Boda Mihály – Csikány Tamás– Kranzieritz Károly– Németh Balázs

A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792–1918)

Elmélet, etika és a gyakorlat

Hadtörténelem egyetemi jegyzet

Szerkesztette: Harangi-Tóth Zoltán

2019.

ISBN 978 963 498 334 7

A „kisháborúk” és a könnyű csapatok harcászata (1792—1918)

Elmélet, etika és a gyakorlat

Hadtörténelem egyetemi jegyzet

A kötet szerzői:

Dr. Boda Mihály

Prof. dr. Csikány Tamás ezredes

Dr. Kranzieritz Károly hadnagy

Dr. Németh Balázs

Szerkesztette:

Harangi-Tóth Zoltán százados

Lektorálta:

Prof. dr. Szabó Miklós ny. altábornagy

2019.

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék **3**
Előszó **5**
Boda Mihály: A kisháború etikája **7**
1. Etika és katonai cselekvés 7
1.1 Mi az etika? 7
1.2. Az értékek és az előírások objektivitása 9
1.3. Miért jó az etika (hogy létezik)? 10
1.4. A katonai cselekvés erkölcsi és morális megítélése 11
2. A kisháború erkölcsi és morális szempontból fontos jellegzetességei 13
2.1. Indirekt hadviselés 13
2.2. Indirekt hadviselés a 18–19. században: a kisháború kontinentális (magyar vonatkozású) elméletei 15
2.3. A kisháború orosz és brit elméletei a 18-19. században 17
2.4. A kisháború erkölcsi és morális szempontból fontos jellegzetességei 18
3. Az igazságos kisháború elmélete és a *ius ad bellum* a kisháborúban 19
3.1. Az igazságos háború elmélete 19
3.2. Az igazságos kisháború elmélete és a *ius ad bellum* a kisháborúban 19
3.2.1. A *ius ad bellum* a Bocskai-felkelésben 21
3.2.2. A *ius ad bellum* a Rákóczi-felkelésben 23
3.3. A *ius ad bellum* a gyarmati háborúkban 24
4. A *ius in bello* a kisháborúban: az igazságos cselekvés és az ahhoz kapcsolódó erények 26
4.1. Igazságos cselekvés a kisháborúban: a megtévesztés 26
4.1.1. A megtévesztésen alapuló hadviselés elvetése 26
4.1.2. A megtévesztésen alapuló hadviselés részleges elfogadása 29
4.2. A kisháborús hadviselést folytató harcos erkölcsi karaktere: a ravaszság 36
4.2.1. Gyakorlati okosság 36
4.2.2. A gyakorlati okosság és a ravaszság viszonya 38
4.2.3. Ravaszság 38
4.3. A kisháborús hadviselést folytató harcos erkölcsi karaktere: a bátorság 45
5. A kisháború etikájának összefoglalása 49

Németh Balázs: A kisháború és a könnyű csapatok a szabályzatok, elmélkedések tükrében ... 51

1 A kisháború keleti, portyázó hadművészete Jeney Lajos Mihály írása tükrében ... 56

2. A kisháború amerikai forrásai ... 65

3. A kisháború elméletének nyugat-európai komponense, a szervezett könnyűgyalogság szabályzatai ... 68

4. Összefoglalás ... 72

Csikány Tamás: Kisháború 1848 decemberében; Háromszék ellenállása ... 74

1 A kisháború jellemzői ... 74

2. Háromszék katonaföldrajzi leírása ... 78

3. Az önvédelmi harc előzményei ... 82

4. A háromszéki védelem feltételeinek megteremtése ... 84

5. Háromszék hadereje ... 86

6. A császári haderő ... 88

7. A kisháború eseményei ... 90

8. Az önvédelmi harc vezetésének értékelése ... 110

Kranzieritz Károly: A huszárság 17–20. századi harcászati alkalmazásának ismertetése ... 113

1. A lovasság szerepe a 17. és 18. században ... 113

2. A huszárság harcászati eljárása ... 116

3. A Habsburg Birodalom huszárjai ... 117

4. Az 1848/49-es szabadságharc lovassága/huszársága ... 121

5. A lovasság harcászata a 19. század második felében ... 125

6. A világháború lovas harcászata ... 133

Előszó

A könyvek, tanulmányok elején árválkodó – fenti – elcsépelt szavacska helyett én szívesebben használnám az „**Örömteli elmélkedés**” kifejezést! (Tankönyv lévén, kötelességszerűen megmagyarázom a két szó – ezen esetbeli – jelentését.)

„Örömteli” számomra e jegyzetnek a hallgatók/doktoranduszok/olvasók figyelmébe ajánlása, mert reménysugárt gyújtott a lektorálás során a közel 50 éves oktatói pályám során tapasztalt azon sötétségben, miszerint az emberiség döntő része nem volt – s napjainkig sem – hajlandó tanulni a történelemből. (Érzem, kissé dagályosra sikerült ez a bekezdés, de biztosan hatott rám az ez első fejezet filozofikus emelkedettsége!)

Örömteli, mert a korábbi – klasszikus műveltségű – elődeink, a latintudásukat fitogtatván, gyakran idézték az ókori mondást: „*Historia est magistra vitae*” („A történelem az élet tanítómestere.”), de csak nagyon kevesen próbálták ezt a gyakorlatba átültetni. Kortársaink zöme pedig – sajnos – sem nem ismeri, sem nem érti!

Ezért éreztem szomorúságot a hadtörténelem/hadművészet-történet sok évszázadának megismerése során, hogy még a történelmi személyiségek többsége is csak „kitalálni” próbált valami újat, korszerűt, s nem ötletet meríteni a korábbi tapasztalatokból. Ezért ritka kivételnek számít és nagy tisztelet érte, hogy az e tankönyvben is megemlített Nagy Frigyes porosz király (1712–1786) ismerte a közel 20 évszázaddal korábban élt Epameinóndásznak a forradalmi újítását (erőösszpontosítás), ami eldöntötte a leuktrai csata (Kr. e. 371) kimenetelét. Nos, ennek ismeretében Nagy Frigyes – nem lemásolva, csak az alapötletet a XVIII. századi viszonyokra alkalmazva – megalkotta a „ferde harcrend”-et, bizonyos időre taktikai fölényt, ez által harci sikert biztosítva csapatai számára.

De, a rendszerváltás óta eltelt évtizedek katonai „reformjai” is arról győznek meg, hogy minden új garnitúra „fel akarta találni a spanyolviaszt”, mindenki merőben új ötlettel állt elő, meg sem várva az előző „reform” befejezését, értékelve annak pozitívumait és negatívumait. Az meg véletlenül sem fordult elő, hogy korábbi korok bizonyos tapasztalatainak – esetleg korszerűsített – változataival foglalkozzanak!

Ennek okán, miértjén már jó ideje „*elmélkedem”* – elkerülendő a „gondolkodom” nagyképűnek tetsző mellékzöngéjét –, keresem e rendkívül káros gyakorlat megoldásának a nyitját.

Nos, ezért okozott számomra örömet – s, remélhetőleg a hallgatók részére új ismeretszerzési lehetőséget – hogy a Hadtörténelem, Filozófia és Kultúrtörténeti Tanszék szerzői kollektívája szakítva ezzel a rossz gyakorlattal, merőben új eljárásba fogott. Felismerte – más katonai szakemberekhez hasonlóan –, hogy a 21. század gyökeres nemzetközi és katonapolitikai változásai alapvetően új hadművészeti megoldásokat követelnek. Ezért, csatlakozva a megoldást keresők nagyszámú csoportjához, – az általuk művelt tudományok speciális adottságainak felhasználásával – igyekeztek mások által nem művelt eljárásokat feltárni, javasolni. Természetesen, nem a 18–19. századi megoldásokat kínálták napjaink hadművészeteként, hanem azokon elgondolkodva, megvizsgálni a korszerű viszonyok között is alkalmazhatók lehetőségeit.

Így találtak nagy hasonlóságot a két-három évszázaddal korábban elterjedt „kisháborúk” és napjaink – bizonyos – műveleti tevékenységei között. E jegyzet *merőben új ismereteket* nyújt a hallgatóknak (de remélhetően az ezzel a kérdéssel „hivatalból” foglalkozó hadműveleti szakembereknek is!), eddig nem vizsgált problémákat feszeget a „kisháborúk” filozófiai, elméleti, alkalmazási aspektusainak kérdéskörében. Természetesen, még a legelfogultabb filozófus, vagy hadtörténész sem állítja, hogy kész receptkönyvet ad most közre, de hogy elgondolkodni-valót, bizonyos dolgokat korszerűsített formában megvalósítandót, az biztos!

Úgy legyen!

Prof. dr. Szabó Miklós ny. altábornagy

Boda Mihály: A kisháború etikája

1. Etika és katonai cselekvés

1.1 Mi az etika?

Az etika az erkölccsel és a morállal foglalkozik, amelyek az emberi cselekvések lehetséges értékeit, valamint indokait foglalják magukba, így az etika végeredményben az emberi cselekvések lehetséges értékeit és indokait vizsgálja. Az emberi cselekvések (legalábbis, amit most értünk alatta) az ember többé-kevésbé öntudatos és kontrolált, vagy öntudatossá, kontrolálttá tehető viselkedése.

Az öntudat jellegzetessége, miszerint általa az ember nem csupán a környezetének van tudatában, hanem annak is, hogy tudatában van a környezetének, illetve, hogy van valaki, aki tudatában van a környezetének (azaz saját maguknak). Ez a tudatosság eleinte olyan kérdésekhez vezet, mint például hogy „Mit kell tennem nekem ebben a helyzetben?”. Az ilyen kérdések megkérdőjelezik az ember számára a leginkább adott cselekvési (ösztönös vagy szokásszerű) alternatívákat, kételybe és bizonytalanságba taszítva az embert végrehajtásuk helyénvalóságát illetően. A kérdés következtében azonban nem csupán a kételynek és a bizonytalanságnak a lehetősége merül fel, hanem az erkölcs és a morál lehetősége is, mivel a kételyen és a bizonytalanságon való felülkerekedés a cselekvési alternatívák többé-kevésbé öntudatos (erkölcsi és morális) értékelését, a legmagasabbra értékelt alternatívával való azonosulást, továbbá az azonosult alternatívának a végrehajtási előírását foglalja magában. Így, amiként a kételkedés és a bizonytalanság az öntudatosság képességének a folyománya, úgy a kételyen és a bizonytalanságon való felülkerekedés is az öntudatossághoz kapcsolódik.

Ennek megfelelően, minden öntudatos cselekvés esetében jelentősége van annak, miszerint valaki annak megfelelően választ a cselekvési alternatívák között, hogy melyik alternatíva a legértékesebb, illetve melyikkel képes a leginkább azonosulni, és hogy a kiválasztott alternatívát, mint megvalósítandó tervet, előírja magának. Az értékesség, az azonosulási hajlam és az előírás külön-külön is olyan szituációt teremtenek, amelyben lehet erkölcsről, morálról és etikáról beszélni.

Az „erkölcs”, a „morál” és az „etika” kifejezések jelentése, szigorúan véve, különböző. Az etika a filozófia egy része a metafizika, az ismeretelmélet, a társadalomfilozófia, a logika stb. mellett, amelyektől a tárgya különbözteti meg. Ez etika egy olyan filozófiai vizsgálódási forma, amelynek a tárgya az erkölcs és a morál, azaz azok az értékek, erények, valamint és előírások, amelyek segítségével az emberek élnek és cselekszenek. Ennek értelmében valakinek a cselekvésére csak ritkán mondhatjuk azt, hogy „etikus” vagy „etikátlan”, sokkal inkább azt, hogy „erkölcsös”, „erkölcstelen”, „morális”, vagy „immorális”. Az „etikus” és „etikátlan” kifejezések – kivételesen – akkor minősíthetik valakinek a cselekvését, ha a cselekvés összhangban van, vagy éppen nincs egy etikai kódexszel.

Az erkölcs és a morál tehát az etika tárgya, amelyek értékeket, erényeket, továbbá előírásokat foglalnak magukba. Az erkölcs és a morál között azonban különbséget lehet tenni, mégpedig az alapján, hogy amíg az erkölcsi értékek, erények és előírások informálisak, valamint és a mindennapi élet szerves részei, addig a morális értékek, erények és előírások formálisak, és a mindennapi élet számára az ész által megragadható ideálokat képeznek. A morális értékek, erények és előírások érvényesítéséhez jelentősen nagyobb odafigyelés, koncentráció, tudatosság szükséges, mint az erkölcsi értékek, erények és előírások érvényesítéséhez.

Az etika az erkölcsöt és a morált legalább háromféleképpen vizsgálhatja. Górcső alá veheti például azt, hogy melyek az általában vett emberi életet és cselekvést befolyásoló értékek, erények, előírások, vagy azt, hogy az ember (társadalmi) életének egy-egy területén milyen értékek, erények és előírások bírnak jelentőséggel az általában vett értékek, erények, és előírások szempontjából. Végül, az etika vizsgálhatja azt is, hogy milyen filozófia jellemzői vannak az értékeknek, erényeknek és előírásoknak, illetve hogy milyen kapcsolatban állnak egymással. A háromféle vizsgálatnak az etika három altípusa felel meg: az egyik a *normatív etika*, amely azt vizsgálja például, hogy milyen típusai vannak a kötelességnek, vagy hogy miként lehet dönteni a kötelességek ütközése esetén. A másik, az *alkalmazott és szakmai etika*, amely vizsgálja például az orvosi vagy katonai tevékenységhez kapcsolódó értékeket, erényeket és előírásokat. A harmadik a *metaetika*, amely pedig olyan kérdésekkel foglalkozik, mint hogy mit jelent az értékek és előírások objektivitása, illetve hogy miért jó az etika (hogy létezik). A továbbiakban főként az alkalmazott és szakmai etikával foglalkozom, ezt megelőzően azonban kitérek még két metaetikai problémára, az objektivitás kérdésére és az etika értékének a kérdésére.

1.2. Az értékek és az előírások objektivitása

Az „objektív érték” kifejezés szó szerint „tárgyszerűen adott érték”-et jelent, és arra utal, hogy az értékek függetlenek az egyes emberek akaratától. Ellentéte a „szubjektív érték”, szó szerint „alanyszerűen – azaz az értékelő nézőpontjából – adott érték”-et jelent, és arra utal, hogy az értékek függenek az egyes emberek vágyaitól, akaratától. Amíg az objektivitás és a szubjektivitás az értékek, valamint az előírások esetében hasonlóan értendő, addig az erények esetében nem lehet erről a problémáról beszélni, mert az erények mind objektív, mind szubjektív elemeket foglalnak magukba. Az értékek és az előírások objektivitásának a problémája azoknak a kérdéseknek a megválaszolásában áll, hogy vannak-e objektív értékek és előírások, illetve ha vannak, akkor miben áll az objektivitásuk.

Az értékek és az előírások közül némelyek szubjektívek, mások pedig többé vagy kevésbé objektívek. Erkölcsi vagy morális értelemben vett értékekről akkor beszélhetünk, ha az értékek eredete részben az ember öntudatos reflexiójának az eredménye. A nem emberi, és ezért öntudattal nem rendelkező biológiai létformák értékelő tevékenysége abban áll, hogy mechanikus reakciót adnak a környezetük megváltozására. Például a napraforgó, a Nap mozgásából származó ingerek hatására, mechanikus reakcióként követi a Nap mozgását.

Az erkölcsi és morális értékelés abban különbözik a biológiai értékeléstől, miszerint esetében az értékelő nem mechanikusan követi az ingert, hanem képes felmérni, hogy az inger szerinti cselekvés vajon értékes-e, vagy sem. Az erkölcsi és morális értékeléshez az embernek valamilyen értékelési mércére van szüksége, amire (ön)tudatosan reflektálva megítéli a viselkedési alternatívákat.

A szubjektívnak nevezhető értékelés során az ember azt használja mérceként, hogy ő egyénileg mit tart kellemesnek vagy kellemetlennek. Amit kellemesnek tart azt pozitívan értékeli, és igyekszik megszerezni, megvédeni, amit pedig kellemetlennek tart, az negatívan értékeli, és igyekszik elkerülni, elpusztítani. Az értékelésnek ennél a formájánál objektívabb a közösség szempontjából történő értékelés, mivel abban az ember a közösség által szolgáltatott mércéket használja. A közösségi mércék segítségével valaki elvonatkoztat a saját és mások egyéni mércéitől, és az azoktól sok esetben független, de azoknál mindenképpen objektívabb mércék

segítségével hoz értékítéletet. A kisebb gyerekek csak a saját, egyéni nézőpontjukból képesek értékelni a környezetüket, felcseperedve azonban képesek lesznek az értékelésükben érvényesíteni a családjuk, az óvodás, vagy iskolás közösségük nézőpontját és mércéjét is. Végül, a közösségi mércéktől is lehetséges elvonatkoztatni, és emberi nézőpontot felvéve, emberi mércéket alkalmazni az értékelésben. Az emberi mércék, sok esetben, éppúgy függetlenek a közösségi mércéktől, és mindenképpen objektívabbak is azoknál, ugyanúgy, ahogy a közösségi mércék is függetlenek az egyéni mércéktől, és objektívabbak azoknál.

Összességében azt mondhatjuk, hogy bizonyos értékek és előírások szubjektívak, például a vágyak, mások azonban objektívabbak, például a közösségi hagyományok, megint mások pedig még objektívabbak, például az emberi jogok. A fokozódó objektivitás annak köszönhető, hogy az ember a közösségi és emberi mércék esetében elvonatkoztat, „hátra lép", saját személyiségének bizonyos elemeitől, például attól, hogy az adott értékelési helyzetben mi kellemes vagy kellemetlen a számára.

Fontos megjegyezni, hogy az értékek és előírások objektivitásbeli különbsége nem feltétlenül van összhangban az értékek, illetve előírások érvényességével vagy erejével. Azaz, pusztán azért, mert egy érték objektívabb, mint egy másik, az objektívabb érték nem fogja a másik értéket felülírni vagy érvényteleníteni. Az egymással konfliktusban álló értékek konfliktusának feloldására más módszerek vannak, de a konfliktus feloldhatatlansága sem kizárt. Ez utóbbi esetben a konfliktust *morális dilemmának* hívjuk. Ez a probléma átvezet bennünket az etika értékének a kérdéséhez.

1.3. Miért jó az etika (hogy létezik)?

Az etika értékekkel, erényekkel és előírásokkal foglalkozik, azaz olyan „dolgokkal", amelyek jelzik, hogy az embernek mit kell tennie. Az etika ennyiben gyakorlati vizsgálódás. Az etika azonban a mindennapi, valóságos, „hús és vér" gyakorlatban nem képes egyértelmű választ adni arra a kérdésre, hogy mit kell tenni. Az etika ugyanis csak a filozófia gyakorlati ága, azaz végeredményben megmarad elméleti vizsgálódásnak. Miért jó mégis az etika, hogy létezik? Erre a kérdésre most az etikát általában véve, azaz az általános etikát tekintve térek ki, a katonai etika jelentőségével pedig a következő alfejezetben foglalkozom.

Az általános etika által vizsgált értékeket, erényeket és előírásokat úgy érdemes elképzelni, mint azon válaszokat, amelyeket a kisebb-nagyobb emberi közösségek (ide értve az egész emberiséget magában foglaló „közösséget” is) adtak intézményesített formában azokra a kihívásokra, amelyekkel szembesültek. Például az alapvető katonai erények (bátorság, becsület, hűség) elterjedése annak lehetett a következménye, hogy a környezet ellenséges magatartásának és a saját közösség struktúrájának a megváltozása következtében, általuk hatékonyan lehetett felvenni a harcot az ellenséggel.

A történelem kezdete óta az emberiség számos értéket, erényt és előírást produkált, amelyek szükségesek voltak ahhoz, hogy az emberi közösség fennmaradjon (a technológia fejlődésének következtében manapság is érik olyan kihívások az emberi közösséget, amelyek új értékeket, erényeket és előírásokat szülnek). A kihívás megszűnésével azonban a közösségben intézményesített értékek, erények és előírások nem szűntek meg, hanem tovább éltek. Sőt! A régmúltban létrejött értékek ma is tovább élnek, amennyiben valamilyen formában az emberi emlékezet részét alkotják. Ezek az értékek, erények és előírások bárki által „felhasználhatóak” a cselekvéshez vagy az életvezetéshez. Például a szamurájerények a középkori japán társadalom szülöttei, azonban manapság, a szamurájok eltűnését követően is, sok harcművész él ezen erények szerint.

Az etika képes arra, hogy a történelemben létrejött értékeket, erényeket és előírásokat vizsgálja, definiálja, összehasonlítsa, összefüggésbe hozza egymással, vagy, hogy azokat a kortárs társadalmi élethelyzetekre alkalmazza. Az etika nem tudja egy cselekvés során az egyik vagy a másik értéket, erényt, illetve előírást kiválasztani a sok közül, csupán azok tudományos igényű leírására képes. A közöttük való választás (vagy csupán valamelyiküknek való elköteleződés) az egyén, esetleg, ha közösségi cselekvésről van szó, akkor a közösség szerepkörébe tartozik. Ilyen választás és elköteleződés azonban nem lehetséges azoknak az érték-, erény-, és előírás-alternatíváknak az ismerete nélkül, amivel az etika foglalkozik. Az etika végeredményben az emberiség egyik közös kultúrkincsét fogja össze, őrzi, vizsgálja és gyarapítja (az új kihívások esetében).

1.4. A katonai cselekvés erkölcsi és morális megítélése

Az általános etika után a katonai etika kapcsán is érdemes feltenni azt a kérdést, hogy „Miért jó a katonai etika, hogy létezik?”. Természetesen a katonai etika is örökölte az általános etikának azt a szerepét, hogy összefogja, őrizze, vizsgálja, gyarapítsa, és a honvédtisztjelölteket megismertesse a katonai életre jellemző értékekkel, erényekkel, valamint előírássokkal. Ezek a katonai értékek, erények és előírások itt sem azok, amelyeket csak mechanikusan alkalmazni kell a szolgálat során, hanem azok, amelyek szerint a felavatott tiszt cselekedhet és élhet, amennyiben erre elszánja magát. A katonai etikának azonban van legalább három olyan szerepe is, amely nem feltétlenül jellemző az általános etikára.

A katonatiszti pálya, hivatás keretében ellátott tevékenység, így érvényesek rá a hivatás jellemzői. A hivatások, mint a katonai, rendőri, orvosi, jogászi stb., tevékenység, egy-egy társadalmi szerepet látnak el. A katonák védik/érvényesítik a társadalom érdekét más államokkal és közösségekkel szemben, a rendőrök és a jogászok védik/érvényesítik az természetes és jogi személyek jogait az állam területén, az orvosok pedig védik az állampolgárok egészségét. A hivatásgyakorlók a tevékenységüket speciális szaktudás segítségével és monopolizáltan látják el. Tevékenységük jellege miatt a hivatásgyakorlók sok szempontból önálló közösséget kell, hogy képezzenek a társadalmon belül, amely helyzetet szükséges lekövetnie a hivatásközösségek etikájának is. A katonai etika egyike a hivatásetikáknak.

A katonai etika olyan értékekkel, erényekkel és előírásokkal foglalkozik, amelyek növelik a katonai tevékenység hatékonyságát, illetve szabályozzák a katonai hivatásközösség integritását és viszonyát a civil társadalomhoz.

A katonai tevékenységen elsősorban most a szervezett erőszak alkalmazásának a tevékenységét értve, a katonai szakmai tudás mellett a katonák morálja is komoly szerepet játszik abban, hogy a katonák képesek legyenek feladataikat ellátni. A morál kialakításában és fenntartásában azonban nagyon fontos szerepet játszanak az olyan erények, mint például a bátorság, az engedelmesség, kitartás vagy a bajtársiasság. Ezeknek a vizsgálata a katonai etika tárgykörébe tartozik.

Mivel a katonai hivatásgyakorlók közösséget alkotnak a társadalom nagyobb közösségén belül, ezért szükség van a közösséget alkotó emberek integritásának (összetartozásának) kialakítására és erősítésére. A közösségi integritás alapja többek között a közös értékek, azaz olyan értékek,

amelyeket a hivatásközösség tagjai közösen magukénak vallanak. A közös értékek közös jellege részben abban áll, hogy minden közösségi tag fontosnak tartja azokat, részben pedig abban, miszerint elvárják egymástól, hogy más is fontosnak tartsa azokat, illetve elvárják egymástól, hogy mások is elvárják tőlük, hogy fontosnak tartsák azokat. A katonai etika olyan értékeket is vizsgál (főként a becsületet és a hűséget), amelyek alkalmasak arra, hogy elősegítsék a katonai hivatásközösség integritásának kialakítását, majd erősítését.

Az integritás azonban nem csak a katonai hivatásközösségen belül fontos, hanem a katonai hivatásközösség és a civil társadalom között is. A katonai hivatásközösség létének ugyanis az az egyetlen alapja, hogy ellátja a társadalmi működés egyik szerepkörét, így szoros kapcsolatot kell fenntartania a civil társadalommal. Ennek az egyik módja az, ha hasonló jellegű értékek kapnak fontos szerepet a civil társadalomban és a katonai hivatásközösségben is, amelyek így segítenek fenntartani a két közösség integritását. A katonai etika olyan értékeket is vizsgál, főként az igazságosságnak a katonai életre és a háborúra vonatkozó formáit, amelyek ugyan más formában, de alapvető szerepet játszanak a civil társadalomban is (civil igazságosság).

2. A kisháború erkölcsi és morális szempontból fontos jellegzetességei

2.1. Indirekt hadviselés

Az indirekt hadviselés talán legnevesebb 20. századi kutatója B. Liddell Hart volt, aki *Stratégia* c. munkájában (1954) igyekezett igazolni azt, hogy az általa közvetett megközelítésnek nevezett indirekt hadviselési stratégia a legtöbb esetben szükséges volt a katonai siker eléréséhez. „*Kutatásaim során egyre határozottabbá vált az a benyomásom, hogy egész történelmünkben a háború – ritka kivétellel – csak akkor érhetett el érdemi eredményeket, ha a megközelítés közvetett volt, ami biztosította, hogy az eljárás készületlenül érje az ellenfelet. …*

Ha a természetesen várható irányban támadunk, ez megszilárdítja az ellenfél egyensúlyát, és így növeli ellenállásának erejét. A háborúban, akárcsak a birkózásban, aki úgy akarja padlóra vinni ellenfelét, hogy nem vet gáncsot, és nem igyekszik kibillenteni az egyensúlyából, az csak magát meríti ki, méghozzá az ellenfélre kényszerített erőfeszítésnél jóval nagyobb arányban. Ilyen típusú módszer alkalmazása mellett a siker csak a valamilyen területen elért roppant nagy

erőfölény esetén lehetséges, s az eredmény még ilyenkor is hajlamos elveszíteni a döntő jellegét. A legtöbb hadjáratban az ellenség pszichológiai és fizikai egyensúlyának megingatása bizonyult a győzelem létfontosságú előfeltételének." Liddel Hart az indirekt hadviselést az ókori Hellasz háborúitól (Kr. e. 492–478) kezdve vizsgálta. Ezt az időpontot azonban távolabbra is kitolhatjuk az időben.

Perjés Géza *A hajdúkutatás jelentősége* c. tanulmányában (1969) az általa „a barbár népek taktikájaként" hivatkozott, vagy „ösztönös és spontán" hadviselésnek nevezett indirekt hadviselést a társadalom és a háború viszonyának fejlődéstörténetében helyzete el. Perjés ennek a fejlődéstörténetnek három állomását különböztette meg: a barbárság korszakát, a civilizáció korszakát, illetve a kettőnek a hadtudomány szempontjából vett vegyítését. Perjés a következőképpen jellemezte a három fokozatot:

„*a)* A barbárság színvonalán *a társadalom és a háború kapcsolata teljesen közvetlen. A hadsereg egyenlő a felfegyverzett néppel,[…] a taktika és a stratégia pedig közvetlenül a termelőmódból következik (a vadászat és a nomadizáló állattenyésztés szinte a háború előiskolája). A barbárság fokán a háborúval kapcsolatban álló minden ténykedés spontán adódik a társadalmi és gazdasági viszonyokból.*
b) A civilizáció fokán *a háború elszakad a termelési és társadalmi viszonyoktól, a háború kevesek hivatásává és kötelességévé válik és a békeállapot és a háború közé, mint külön aktus, beiktatódik a mozgósítás. A háborúnak a barbárság állapotában tapasztalható ösztönössége és spontaneitása teljesen megszűnik, helyet adva a racionalitásnak, a tudatosnak, a művinek.*
c) A civilizáció fokán álló társadalmaknál is adódhatnak olyan helyzetek, amikor a háború visszatér ősi formáihoz, elszakad az adott hatalmi struktúrától és gyökereit a társadalom mélyebb rétegeibe ereszti alá. Ez a helyzet **a parasztháborúkban, a forradalmakban, a partizán harcokban és a határvédelemben**. *Ilyenkor a hadszervezés, a hadseregellátás, a felfegyverzés és maga a harcmód is spontán adódik.*"

Perjés periodizálását kiegészíthetjük azzal, hogy a civilizáció korszakában a korábbi „ösztönös és spontán" hadviselés nem kizárólag az általa említett módozatokban jelent meg, hanem a 17. századtól a reguláris, de nem határvédő feladattal ellátott hadseregek egymás elleni harcában is.

Összességében azt mondhatjuk, hogy mióta az ember háborúkat vív, a háborúban használ indirekt módszereket is. Az indirekt hadviselésnek a különböző történelmi korokban és társadalmakban számos formája jelent meg. Ezek többek között: a primitív hadviselés, a nomád hadviselés, a kisháború, a népi háború, a gerillaháború, a könnyűgyalogos-hadviselés (vagy a speciális egységek hadviselése), illetve végül a nem-clausewitzi, újháborús vagy negyedik generációs hadviselés. Ezek közül most elsősorban a kisháborúra koncentrálok.

A kisháború megjelenése a 16–17. századra (tizenöt éves és harmincéves háború korszakára) tehető, elméletének kidolgozása pedig a 18. század közepe óta zajlik, bizonyos értelemben még manapság is (pl. a felkelőellenes hadviselés elméletének kortárs verziói). Az elmélet kidolgozásában komoly szerepe volt, többek között, a magyar Jeney Lajos Mihálynak, továbbá Clausewitznek, Károly főhercegnek, a Clausewitz elképzeléseit Magyarországon propagáló Kiss Károlynak, Denisz Vasziljevics Davidovnak és Charles Edward Callwellnek.

2.2. Indirekt hadviselés a 18–19. században: a kisháború kontinentális (magyar vonatkozású) elméletei

A 18. század közepén Jeney Lajos Mihály *A portyázó* c. műve (1759) az elsők között jelent meg a kisháborúk elméletét összefoglaló alapművek közül. A portyázó a hadseregtől kikülönített, inkább lovasokból (75%) álló könnyűcsapat parancsnoka, amelynek a feladata a hadsereg menetének és a tábornak a biztosítása, az ellenséges terület felderítése, valamint az ellenség nyugtalanítása őrjáratainak elfogásával, utánpótlásának megszerzésével, meglepetésszerű támadással. Jeney a meglepetésszerű támadást rajtaütésnek nevezte, és két altípusát különböztette meg: az ellenség őrállásába vagy megerődített állásba való betörést, és az ellenség menetének leshelyzetből való megtámadását. Jeney ezzel fogalmilag összekapcsolta, és közös névvel látta el a meglepetésszerű támadásnak, illetve a lesből való támadásnak nevezett harceljárásokat.

Ahhoz, hogy egy kikülönített csapat képes legyen megvalósítani ezeket a célokat, a portyázónak Jeney szerint meghatározott képességekkel kell rendelkeznie: „*Egy jó portyázó számára a következő tulajdonságok szükségesek: 1) termékeny képzelőerő a szándék, a fortély és a lelemény vonatkozásában; 2) éles elme, amely képes a harcmezőn a hadi vállalkozás minden körülményével számot vetni; 3) rettenthetetlen szív minden váratlanul feltűnő veszéllyel*

szemben; 4) magabiztos, mindig határozott magatartás, amelyet sohasem gyengít a szorongás egyetlen jele sem; 5) szerencsés emlékezőtehetség, hogy mindenkit nevén szólíthasson; 6) éber, erős és fáradhatatlan természet, hogy mindenhol jelen legyen és mindenkibe lelket öntsön; 7) helyes és gyors szemmérték, hogy felfogja a harcmezőn a terepből és a menet közben észrevett tárgyakból fakadó hasznosságot és használhatatlanságot, továbbá az akadályokat és a veszélyeket; 8) olyan érzelemvilág, amely erősíti az egész csapattest tiszteletét, bizalmát és ragaszkodását." A Jeney által felsorolt képességeket rendre a következő névvel rövidíthetjük: fortély, képzelőerő, az éles elme, rettenthetetlen szív, önbizalom, jó emlékezet, fáradhatatlanság, gyors szemmérték és felfogás, illetve a tekintély. Jeney a kisháborús hadviseléshez szükséges képességek számbavételével jóval mélyebben gondolta át azt a döntéshozatali folyamatot, amellyel a kisháborús hadviselést folytató harcos vagy katona szembesül, mint a korábbi szerzők, és amit ravaszságnak is nevezhetünk (Jeneynél: fortély). A döntési folyamat elemzésére alább, a ravaszság elemzésekor térek vissza.

A 19. század elején Clausewitz a porosz és a napóleoni tapasztalatokat összegezte a kisháborúról tartott előadásaiban és *A háborúról* c. munkájában (1832). A kisháborúról a Porosz Hadi Akadémián 1810 és 1811-ben tartott előadásaiban Clausewitz úgy vélte, hogy a kisháború a kisebb (20-400 fős) kontingens által vívott harc a hadsereg segítése végett, amennyiben az ilyen harctevékenység nem része egy nagyobb csatának. Kicsinek tekinthető az a kontingens, amely többek között képes önmagát fenntartani és leplezve tartani bárhol, gyorsan mozogni előre és hátra, és amelynek a fő célja nem a támadás vagy a védelem, hanem az ellenség megfigyelése (például őrjárat, felderítés, elővéd, utóvéd, oldalvéd). Jeneyhez hasonlóan úgy vélte, hogy a kisháborút vívó katonák számára kiemelten fontos többek között az önbizalom, ami mellett azonban hangsúlyozta a kockázatkerülés fontosságát is.

Clausewitz *A háborúról* c. munkájában sokkal komolyabb hangsúlyt helyezett a meglepetésre, mint a kisháborúról tartott előadásaiban. Ebben a művében ugyanis úgy vélekedett, hogy a meglepetés nem pusztán egy harcmodor, amit bizonyos típusú háborúban, vagy bizonyos típusú hadviselő felek használnak, hanem egy olyan általános elem a háborúban, amely minden haditevékenység alapja. Ennek oka, hogy Clausewitz szerint a haditevékenység alapelve az, miszerint erőfölényt kell kialakítani a döntő ponton, amely azonban nem képzelhető el, amennyiben az erőfölény kialakítása nem lepi meg az ellenséget. A meglepetéssel és az erőfölény kialakításával az ellenség soraiban zavar, valamint csüggedés idézhető elő, ami komoly hatással van az ellenség moráljára. Az ilyen meglepetés nem korlátozódik a támadásra,

hanem éppúgy része a védekezésnek is, hiszen a védekező erők elosztásának komoly jelentősége van a háborúban, ahogy a támadó erők elosztásának is.

Ezekhez hasonló álláspontot tükrözött a korszak jelentős magyar hadtudósának, Kiss Károly századosnak, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagjának az álláspontja is az *Egynéhány apróharcz esetek Hazánkban 1598-ban* c. tanulmányában (1829). Kiss szerint az „apróharc" (azaz kisháború) nem valamilyen tartomány elfoglalására vagy védelmére irányul, hanema hadsereg morális erejének a megőrzésére, a hadsereg részei közötti összeköttetés és az utánpótlás biztosítására, az ellenséges erők felderítésére, zavarására, illetve felhasználásuk célja még az „*ellenségnek mindenben megkárosítása ez akár h a d i c s a l á r d s á g g a l, akár e r ő v e l történjék*".

Végül, Károly főherceg a francia forradalmi és a napóleoni háborúk tapasztalatait összegezve a háború művészetéről írt, 1814-ben megjelent munkájában (*Grundsätze der Strategie erläutert durch die Darstellung des Feldzugs 1796*) alapvetően egyet értett Clausewitzcel abban, hogy a kikülönített könnyű kontingens (partizáncsapat) célja az ellenség félrevezetése. Károly azonban Clausewitzcel szemben hangsúlyozta, hogy a kikülönített könnyű kontingens módszerei közé tartozik az állandó mozgás, a látszattervek kitalálása és az ellenséghez való eljuttatása, hamis parancsok kiadása és a hadászati tüntetés, azaz csata vagy menet cselből való elrendelése.

2.3. A kisháború orosz és brit elméletei a 18-19. században

A magyar vonatkozású kisháborús elméletektől kisebb-nagyobb mértékben különböznek az orosz és a brit elméletek.

Denisz Vasziljevics Davidov az 1812-es francia-orosz háború (Napóleon orosz hadjárata) során összegezte a kisháború (vagy ahogy ő nevezi: a partizánháború) tapasztalatait, és hívta fel annak előnyeire az orosz hadvezetés figyelmét. Davidov szerint a kisháború jellegzetessége nem az ellenség felderítése, zaklatása vagy rajtaütés az annak hadseregén. A kisháború célja sokkal inkább az ellenséges hadsereg élelmiszer-, hadianyag- és állomány-utánpótlásának az elvágása az ellenséges hadsereg tartózkodási helye, azaz a harctér, valamint a tartalékok és az utánpótlás kiindulási területe között. Az utánpótlás elvágásának az a célja, hogy a harctéren lévő ellenséges hadsereg meggyengüljön, és így a saját hadsereg prédájává váljon. Davidov

elképzelése szerint a kisháború ugyan része a „nagyháború”-nak, azaz nem független attól, azonban nem a „nagyháború” mellékhadszíntere vagy egyéb kiegészítése, hanem a döntő csata megvívása előtt fontos lépcsője a „nagyháború” megnyerésének.

Charles Edward Callwell a brit gyarmati háborúk tapasztalatai alapján foglalta össze a kisháborúkról felgyülemlett brit tapasztalatokat *Small Wars* c. munkájában (1896). Callwell szerint kisháborúk vívása önálló hadviselési forma, azaz nem csupán a „nagyháború” része vagy kiegészítője, hanem önmagában is alkalmazható és alkalmazandó formája az ellenség legyőzésének. Kisháborús harceljárást három esetben kell alkalmazni: a civilizált államokban kitörő felkelések ellen, a civilizálatlan népek által lakott területek meghódításakor, és a gyarmatokon a szomszédos, ellenséges, civilizálatlan törzsek ellen vezetett büntetőhadjáratok esetén. A kisháborús hadviselést mindhárom esetben az indokolja, hogy a felkelő és a civilizáltatlan ellenség is hasonló harceljárást alkalmaz, azaz nem vállalja fel a (döntő) csatát a direkt hadviselést folytató hadsereggel. A kisháborús hadviselés alkotóelemei a meglepetésre építő hadmozdulatok, mint a gyors vagy éjszakai menet, az elterelő manőverek, valamint a rajtaütés és a lesvetés.

Callwell szerint a kisháborús hadviselés lényege, hogy már a háború elején meg kell szerezni a kezdeményezést, és azt nem is szabad kiengedi a kézből a háború végéig. A kezdeményezés megszerzésével és fenntartásával ugyanis a kisháborút folytató hadsereg morális fölénybe kerül a felkelő és a civilizálatlan ellenséggel szemben, akiket a kiképzetlenségüknek köszönhetőn a folyamatos nyomás alatt tartás megbénít, megfélemlít és elbátortalanít.

2.4. A kisháború erkölcsi és morális szempontból fontos jellegzetességei

A mondottak alapján a kisháború erkölcsi jelentőséggel rendelkező jellemzőit a következőképpen összegezhetjük. A kisháborúban résztvevők harceljárásukat a meglepetés erejére építik, amelynek célja az ellenség legyőzése mellett a saját kockázat csökkentése, megvalósulási módjai pedig a rajtaütésen és lesvetésen alapuló támadás. Az ellenséget meglepő támadás vezetéséhez a kisháborús hadviselést alkalmazó katonának olyan speciális képességekkel is rendelkeznie kell, mint a kiszámíthatatlanul alakuló helyzetben rejlő lehetőségek észrevételét segítő ravaszság, vagy az ilyen lehetőségek kihasználását lehetővé tevő önbizalom.

3. Az igazságos kisháború elmélete és a *ius ad bellum* a kisháborúban

3.1. Az igazságos háború elmélete

Az igazságos kisháború elméletét és fogalomrendszerét eredendően az igazságos háború elméleteként alkották meg ókori előzményeket követően a középkor jogtudósai a *dikaiosz polemosz* és a *iustum bellum* (igazságos háború) elméleteként, amit a 17–18. századi gondolkodók modernizáltak és kiegészítettek.

Az igazságos háborús elméletének alapfogalmai a háború indításának a szabályai (*ius ad bellum*), a háború viselésének a szabályai (*ius in bello*) és a háború lezárásának a szabályai (*ius post bellum*). A *ius ad bellum*-szabályok közül kiemelkedik az igazságos cél szabálya, amelynek értelmében igazságos háború csak igazságos cél fennállása esetében kezdeményezhető,; illetve a jogos autoritás szabálya, amelynek értelmében pedig igazságos háborút csak az arra felhatalmazott személy vagy fórum kezdeményezhet. A *ius in bello* szabályok közül kimagaslóan fontos a diszkriminációs szabály, amelynek értelmében az igazságos háborúban az ellenség közösségében nem lehet mindenki célpontja a támadásnak, hanem meg kell különböztetni (diszkriminálni kell) a támadható harcolókat a célpontként nem támadható nem harcolóktól,; illetve az ellenséggel szemben igazságosan alkalmazható harceljárás jellegére vonatkozó szabály, amelynek értelmében az ellenséggel szemben nem alkalmazható megtévesztésen alapuló harceljárás. Végül, a *ius post bellum* szabályok közül kiemelkedik az „örök béke” szabálya, amelynek értelmében a legyőzött ellenséggel kötött igazságos békének az ellenségeskedés kirobbanását megelőző állapotnál igazságosabb (azaz szándékában örökre szóló) állapotot kell rögzítenie.

3.2. Az igazságos kisháború elmélete és a *ius ad bellum* a kisháborúban

A kisháború a „nagyháború”-hoz hasonlóan a politikailag szervezett erőszak használata az ellenséggel szemben, csak a politikai felelősségvállalás egy alacsonyabb szintjén. A politikai felelősségvállalás a közösségért való felelősség vállalása, amit a közösség életéből különböző részt vállaló személyek felelősségvállalásával azonos. A háborúkat (tágabban: a szervezett

fegyveres konfliktusokat) tekintve a különböző szinteken felelősséget vállalók közé tartoznak a közösséget kormányzó vezető; a közösségi külpolitika kialakításában részt vevő magas rangú és beosztású katonák és civilek; a kialakított külpolitikát érvényesítő katonai vezetők; a külpolitika érvényesítése eszközének, a hadseregnek a (köz)katonái; és az állampolgárok, akik biztosítják, hogy a közösségi (kül)politika folyamatosan összhangban legyen a közösségi értékkel. A politikai felelősségvállalás különböző szintjei ugyan különböző típusú és mértékű felelősségvállalást igényelnek, de ez minden szinten összefügg a tágabban vett igazságossággal. Ennek mintájára, a háborúban való részvállalásban álló politikai felelősségvállalás különböző szintjei ugyan különböző típusú és mértékű felelősségvállalást igényelnek, a felelősségvállalás azonban minden szinten összefügg a szűkebben vett háborús igazságossággal.

A kisháború indítása vagy megvívása sok esetben alacsonyabb szintű felelősségvállalást igényel, mint egy „nagyháború" kirobbantása, majd megvívása, hiszen általában a harcok alacsonyabb intenzitással zajlanak, mint a „nagyháború"-ban (a kisháború 20. század második felére jellemző egyik formáját alacsony intenzitású háborúnak is nevezik). Ugyanakkor, mivel a kisháború éppúgy a közösségért való felelősségvállalás egy formája, mint a „nagyháború", ezért az igazságos háború elméletének alapfogalmai éppúgy alkalmazhatóak a kisháborúra, mint a „nagyháború" esetében.

A kisháború a hosszú 19. század[1] magyar vonatkozású hadtudományos elméletei alapján a „nagyháború" része és kiegészítése, így a kisháború esetében nincs értelme a *ius ad bellum* és a *ius post bellum* szabályokról beszélni, hanem csak a *ius in bello* szabályokról. Ugyanakkor a korszak hadtörténelme, és Callwell elmélete alapján nyilvánvaló, hogy a kisháború létezett a „nagyháború"-tól függetlenül is.

A független kisháború jellemzője, hogy főként vagy kizárólag kisháborús hadviselésre támaszkodik, és a benne résztvevők kerülik a „nagyháborúra" jellemző döntő csatákat. A független kisháborúk közé sorolhatjuk egyrészt a felkelő-szabadságharc jellegű háborúkat, mint például II. Rákóczi Ferenc háborúját a 18. század elején, vagy azt megelőzően Bocskai István háborúját is a 17. század elején, illetve a nagyhatalmak gyarmatosító és gyarmati büntető háborúit, mint például a búr háborúkat a 19. században.

[1] A korszak közkeletű elnevezése. Kezdetének hagyományosan a francia forradalmi események 1789-es kitörését, lezárásának pedig az első világháború végét tekintik.

A felkelő-szabadságharc jellegű háborúk minden esetben kisháborúként törnek ki, azonban az események előrehaladtával megváltoztathatják jellegüket, és döntő csatákból álló „nagyháború”-vá alakulhatnak. Amennyiben a felkelők saját maguk szeretnének döntést kicsikarni, akkor ez az átalakulás elkerülhetetlen, azaz kizárólag kisháborúval nem lehet háborút nyerni. A felkelő-szabadságharc jellegű háborúk ezen jellemzőjének köszönhetően az ilyen háborúk nem tisztán kisháború-jellegűek, hanem mindig többé vagy kevésbé már a „nagyháborús” jellemzőket is magukon viselnek. Például a magyar történelemben a Bocskai-, és a Rákóczi-felkelés egyaránt a kisháborúk közé sorolható, azonban Rákóczi háborúja a hadsereg kiképzését, vezényletét és eszközeinek, ruhájának kincstári tulajdonát (azaz szervezettségét, regularitását) tekintve sokkal inkább hasonlított a „nagyháború”-ra, mint a 17. századi felkelések, ám a fegyvernemek aránytalansága, és a döntő csata megvívásának a krónikus sikertelensége miatt Rákóczi háborúját is a kisháborúk közé kell sorolni. Ezekkel a háborúkkal szemben az 1848–49-es magyar szabadságharcban a fegyvernemek arányának, és a döntő csatában való hatékonyság kérdésében már komoly eltolódás figyelhető meg a „nagyháború” felé, így nem lehet kisháborúnak minősíteni. Végül, a gyarmati háborúban részt vevő gyarmati hadseregek teljesen reguláris hadseregnek tekinthetők, amelyek készek lennének vállalni a bennszülött lakosságból álló hadsereggel a döntő csatát is. Ebben az esetben azonban a bennszülöttek nem fogadják el a „nagyháborút”, hanem kisháborút folytatnak a gyarmati hadsereg ellen, ezzel kisháborús hadviselésre kényszerítve a gyarmati hadsereget is.

A felkelő-szabadságharc jellegű kisháborúk esetében van értelme a *ius ad bellum*, és azzal összefüggésben a *ius post bellum* tárgyalásának. A felkelő-szabadságharc jellegű háborúk esetében a *ius ad bellum* központi szabályának, az igazságos cél szabályának az ország valamilyen értelemben vett szabadságának az elérésére való törekvés felel meg, a gyarmati háborúk esetében pedig a barbár népek civilizálásának a célja.

3.2.1. A *ius ad bellum* a Bocskai-felkelésben

A Bocskai-felkelés esetében az elérendő igazságos cél a Habsburg uralkodó túlfeszített abszolutista hatalomgyakorlásának a megszüntetésére és korrekciójára irányult. A 16–17. század fordulóján a magyar trónon Habsburg II. Rudolf ült (1576–1608), aki egész uralkodása alatt igyekezett háttérbe szorítani a magyar rendeket (például nem engedélyezte, hogy a nemesség nádort válasszon), határozottan támogatta az ellenreformációt (például az 1604-es

törvények közé beillesztették a nemesség által nem tárgyalt és így el sem fogadott 22. törvénycikket, amelynek, értelmében vallási kérdésekben nem lehet az országgyűlésen felszólalni), ami szintén közelről érintette az erdélyi és felső-magyarországi nemességet, valamint a tizenöt éves háború miatt kiürült királyi kincstárat a magyar nemesség jelentős alakjai (például Illésházy István) elleni, vagyonvesztéssel járó, hűtlenségi perekkel igyekezett feltölteni. A helyzetet tovább súlyosbította a tizenöt éves háború, mivel a háború során az uralkodó zsoldosai erőszakoskodtak a protestáns vallású nemes és nemtelen magyar lakossággal szemben.

Bocskai a „szerencsi kiáltvány"-ban (azaz *A Bocskaihoz csatlakozott rendek kiáltványa Európa népeihez a szabadságharc kitörésének okairól és a török elleni küzdelem megszakításának ideiglenességéről* c. kiáltványban 1605-ben) határozta meg a felkelés erkölcsi alapjait és igazságos céljait, a megsértett nemesi szabadság visszaállításában, illetve a megsértett vallásgyakorlási szabadság visszaállításában. A magyar nemesi szabadság eredete és hivatkozási alapja az 1222-es Aranybulla 31-ik cikke, amely ellenállási joggal ruházta fel a magyar nemességet azzal a magyar uralkodóval szemben, aki nem tiszteli a nemesi kiváltságokat, illetve az ezt az ellenállási jogot a Szent Korona-tan keretébe helyezte Werbőczy *Hármaskönyv*-e (*Tripartitum*-a). Az Aranybulla 31. cikke szerint „*Hogyha pedig mi, vagy utódaink valamelyike bármikor ezen rendeletünk ellen véteni akarnánk, álljon szabadságukban ezen levél erejénél fogva, minden hűtlenségi vétek nélkül, mind a püspököknek, mind más uraknak, s az ország nemeseinek, öszvesen és egyenként, jelenleg és a jövőben nekünk és utódainknak ellenállani, s ellenmondani örökre*". Werbőczy szerint pedig a magyar nemesek a Magyar Királyság területén földbirtokkal rendelkező személyek, akik birtoklásuk miatt „részei a Szent Koronának", és akik uralkodót választanak. A választott uralkodóra átruházzák a Szent Korona országai irányításának a hatalmát, cserébe pedig elvárják tőle, hogy tartsa tiszteletben a nemesi előjogokat. A nemesi előjogokat sértő uralkodó nem rendelkezik a Szent Korona országainak irányításához szükséges legitim hatalommal, így ellene fel lehet kelni. Bocskai a nemesi szabadságnak ezt az elméletét kiterjesztő módon használta fel a szerencsi kiáltványban, mivel kiterjesztette annak hatókörét a nemességről a közelebbről nem meghatározott „országlakosokra" (akik közé lehetőség szerint a nem nemesek is beletartoznak), illetve annak tartalmát is az ellentmondás és ellenállásról a felkelésre.

A szabad vallásgyakorlás igényének az alapja a lutheri-melanchthoni és a kálvini teológiai elmélet a világi hatalomnak (azaz az uralkodónak) való engedelmeskedésről, illetve annak

határairól. Mindkét teológiai irányzat szerint alapvetően engedelmeskedni kell a világi hatalomnak, amennyiben az tiszteletben tartja a lelkiismereti szabadságot. Melanchthon szerint a lelkiismereti szabadságot tiszteletben nem tartó uralkodóval szemben azonban fel lehet kelni, mivel Isten úgy teremtette meg az emberi természetet (a racionális gondolkodást), hogy abból fakadóan az ember az állami tisztségviselők vezetésével ellenállhat az őt magát, vagy az emberek közötti (vallási) egyenlőséget veszélyeztető igazságtalan erőszaknak. Kálvin ezzel szemben úgy vélekedett, hogy abban az esetben, ha az uralkodó nem tartja tiszteletben az isteni törvényeket, köztük a vallásszabadságot, akkor Isten „szabadítót és bosszúállót támaszt" az állami tisztségviselők közül, aki megszabadítja az embereket és megtorolja a bűnös és igazságtalan uralkodó tetteit. Bocskai 1592 és 1596 között váradi főkapitányként állami tisztséget töltött be, tehát alkalmas volt az Isten által küldött szabadító és bosszúálló szerepére, illetve arra, hogy ő vezesse az Isten által teremtett emberek természetes ellenállását.

3.2.2. A *ius ad bellum* a Rákóczi-felkelésben

Ahogyan a Bocskai-felkelés igazságos célja, úgy a Rákóczi-felkelésé is az uralkodó túlfeszített abszolút hatalomgyakorlásának a folyománya volt. A 17. század végén Habsburg I. Lipót (1657–1705) seregei felszabadították Buda várát a török megszállás alól, és kiűzték a törököket a középkori Magyar Királyság nagy részéről. Lipót a fegyverrel elért eredményekre – azaz a „fegyverjogra" – támaszkodva, többek között, az 1687-os pozsonyi országgyűlésen lemondatta a magyar nemességet a királyválasztás jogáról és az Aranybulla 31. cikkelyében megfogalmazott ellenállási jogról, visszavonta a vallásszabadságot, és a visszafoglalt magyar területeket az újonnan felállított Újszerzeményei Bizottság (a volt hódoltság a határőrvidék kivételével) és az Udvari Haditanács (határőrvidék) irányítása alá rendelte. Az Újszerzeményei Bizottság által irányított területeken a korábbi magyar birtokosnak adományozási oklevéllel kellett bizonyítania a tulajdonjogát, amikor a birtok értékének 10%-ának ellenében (fegyverváltság) visszakaphatta jogos tulajdonát, ellenkező esetben a birtok a „fegyverjog" alapján a Habsburg uralkodó tulajdonába került. Erdély és Horvátország, bár területükön nem folytak jelentős felszabadító harcok, szintén nem kerültek vissza a Magyar Királysághoz, hanem azokat közvetlenül a Habsburg udvar irányította kormányzókon és az udvarból kinevezett bánokon keresztül.

Ezek az események vezettek el már a felszabadító háborúk alatt a Thököly-felkeléshez, és az 1700-as évek elején a Rákóczi-felkeléshez. Rákóczi több helyen is megfogalmazta azokat az indokokat és célokat, amelyek miatt a felkelés igazságosnak és jogosnak ítélhető, elsőként 1704-ben a latin címe miatt *Recrudescunt*nak is nevezett *Manifesztum*ban (aminek a teljes magyar címe: *A Méltosagos Fejedelem Felső-Vadaszi Rakoczi Ferencz, Kegyelmes Urunk Által: Nemzetünknek s'édes Hazánknak a'Német Nemzet kegyetlen Uralkodása alatt lett, hallatlan meg-nyomorittatásárul, maga Méltóságos Személlyének nagy méltatlan szenvedésérül: Es Az Ausztriai Ház erőszakoskodása alól való fel-szabadulásáért fogott Magyar' fegyvernek ártatlanságárul, az egész Keresztény Világnak eleibe adattott Manifesztum: Köz Tudomány Tetel. Melly elsőben Deák, mostan pedig Magyar Nyelven, ujjonan közönségessé tétetett*). A *Recrudescunt*ban Rákóczi főként a magyar nemesi szabadság megsértésére helyezte a hangsúlyt, azaz az I. Lipóttal szembeni ellenállást Bocskaihoz hasonlóan az Aranybullára vezette vissza.

Egy másik, 1710-ben megjelent fogalmazványban, az *Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről* c. állevélben azonban Rákóczi új érveket vezetett be a felkelés igazolására, melyek az igazságos háború elmélete koraújkori klasszikusának, Hugo Grotiusnak a nemzetközi jogot megalapozó munkájából, a *Háború és a béke joga* c. munkából származnak. Grotius szerint a kormányzás néha megoszlik a király, illetve a társadalom vagy annak egy része között, amikor is a természetes, és minden ember számára adott ésszerűségre alapozva helytálló azt mondani, hogy „*jogosan erőszakot lehet alkalmazni király ellen, ha az őt meg nem illető részt bitorolni akarja, minthogy uralma nem terjed ilyen messzire*". A magyar társadalom jelentőséggel bíró része a nemesség volt, amelynek így nem csupán az ősi magyar nemesi szabadságra támaszkodva volt jogalapja a felkelésre, hanem az igazságos háború elméletének, illetve a nemzetközi jognak a természetes ésszerűségre alapozott megfontolásai szerint is.

3.3. A *ius ad bellum* a gyarmati háborúkban

A 19–20. század nagyhatalmai: Nagy-Britannia, Oroszország, Franciaország, és az Egyesült Államok, a 19. század második felétől terjeszkedésbe, vagy nagyarányú gyarmatosításba kezdtek. Ez utóbbi jelensége nem volt új az európai államok számára, a 16–18. században már Portugália, Spanyolország, Nagy-Britannia, Franciaország és Hollandia is komoly

gyarmatbirodalmakat épített ki. Amíg azonban a 16–18. századi gyarmatosítás tipikus ideologikus mozgatórugója a birodalmi nagyság elérése/bizonyítása volt a birodalmi gazdagságon keresztül, addig a 19–20. századi gyarmatosításé a gyarmatosított barbár népek civilizálását célzó misszió, összefonódva a nemzeti gazdaság piac- és nyersanyag-szükségletének a kielégítésével.

Ezt az elképzelést John Stuart Mill fogalmazta meg az 1860-as években, és később kiválóan örökítette meg Rudyard Kipling „*A fehér ember terhe*" c. versében (1899): „*Vedd a Fehér Ember terhét-/ Száműzd legjobbjaidat-/ Fiaid messze küldve/ Szolgálják foglyaid;/ Igában, vad népekért/ Megtéve, mit lehet-/ Új, fogadott félig ördög-/ Félig Gyermekek*". A gyakorlatban ez a helyi társadalmi elit képzését, iskoláztatását és a gyarmatosítók kultúrájának az elsajátíttatását jelentette. Természetesen a gyarmatosított társadalom tagjainak civilizálása nem öncél volt, hanem összefüggött azzal, miszerint a gyarmatosítók kultúráját elsajátító helyeik alkalmasak voltak arra, hogy az idegen hatalmat képviseljék a gyarmaton, és így kiszolgálják a gyarmatosítók gazdasági érdekeit. Ezek fényében a 19–20. századi gyarmatosító háborúk célja, legalább részben, a barbár népek civilizálásaként, azaz barbár állapotuk megszüntetéséként határozható meg, amely egyben igazságos célként is szolgált e háborúk számára.

Magyarország nem tartozott a tipikus gyarmattartó államok közé, azonban az Osztrák–Magyar Monarchia időszakában Magyarországon is léteztek a gyarmatok létére alapozó birodalmi elképzelések (például Kállay Béni írásaiban), amelyeknek a Török Birodalomhoz tartozó Bosznia 1878-as osztrák–magyar okkupációja, majd 1908-as annexiója volt a reális alapja. Az okkupáció a katonai megszálláson túl magában foglalta a helyi közigazgatás átvételét is, azonban mindezt anélkül, hogy Bosznia jogilag is az Osztrák–Magyar Monarchiához csatolták volna (azaz jogi szempontból maradt a Török Birodalom része). Az annexió során a terület jogilag is a Monarchiához került.

A boszniai területeken a megszálló osztrák–magyar haderőnek komoly kisháborús harcokat kellett vívnia a helyi muszlim vallású, és a hegyek között irreguláris harcmodort folytató ellenállókkal (akiket azonban nem hivatalosan török reguláris egységek is segítettek). Az okkupációval egyidejűleg a Monarchia megszállta a Boszniától délre fekvő Novi Bazár-i szandzsákot is (itt maradt a törtök közigazgatás), részben azzal a céllal, hogy lehetőséget teremtsenek a balkáni hódítás déli irányban való folytatására.

Bosznia okkupációjának és annektálásának a célja részben az Osztrák–Magyar Monarchia gyarmatszerzése volt, azaz a civilizációs hatásért cserébe gazdasági előnyök elérése. Az osztrák–magyar uralom alatt Boszniában gazdasági és oktatási modernizáció zajlott le, és így a megszállás, valamint a modernizáció velejárójaként Bosznia viszonylagos békében és stabilitásban élt az 1882-es muszlimfelkelést követően, amikor is Kállay Béni vette át a tartomány irányítását. Az oktatás célja egy bosnyák politikai nemzeti identitás kialakítása volt, amivel ellensúlyozni lehetett volna a szerb és a horvát etnikai (azaz történelmi múlttal rendelkező) nemzetiségek törekvéseit és súlyát. A modernizáció csak az agrárszférát nem érintette, mivel a Monarchia közigazgatása a feudális jellegű földtulajdonnal rendelkező, muszlim földbirtokos arisztokráciára támaszkodott, aminek nem állt érdekében a mezőgazdaság modernizációja, például a jobbágyi státus kötelező megváltása.

4. A *ius in bello* a kisháborúban: az igazságos cselekvés és az ahhoz kapcsolódó erények

4.1. Igazságos cselekvés a kisháborúban: a megtévesztés

A kisháború viselésének jellegzetessége, hogy főként a meglepetésen (a rajtaütésen és a lesvetésen) alapszik. A meglepetésnek a másik fél megtévesztése, azaz a másik féllel szemben, annak a kárára, egy ideig titokban végrehajtott cselekvés az alapja. A kisháborús *ius in bello* központi eleme így, a megtévesztésen alapuló hadviselés szabályozása.

4.1.1. A megtévesztésen alapuló hadviselés elvetése

A kisháborús hadviselés legélesebb ellentéte a(z idealizált) lovagi hadviselés, amelyben a felek kizárólag szemtől-szembe, egyenlő eszközök rendelkezésre állása esetén kívánják legyőzni a másikat. Ennek a felfogásnak a hátterében az az elképzelés áll, hogy a harc nem annyira a győzelem megszerzésére irányul, hanem inkább annak eldöntésére, hogy ki az erkölcsileg magasabb rendű (jobb, erényesebb, igazabb stb.) ember. Így, amennyiben a lovagi harcban valamelyik fél egyenlőtlen eszközökkel él, vagy netán a megtévesztésre épít, akkor győzelme esetén nem az derülne ki, hogy ő a jobb ember, hanem az, hogy a körülményeket is felhasználva ő volt képes kierőszakolni a győzelmet. Amíg a győzelem megszerzése csupán a

következmények értékelését befolyásolja, addig az erkölcsi magasabbrendűség a személyiség pozitív értékét és a lovag becsületét bizonyítja (ami által Isten segítségével a pozitív következmények, a győzelem, is elérhetővé válik).

Az általános etikai és katonai etikai álláspontok egy része egyértelműen elítéli a megtévesztés minden fajtáját. Az etikai irodalomban talán Platón vetette fel elsőként, az ókorban, a *Kisebbik Hippiasz* c. munkájában, hogy a megtévesztés (vagy ahogyan ő fogalmaz ravaszság, amiről a következő fejezetben látni fogjuk, hogy a megtévesztéssel szorosan összefüggő képesség) nem más, mint hazugság. A hazugság a szándékosan hamis és téves ítéltek meghozatalából, és az ilyen ítéletekre alapozott, mások számára címzett kijelentések és cselekvések megtételéből áll. Platón szerint a hazugság azonban erkölcsileg elvetendő, rossz. Vajon miért?

Egy álláspont szerint a másik fél megtévesztése azt tükrözi, vagy azzal jár együtt, hogy a megtévesztő és a megtévesztett annak ellenére nem részei egy kölcsönös előnyökkel járó közös tevékenységnek, hogy korábban részei voltak. Ennek az az oka, hogy a megtévesztő tudottan, szándékosan és titokban megváltoztatja a megtévesztett fél döntéseinek, és ez által cselekvésének a feltételeit. A megtévesztő ezzel nem tartja fontosnak azt, hogy a megtévesztett képes legyen jó, saját döntést hozni, azaz a megtévesztő nem tartja fontosnak a becsapott autonómiáját és ezzel méltóságát, nem tiszteli őt. Továbbá, de ezzel összefüggésben mondható: mivel a megtévesztett az eltitkolás következtében úgy hoz döntéseket, és a döntései alapján úgy cselekszik, hogy nincs teljesen tisztában a jelentőséggel bíró tényekkel, ezért sok esetben rossz döntéseket fog hozni. Ezért azonban nem ő lesz a felelős, hanem az, aki megtéveszti őt, hiszen a megtévesztő változtatta meg tudottan, szándékosan és titokban a döntés körülményeit.

Egy másik álláspont szerint a megtévesztéssel és a hazugsággal nem csak az a probléma, hogy a megtévesztett/becsapott félre nézve káros morálisan, hanem az is, hogy magára a megtévesztő/becsapó félre nézve szintén. Kant szerint a „*hazugság az emberi méltóság elvetése és szinte megsemmisítése. Még a puszta dolognál is csekélyebb értékű az az ember, aki maga sem hiszi el, amit másnak mond…*”. A hazug ember szándékosan becsapja magát, ami helytelen.

A harmadik álláspont az ismertetett, és sok közös vonást mutató álláspontokkal szemben a megtévesztést nem hazug jellege miatt tartja rossznak. Ez Clausewitz álláspontja, aki nem általános, hanem katonai etikai megfontolásokra támaszkodott. Clausewitz, amint azt fentebb tárgyaltam, elismerte a meglepetés értékét a háborúban, úgy vélte, hogy a meglepetés része

minden háborús tevékenységnek. A meglepetés egy formájának, a lesvetésnek az értékét illetően azonban összetett, de összességében negatív álláspontot fogalmazott meg.

Clausewitz *A háborúról* c. munkájában (1832) megkülönböztette egymástól a hadászati szinten erős és gyenge vezetésű hadseregeket, és úgy vélte, hogy a közöttük fennálló különbség pontosan azon alapszik, hogy a gyengébb hadászati vezetéssel rendelkező erők hajlamosabbak a cselvetésre, és „*az egészen gyenge fél, akin semmiféle óvatosság és bölcsesség nem segít már … utolsó menedékként cselhez folyamodik*”. A hadászati szinten erős vezetésű hadseregek esetében a lesvetés, vagy ahogy Clausewitz a látszattámadásokat, látszattervek készítését, hamis parancsok kiadását, és az ellenség koholt hírekkel való ellátását is ide véve hívta: , a cselvetés, ugyan önmagában nem ítélhető el, ám nem tekinthető a háborús tevékenység célját előmozdító hasznos eszköznek, mivel igen kockázatos a döntő helyzetben (döntő csatában) is felhasználható erőket az ellenség félrevezetésére felhasználni.

Clausewitz szerint, mind a meglepetésnek (ami minden háborús tevékenység velejárója), mind a cselvetésnek (ami az általam meglepetésnek, megtévesztésnek nevezett tevékenység egy formája), bár különböző mértékben, de a rejtett szándék az alapja, és ezért mindkettő szemben áll az egyenes és nyílt cselekvéssel. Viszont a cselvetés ezen túl szemben áll az egyenes szószegéssel (hazugsággal) is, és bizonyos értelemben a tréfához, vagy vicchez hasonló. Ahogyan a tréfa „a gondolatokkal való elkápráztatás”, úgy a cselvetés szerinte csupán a „tettekkel való bűvészkedés”. A cselvetés így ugyan önmagában nem rossz (mint mondjuk az egyenes szószegés), ám következményeit tekintve az erős hadászati vezetésű hadseregben való használata kimondottan haszontalan.

A gyenge hadászati vezetésű hadsereg esetében ugyan Clausewitz elismerte, hogy a cselvetés bírhat komoly haszonnal, mindent összevéve azonban a gyenge hadászati vezetésű hadsereg esetében sem értékelte pozitívan a cselvetést, mert az szerinte megbecsüléssel nem járó, azaz katonához nem méltó hadviselést eredményez. Clausewitz szerint tehát, ha a katonai vezető a katonai merészségen alapuló cselekvést kiegészíti, esetleg felváltja a szembeálló erők aránytalansága miatt hasznos cselvetéssel, akkor a tettét az utókor, azaz a katonatársai és a társadalom, nem katonához méltó cselekvésnek fogja minősíteni, és őt nem részesíti megbecsülésben.

4.1.2. A megtévesztésen alapuló hadviselés részleges elfogadása

Az ismertetett álláspontokkal szemben többen is megkísérelték kimutatni, hogy a meglepetésre való törekvés és a lesvetés alkalmazása a (kisháborús) hadviselésben erkölcsi nézőpontból fontos tekintetben különbözik a hazugságtól, és erkölcsi szempontból vagy nem minősül elítélendőnek, vagy éppenséggel egyenesen becsülendő.

Aquinói Szt. Tamás a *Summa theologiae* c. művében (1265–1274) úgy vélte, hogy a lesvetés célja ugyan az, hogy az ellenséget megtévesszük, azonban a megtévesztésnek az erkölcsi értékelés szempontjából legalább két típusa létezik. Valaki vagy akkor téveszti meg a másikat a szavaival, illetve a tetteivel, ha szándékosan valamilyen hamis dolgot mond neki, esetleg megszegi a neki tett ígéretét; vagy akkor, ha nem teszi nyilvánvalóvá a szavai/tettei célját és értelmét. A megtévesztésnek az első esetét hazugságnak vagy szószegésnek, a másikat eltitkolásnak vagy őszintétlenségnek nevezzük. Szt. Tamás szerint, amíg a hazugság erkölcsi szempontból tiltott a háborúban is, addig az eltitkolás elfogadható.

Az eltitkolás elfogadhatóságát Szt. Tamás azzal a logikai érvvel indokolta, hogy ellentmondást foglal magába annak az elgondolása, hogy a katonai tevékenység nem foglalja magába a megtévesztés gyengébb formáját, az eltitkolást, ugyanis szerinte az, „*... amit egy katonának meg kell tanulnia, az többek között a szándékának az ellenség elől való elrejtése*”. Az eltitkolást Szt. Tamás nem is tekintette szigorú értelemben vett megtévesztésnek: „*A lesállítás sem nem hívható megfelelően megtévesztésnek, sem nem ellentétes az igazsággosággal…*”. Így, Clausewitzet jelentősen megelőzve képviselte azt az álláspontot, hogy a megtévesztés lényeges eleme minden háborús tevékenységnek.

Ha a megtévesztés enyhébb formáját, az eltitkolást, Szt. Tamás el is fogadta, vajon milyen alapon zárta ki a megtévesztés erősebb formájának katonai használatát? Az ő elképzelése szerint a megtévesztés olyan erősebb formájával, mint a hazugság vagy a szószegés, az a probléma, miszerint kifejezett szándékot feltételeznek arra nézve, hogy a másik fél miként értelmezze az elhangzott szavakat vagy a mutatott viselkedést. Ezzel szemben a megtévesztés gyengébb formáinál ilyen szándék nem található, hanem a másik félre van bízva, hogy miként értelmezi a szavakat vagy a tetteket. Ha például az egyik háborús fél visszavonja csapatait és

azt mondja a másiknak, hogy „Küldjél követet az ajánlatoddal, nem fogjuk bántani!”, akkor ezzel kifejezi azt a szándékát, hogy viselkedését a másik fél úgy értelmezze, hogy a tárgyalásra érkező követek biztonságban lesznek és vissza is térhetnek. Ha azonban az egyik fél a csapatok visszavonását nem kommentálja, akkor nem nyújt segítséget a másik félnek a csapatvisszavonás tényének az értelmezéséhez. Amennyiben a másik fél a csapatvisszavonást látva feltételezi, hogy annak például az alacsony harci morál az oka, és azt menekülésként értelmezve általános támadást vagy üldözést rendel el, akkor ezzel könnyen belefuthat egy megtévesztésen és eltitkoláson alapuló csapdába. Ebbe a csapdába nem egy hamis ígéret léptette őt bele, hanem a csapatvisszavonás általa tévesen feltételezett oka, és a csapatvisszavonás általa tévesen felállított értelmezése.

Szt. Tamást követően a korai újkorban Hugo Grotius *A háború béke jogáról* c. munkájában (1625) elfogadta a Tamás-i álláspont nagy részét, ám a kérdéskör és a tamási álláspont részleteinek mélyebb átgondolásával újabb eredményekre is jutott. Grotius a megtévesztés eseteit két nagy csoportra bontotta, a pozitív cselekvéssel elkövetett megtévesztésre, és a nem-cselekvéssel elkövetett megtévesztésre. Az utóbbi típusba tartoznak azok az esetek, amikor a megtévesztő fél nem csinál semmit, így többek között szándékot sem fejez ki, hanem hagyja, hogy a megtévesztett fél teljesen magától azt gondoljon, amit akar, még ha ezzel tévedésbe is esik. Erre a típusra Grotius nem hoz példát, de talán említhető két eset is. Ha a harctéren az egyik fél csapatai szándékosan és hosszabb időn keresztül kivárva nem mozdulnak, hanem szilárdan állnak állásaikban, és a másik fél ebből arra következtet, hogy nem akarnak harcolni, mert nincsenek meggyőződve arról, hogy megnyerhetik a csatát, és ennek megfelelően jár el, akkor a nem mozduló fél nem-cselekvésével sikeresen tévesztette meg az ellenségét. A granikoszi csatában a perzsa helytartó csapatai úgy álltak fel, hogy pozíciójuk erőt demonstráljon (a perzsák a Granikosz folyó meredek partjának a tetejére sorakoztak fel), ám az ellenség (Nagy Sándor) ebből arra következtet, hogy a csapatok elhelyezésének az az oka, hogy az ellenség nem bízik abban, hogy nyílt küzdelemben győzni tudna. Ekkor a folyóparton felálló perzsa sereg sikertelenül alkalmazott nem-cselekvésen alapuló megtévesztést. Grotius szerint a megtévesztésnek az ilyen eseteivel nincs morális probléma.

A pozitív cselekvéssel elkövetett megtévesztés eseteit Grotius ismét két osztályba sorolta, abba, amikor a cselekvés jelentése nem meghatározott, illetve abba, amikor a cselekvés jelentése az emberi megegyezés következtében meghatározott. Az első esetben a megtévesztő cselekvés nem fejez ki határozott szándékot, így a cselekvését a megtévesztett fél úgy értelmezi, ahogy

akarja. Grotius szerint a megfutamodást az ellenség a félelem jelének szokta tekinteni, annak nincs semmiféle megegyezésen alapuló jelentése. Ugyanez vonatkozik az olyan tettekre is, mint amikor az ellenség fegyvereit, hadijelvényeit, ruháit, sátrait használják fel megtévesztésére. Ezekben az esetekben a megtévesztés Grotius szerint megengedett.
Végül a pozitív cselekvések azon csoportjának, amelyek jelentése emberi megegyezés által meghatározott, szintén van két olyan alesete (a hazugság és a szószegés), amelyek között Szent Tamás nem tett különbséget. Grotius szerint a hazugság abban áll, hogy valaki szándékosan valótlant állít. Azok az esetek, amikor valaki ugyan valótlanságot állít, ám nem szándékosan és tudottan, hanem tudatlanságból, azok lehetnek a hazugság példái, hiszen a valótlanságot elhívő személy „becsapódik", azonban nem lehet megtévesztés áldozata, hiszen a hazug ember nem tudja, hogy hazudik, így nem is szándékosan teszi, amit tesz.

Ha azonban valaki szándékosan állít valótlanságot, akkor tudja, hogy mit csinál, és így cselekvésével másokat meg kíván téveszteni, ami a főszabály szerint morálisan tilos. Grotius szerint azonban, a jelhasználat, a nyelv, a beszéd és az írás jeleket foglalnak magukba, amelyek az emberi akarat nélkül nem jelentenek semmit, azok ugyanis olyan mesterséges „dolgok", amelyeket az emberek hoztak létre valamilyen cél kielégítésére. A jeleket az emberek azért találták fel, hogy a gondolataik egymással való közlésével segítsék egymás megértését. A jelhasználat létrehozásának a céljából ezért az embereknek joga és kötelessége származik. Az embereknek joguk van „*az ítélet szabadságához*", amely által megértve a mások által mondottakat, megérthetik őket, ahogyan a kötelességük az, hogy tartsák tiszteletben mások előbbi jogát, és ne tegyék lehetetlenné a megértést hazugsággal. Másként fogalmazva, a hazugság tilos.

Ez a jog azonban nem abszolút, azaz más jogok korlátozhatják, amelyek így kivételesen lehetővé teszik a hazugságon alapuló megtévesztést. Ilyen korlátozás az, amikor a dühöngő, és embert ölni akaró embernek hazudik valaki, vagy amikor a haza érdekének védelmében az ellenségnek hazudik valaki. Az első esetben a másik embernek az élethez való joga írja felül az ítélet szabadságához való jogot, a második esetben pedig a haza érdekeiben megjelenő politikai szuverenitás és területi integritás.

Végezetül, az emberi megegyezésen alapuló pozitív cselekvések másik kategóriája a szószegés, azaz, amikor valaki ígéretet vagy esküt tesz, amit később nem tart be. Az ígéret egy másik embernek tett erős elköteleződés valaminek a megtételére, vagy valamitől való tartózkodásra,

amely a másik ember oldalán jogot keletkeztet. Az ígéret általában speciális kifejezések megtételével – pl. „Ígérem!” – jár együtt, amit sok esetben kiegészít a másik fél hasonló elköteleződése is. A jövőre vonatkozó egyszerű állítás és ígéret között az a különbség, hogy az állítással valaki csak beszámol arról, hogy miként lesz valami a jövőben, az ígérettel azonban kötelezettséget is vállal arra nézve, hogy az ígéretnek megfelelően fogja alakítani a dolgokat. Ha tudja, hogy a jövőben valami nem úgy lesz, ahogy mondja, akkor hazudik, ha azonban a szerint alakítja a dolgokat, hogy a jövőben ne úgy álljanak, ahogy ígérte, akkor megszegi a szavát. Az ígérettel és az egyszerű állítással szemben az eskü alapvetően Istennek (vagy valamilyen harmadik ”félnek”) való elköteleződés valaminek a megtételére, vagy valamitől való tartózkodásra, Istennel szemben keletkeztet kötelességet. Grotius szerint az ígéret vagy az eskü megszegésével járó megtévesztés a keletkezett emberi jog, illetve az Isten felé irányuló kötelességszegés miatt, morális szempontból, minden esetben tilos.

A Grotiust követő gondolkodók Grotius elképzeléséből indultak ki, abból, hogy a megtévesztés morális szempontból való korlátozása csak akkor merülhet fel, ha a megtévesztő cselekvés szándékos és valamiképpen a szemben álló felek közötti szabályozott viszonyt érinti. Ugyanakkor úgy vélték, hogy ennek a Grotius-i alapelvnek, ahogyan súlya miatt nevezhetjük, többféle megtévesztő cselekvés is megfelel, amelyek közül csak az ítélhető el, amelyik komoly morális kárral is jár.

Immanuel Kantnak *Az erkölcsök metafizikája* és *Az örök béke* c. munkáiban (1785, 1795) megfogalmazott álláspontja szerint a háború viselése esetében a hadviselő fél nem élhet az állami érdekvédelem minden eszközével, csak azokkal, amelyek nem gátolják az államok között ideálisan kialakítandó, valóságosan pedig az ideális állapotot minél jobban megközelítő, (örök) béke állapotát. Kant szerint az állam „*nem használhat fel olyan alattomos eszközöket, amelyek aláásnák a jövőben létrehozandó tartós békéhez szükséges bizalmat*”, és így nem mutatnák az örök békére való törekvés szándékát. Az ilyen eszközök körébe tartozik Kant szerint a kémek, orgyilkosok, méregkeverők vagy mesterlövészek bevetése, álhírek terjesztése, illetve a kapituláció megszegése, továbbá a bujtogatás az ellenséges állam tagjai között.

Kant elképzelését manapság John Mark Mattox általánosította. A *Moral Limits of Military Deception* c. tanulmányában (2002) körvonalazott véleménye szerint a megtévesztés korlátozása azért indokolt, mert bizonyos tevékenységekkel való visszaélés veszélyezteti a valamikori tűzszünet vagy békekötés lehetőségét. Mattox szerint a háború egy nemzetközi

társadalmi gyakorlat, amelynek megvannak a szabályai. Ezen szabályok közé tartozik az, hogy miként lehet elkezdeni a háborút, miként lehet viselni a háborút, illetve hogy miként lehet befejezni a háborút. Például ilyen szabályrendszer az igazságos háború szabályait magában foglaló rendszer, azonban bármilyen más, működő konvencionális szabályrendszer is ide tartozhat. Ezen szabályokkal való visszaélés azzal a morális kárral járhat, hogy gyengül vagy megszűnik a háború társadalmi szabályozottsága.

Mattox a háborúzás szabályai közül különös jelentőséget tulajdonított a háborúlezárás szabályainak. Úgy vélte, hogy az ezekkel a szabályokkal való visszaélés komolyan csökkenti annak a lehetőségét, hogy a háborús felek egymással megállapodva képesek lesznek egymásban megbízni, és a későbbiekben békében élni. Például a fehér zászlóval való megtévesztés a megtévesztés tiltott típusába tartozik, mivel a megtévesztést követően a két fél között elmélyülő bizalmatlanság miatt szűkül azon lehetőségeknek tára, amelyek segítségével egy békekötési folyamat elkezdődhet.

Shlomo Cohen *Are There Moral Limits to Military Deception?* c. tanulmányában (2016) a szabályoknak egy másik csoportját kiemelve azt hangsúlyozta, hogy az a morális kár, amit a megtévesztés korlátozás nélküli alkalmazása okozna, a háborúviselés egyik fontos szabályának, a nemharcolóknak immunitást biztosító diszkriminációs szabálynak a sérülése lenne.

A modern társadalmak által vívott háborúkban különbséget teszünk harcolók és nemharcolók között, és csak a harcolókat ismerjük el a katonai támadások morálisan jogos célpontjának. A harcolók ugyanis tipikusan a katonák, akik többé-kevésbé tudatosan és szándékosan vállalták a harccal járó kockázatot, ki is képezték őket ennek a kockázatnak a csökkentésére, illetve – és ez fontosabb – készek az ellenségnek kárt okozni. A nemharcolók azonban sem nem vállalták a harccal járó kockázatot, sem nem kaptak kiképzést a kockázat csökkentésére, és sok esetben nem is készek az ellenségnek kárt okozni. A nemharcolók közé tartoznak azonban azok a katonák is, akik elvesztették harckészségüket, például mert megsebesültek, vagy mert megadták magukat.

Cohen szerint a megtévesztés azokban az esetekben eshet morális tilalom alá, amikor a megtévesztést folytató személy tevékenységének a hatására az ellenség feladja azt a szándékát, hogy neki kárt okozzon, azaz, hogy őt megtámadja vagy elfogja. Ezzel ugyanis a megtévesztett katona már nemharcolónak minősül, akivel szemben nem alkalmazható katonai erőszak.

Például, ha az egyik fél katonája a másik fél egyenruháját veszi fel (mint Otto Skorzeny alezredes diverzánscsoportja 1944 decemberében, az Ardennek-i áttörés során), hogy még nagyobb pusztítást hajthasson végre, akkor az a morálisan tiltott megtévesztés egy esete. A tiltott megtévesztés egy másik esete, ha az egyik fél katonája súlyosan sérültnek tetteti magát, hogy a másik fél katonájától segítségnyújtási reakciót váltson ki, majd megtámadja őt.

Az alfejezet lezárásaként lássuk a megtévesztés típusait összefoglaló táblázatot (*1. ábra*)!

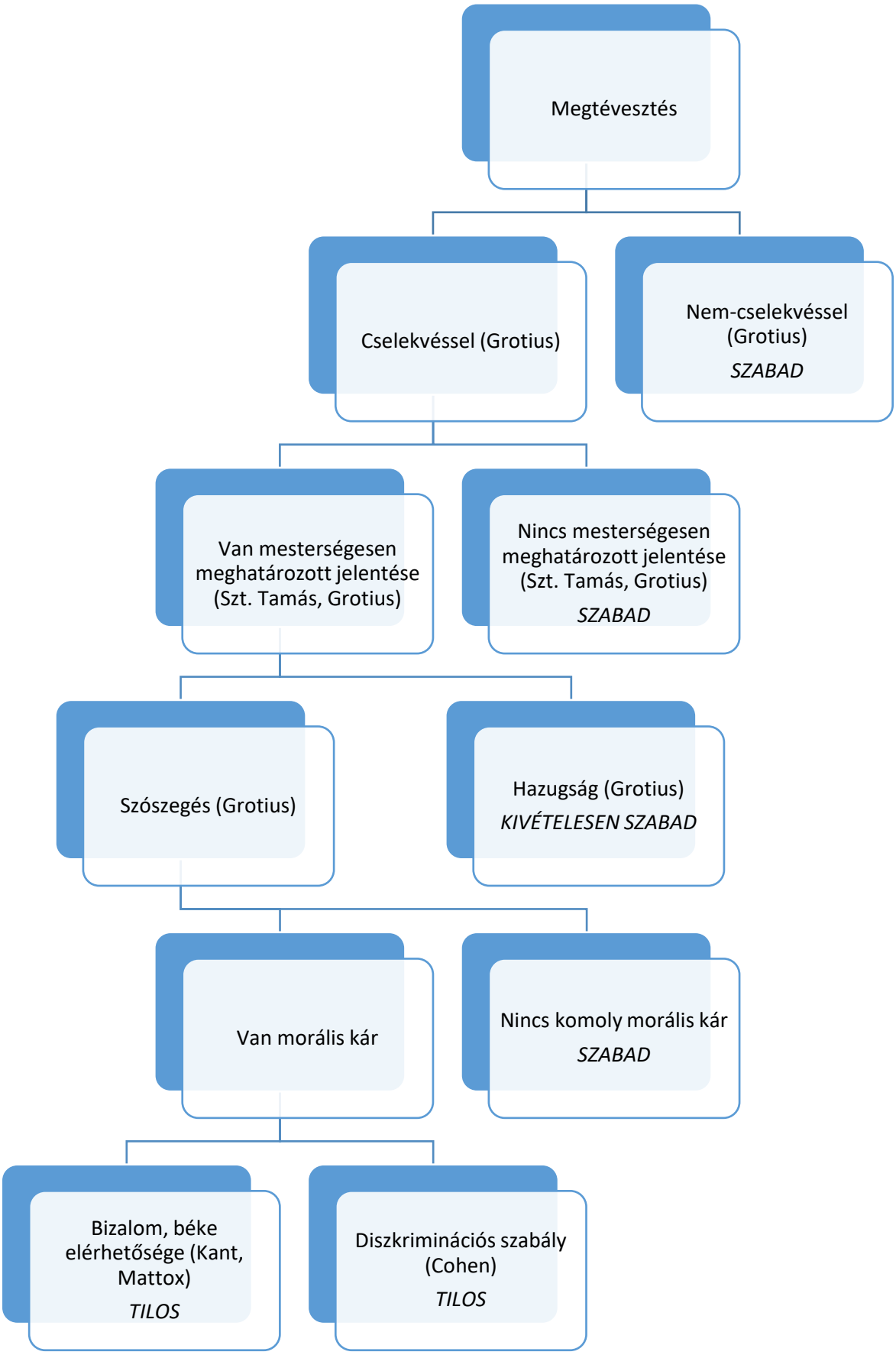

1. ábra: a megtévesztés típusai (szerk.: Boda Mihály)

4.2. A kisháborús hadviselést folytató harcos erkölcsi karaktere: a ravaszság

A kisháborút folytató katonáktól nem csupán katonaszakmai tudást lehet elvárni, hanem olyan belső képességekkel, erényekkel rendelkezést is, amelyek a katonaszakmai tudással együtt segítik őket a katonai célok megtévesztésen alapuló harceljárással való megvalósításában. A direkt hadviselést folytató katonák alapvető erényei a bátorság, a becsület, a hűség, a fegyelmezettség és a karizma, a kisháborús hadviselést folytató harcosok és katonák alapvető katonai erénye pedig a ravaszság. A ravaszság a gyakorlati okosság erényének az egyik ellentéte, ám mégis sok mindenben közös azzal. Az alábbiakban először bemutatom a gyakorlati okosságot, majd ehhez képest elemzem a ravaszságot.

4.2.1. Gyakorlati okosság

Arisztotelész szerint az erényes viselkedés két szélsőség, a túlzás és a hiányosság között helyezkedik el. Például a bátorságot a gyávaság és a vakmerőség szélsőségei fogják közre, amelyek közül a gyávaság esetében túlzottan érvényesül a félelem, a vakmerőség esetében teljesen hiányzik; vagy a vakmerőség esetén túlzásba kerül a biztonságérzet, ami viszont a gyávaságból hiányzik. Ezért az olyan érzések tekintetében, mint például a félelem és a biztonságérzés, szükség van egy olyan képességre, aminek a segítségével eldönthető, hogy hol van a középérték, azaz, hogy melyik viselkedés a sem nem túlzó, sem nem hiányos, hanem az erényes. Ez a képesség a gyakorlati okosság.

Az ember a gyakorlati okosság segítségével képes megfontolni azt, ami hozzásegíti őt az ő javát megvalósító cselekvés felismeréséhez, és ami által képes végrehajtani a cselekvést. A cselekvő javán belül a gyakorlati okosságnak kihatása lehet az egyes cselekvések eredményére, a cselekvő tágabb életvezetésére, illetve a cselekvő irányítása alá tartozó emberek életvezetésére. A gyakorlati okosságban lényegi részként szereplő megfontolás az esetleges helyzet megismerésében áll, a szintén a lényegi részt alkotó cselekvés pedig az esetleges helyzetben való cselekvést. Az esetleges helyzetek azok a helyzetek, amelyek bizonytalanok, mert a véletlen következtében alakulnak ki. A megfontolással valaki megismeri az esetlegesen adott helyzet jellemzőit, ami által döntést hoz a cselekvésről, illetve utasítja az akaratát a cselekvés végrehajtására, és ha semmi nem akadályozza meg benne, akkor cselekszik. A gyakorlati

okosság okosságjellege a megismerésből származik, gyakorlati-jellege pedig a döntési és akarati aktusból, illetve a cselekvésből.

A megismerés és döntés/akarás/cselekvés a gyakorlati okosság kiinduló és végpontjai, a kettő között több folyamat is zajlik, amelyekhez további képességek szükségesek. Aquinói Szent Tamás szerint a gyakorlati okosság a megismerés és a döntés/akarás/cselekvés mellett nyolc integráns képesség működését foglalja magába. Ezek:

- a tárgyilagos emlékezet a megismerés előtt: ami a korábban előforduló körülmények és erényes cselekvések összefüggéseiről tudósít;
- az „intelligencia" vagy értés a megismerés előtt: ami a cselekvés céljaként jelentőséggel bíró erkölcsi értéket mutatja meg;
- a nyitottság a megismerés során: ami az igaz, a szűklátókörűséget kiküszöbölő, megismerés vágya;
- éleselméjűség a megismerés során: ami a váratlan események tárgyilagos áttekintése;
- az értelem: ami az alternatívák összevetése, mérlegelése;
- az előrelátás a mérlegelés során: ami annak érzékelése, hogy a cselekedet valóban a cél megvalósítása-e;
- a körültekintés a mérlegelés során: ami az összes jelentőséggel rendelkező körülmény érzékelése, valamint
- az óvatosság a mérlegelés során: ami a kockázat mérséklése.

Ezek a képességek két nagy csoportba oszthatók, az egyikbe tartozik az „intelligencia", ami a megfontolás és a cselekvés komoly erkölcsi jelentőséggel bíró célját jelöli ki, a másikba pedig az összes többi, amelyeknek a célelérés esetlegesen hatékony eszközének a megtalálásában van szerepük. A két csoportra a gyakorlati okosság összetevőiként úgy is hivatkozhatunk, mint bölcsesség plusz ügyesség (Arisztotelész), vagy velünk született lelkiismeret plusz konkrét döntés (Josef Pieper).

Aquinói Szent Tamás szerint a gyakorlati okosság az, amivel a katonáknak, elsősorban a katonai vezetőnek, rendelkezniük kell, mivel az képes megmutatni a természet és az Isteni Értelem által meghatározott helyes célhoz vezető eszközöket, és képes elősegíteni a közös jónak a megvalósítását.

4.2.2. A gyakorlati okosság és a ravaszság viszonya

A gyakorlati okosság erényét fontosnak, esetleg alapvető erénynek tartó gondolkodók véleménye szerint a ravaszság erénye nem is annyira erény, hanem inkább a negatív ellentéte a gyakorlati okosságnak.

Arisztotelész szerint az erkölcsileg jelentőséggel bíró célokat felismerő bölcsesség, és az ezeket a célokat elérő ügyesség együtt a gyakorlati okosság. Így, ha az ügyes cselekvés célja a bölcsesség által felismert jó cél, akkor az azt megvalósító ügyesség „*dicséretre méltó*”, amennyiben azonban a cél kijelölésében a bölcsességnek nincs szerepe, és ezért az rossz, akkor az ügyesség is agyafúrtság. Ennél egy kicsit többet állít Aquinói Szent Tamás, aki szerint az okossággal szembeni, de ahhoz bizonyos mértékig hasonlatos bűnt kétféleképpen lehet elkövetni, vagy úgy hogy az ész olyan célra irányul, ami valójában nem jó, hanem csak annak tűnik; vagy úgy, hogy valaki valamilyen (jó vagy rossz) cél elérésére nem valódi, hanem tettetett, látszólagos eszközöket használ. Ez utóbbi a ravaszság bűne, ami ellentétes az okossággal. Végül a 20. században Josef Pieper Arisztotelészt és Szt. Tamást is visszhangozza, de megfogalmazásában túlmenve rajtuk a mai civil álláspontot mutatja be. Pieper szerint manapság az okosságot általában nem annyira a jó feltételének, hanem sokkal inkább megkerülésének tekintjük, mivel az okosságot közelebb érezzük a hasznoshoz, mint a nemeshez. Az okosság mai általános értelmezésében *„van valami szorongó önféltés, valami önző aggodalom magunkért*”. Az okosság legjellemzőbb formája a hamis okosság, amin *„a kerülőutakon járó, elfogult, kizárólag a >>taktikára<< irányuló intrikus gondolkodásmódot értjük, amely sem az egyenes szembenézésre, sem az egyenes cselekvésre nem képes*”.

Összességében, a gyakorlati okosság álláspontjáról nézve a ravaszsággal legalább három probléma van: rossz célra irányul (Arisztotelész és részben Pieper); rossz eszközöket alkalmaz a (jó vagy rossz) célja eléréséhez (Aquinói Szent Tamás); és az egyenes szembenézés kerülése (Pieper). A célt érintő kérdést a következő alfejezetben tárgyalom, az eszközöket és az egyenességet érintő kérdéseket pedig a rákövetkezőben.

4.2.3. Ravaszság

A ravasz cél rosszasága abban rejlik, hogy valaki nem valamilyen erkölcsi jelentőséggel bíró cél érdekében használja a döntési és cselekvési ügyességét, hanem valamilyen önző cél érdekében. Ennek megfelelően a gyakorlati okossággal szembeállítva a ravaszságot a fenti szerzők negatív értékkel rendelkező személyiségjegyként határozták meg. A kisháborús hadviselő azonban erényként, azaz pozitív értékkel rendelkező személyiségjegyként rendelkezik vele. Miben áll a ravaszság személyiségjegyének a pozitív értéke?

Talán az egyik legfontosabb olyan irodalmi karakter, aki ravaszságával tűnt ki, és ravaszsága az ő erénye volt, amiért hősként tisztelték, Odüsszeusz. Odüsszeusz az egyik legismertebb, ravaszságon alapuló tette Trója elfoglalása volt Homérosz *Iliászá*ban, ő volt ugyanis a szellemi atyja a trójai faló ötletének, amelynek a segítségével a görögök be tudtak jutni Trója falain belülre. Homérosz másik alkotásában, az *Odüsszeiá*ban, Odüsszeusz és az odüsszeuszi ravaszság még nagyobb szerepet kapott. Az ebben a műben ábrázolt világban a görög isteneknek sokkal kisebb szerepe van, mint a Trója ostromát is bemutató *Iliász*ban. Pontosan ennek, az isteni irányító munka háttérbe szorulásának a velejárója a ravaszság előtérbe kerülése. A ravaszság ekkor ugyanis azt az észhasználatot testesíti meg, ami nem igazodik a külső erők (az istenek) felügyelő tevékenységéhez, hanem a saját céljait igyekszik megvalósítani ügyesen (ez a cél Odüsszeusz esetében az, hogy haza jusson Ithakára).

A ravaszságnak ez a pozitív megítélése Arisztotelész korára (Kr. e. 4. sz.) már eltűnt, mivel Arisztotelész a ravaszsággal (ügyességgel) szemben az azt magában foglaló, de erkölcsi célokat megcélzó gyakorlati okosságot részesítette előnyben, Aquinói Szent Tamás korára (13. sz.) pedig a gyakorlati okosság már az isteni parancsokat is közvetítő keresztény etika egyik alapértékévé vált. Összességében azt mondhatjuk, hogy a ravaszságot lehetett erényként értelmezni, akkor, amikor a gondolkodásbéli és a cselekvésbéli ügyesség felhasználási célját illetően nem voltak határozott elvárások.

A ravaszság önmagában nem szükségképpen tartalmaz erkölcsileg negatív elemet, hanem csak akkor, ha a célja erkölcstelen. A ravaszságot ezért, részben, célszerű úgy meghatároznunk, mint a bármilyen cél ügyes – hatékony – elérésének a képességét. Ha ez a képesség erkölcsi célokkal egészül ki, akkor az ügyesség gyakorlati okossággá válik. Mi van azonban, ha a cél nem egyértelműen erkölcsi jellegű?

Ennek megértéséhez látnunk kell azt, hogy a ravasz tett nem csupán ügyességet kíván, hanem azt is, hogy a tett bizonyos ideig titokban maradjon. Az adja a ravasz ember ügyességét, hogy tetteit titokban tartja addig, amíg a meglepetésre építve nem hozza azokat „nyilvánosságra". Ennek megfelelően, a ravasz tett erkölcsi megítélése hasonlóságot mutat a titokban való cselekvés megítéléséhez.

Titokban cselekedni, első pillantásra, azonos az önérdekű és talán erkölcstelen tettek végrehajtásával, hiszen valaki csak azt teszi titokban, amiről nem akarja, hogy mások (mindenki más) tudomást szerezzenek, mert ők megakadályoznák a tett végrehajtását. Úgy vélem, hogy a titokban végrehajtott tettek között ténylegesen vannak olyanok, amelyeket céljaik miatt lehet erkölcstelennek, vagy bűncselekménynek minősíteni, azonban vannak olyan titokban végrehajtott tettek is, amelyek nem ilyenek. A közösségi szuverenitást védő, illetve a közösségi (ön)érdeket elősegítő cselekmények között a hírszerző szolgálatok által végrehajtott tettek titkosak, éppúgy, mint azok, amelyeknek a felderítésére hivatottak. A hírszerző szolgálatoknak a titkos tevékenysége azonban pozitív értékkel rendelkezik, hiszen hozzásegíti a közösséget a szuverenitásának a megőrzéséhez, és a közösségi (ön)érdek kielégítéséhez. Sőt! Mivel a titkosság, a feltételezés szerint, szoros összefüggésben van az önérdek képviseletével, ezért a közösségi szuverenitás és önérdek hatékonyabban is képviselhető titokban, mint nyilvánosan (ennek persze vannak korlátai). A közösségi szuverenitás és a közösségi önérdek képviseletében így értékes helye van a titkos akcióknak.

A ravaszságot ehhez hasonlóan minősíthetjük, mivel az magában foglalja a titkosságot. Amennyiben a ravaszság olyan emberek személyiségének a jegye, akik a közösségi szuverenitást védik és a közösségi (ön)érdeket érvényesítik, akkor a ravaszság az ő erényük ezen célok elérésében. Ezek közé az emberek közé tartoznak a hírszerzők mellett a kisháborús hadviselést folytató harcosok és katonák is.

Miután tisztáztuk azt, hogy a ravaszság abban különbözik a gyakorlati okosságtól, hogy nem egy erkölcsileg magasabb rendű cél megvalósítására nyújt eszközöket, ugyanakkor azt is, hogy ettől a ravaszság nem lesz erkölcsileg elítélendő, amennyiben a ravasz ember a közösségi szuverenitás és önérdek érdekében tevékenykedik, érdemes megvizsgálni, hogy a ravaszság működési mechanizmusa vajon megegyezik-e a gyakorlati okosság működési mechanizmusával. Az összehasonlítás érdekében összevetem Aquinói Szent Tamás

elképzelését a gyakorlati okosság működéséről, és Jeney Lajos Mihály elképzelését a kisháborús hadviselő számára fontos képességekről.

Szt. Tamás a gyakorlati okosság megismerő és döntő/akaró/cselekvő funkciója között közvetítő képességként említette az „intelligenciát" vagy értést, a tárgyilagos emlékezetet, a nyitottságot, az éleselméjűséget, az értelmet (mérlegelést), az előrelátást, a körültekintést és az óvatosságot. Jeney a kisháborús hadviselő számára fontos képességek között felsorolta a fortélyt, a képzelőerőt, az éles elmét, a rettenthetetlen szívet, az önbizalmat, a jó emlékezetet, a fáradhatatlanságot, a gyors szemmértéket és felfogást, valamint a tekintélyt. Ha egy kicsit átrendezzük a sorrendet, és kivesszük Szt. Tamás felsorolásából az „intelligenciát" vagy az értést, ami az erkölcsi cél kijelölésére szolgál, illetve Jeney listájából a fortélyt (aminek a részeit keressük), akkor a következő megfeleltetéseket tehetjük a két gondolkodó listái között.

Aquinói Szent Tamás: gyakorlati okosság	***Jeney Lajos Mihály: ravaszság (fortély)***
Tárgyilagos emlékezet (ami a korábban előforduló körülmények és erényes cselekvések összefüggéseiről tudósít)	Jó emlékezet („*szerencsés emlékezőtehetség, hogy mindenkit nevén szólíthasson*")
Nyitottság (ami az igaz, a szűklátókörűséget kiküszöbölő, megismerés vágya)	Képzelőerő („*termékeny képzelőerő a szándék, a fortély és a lelemény vonatkozásában"*)
Éleselméjűség (ami a váratlan események tárgyilagos áttekintése)	Gyors szemmérték és felfogás („*helyes és gyors szemmérték, hogy felfogja a harcmezőn a terepből és* ***a menet közben észrevett tárgyakból*** *fakadó hasznosságot és használhatatlanságot, továbbá az akadályokat és a veszélyeket*")
Értelem (mérlegelés) (ami az alternatívák összevetése, mérlegelése)	Éles elme („*amely képes a harcmezőn a hadi vállalkozás minden körülményével* ***számot vetni***")
Előrelátás (ami annak érzékelése, hogy a cselekedet valóban a cél megvalósítása-e)	Gyors szemmérték és felfogás („*helyes és gyors szemmérték, hogy felfogja a harcmezőn a terepből és a menet közben észrevett tárgyakból* ***fakadó hasznosságot és***

	használhatatlanságot, továbbá az akadályokat és a veszélyeket”)
Körültekintés (ami az összes jelentőséggel rendelkező körülmény érzékelése)	Éles elme („*amely képes a harcmezőn a hadi vállalkozás* **minden körülményével** *számot vetni*”)
Óvatosság (ami a kockázat mérséklése)	
	Rettenthetetlen szív („*minden váratlanul feltűnő veszéllyel szemben*”)
	Önbizalom („*magabiztos, mindig határozott magatartás, amelyet sohasem gyengít a szorongás egyetlen jele sem*”)
	Fáradhatatlanság („*éber, erős és fáradhatatlan természet, hogy mindenhol jelen legyen és* ***mindenkibe lelket öntsön***”)
	Tekintély („*olyan érzelemvilág, amely erősíti az egész csapattest tiszteletét, bizalmát és ragaszkodását*”)

1. *sz.. táblázat: A gyakorlati okosság és a ravaszság képességei (Jeney listájában dőlt betűvel a Jeneytől vett idézetek, vastagon szedve pedig azok a részek, amelyek megalapozzák a Szent Tamás listájával való hasonlóságot) (szerk.: Boda Mihály)*

A két lista nagyfokú hasonlóságot mutat, amiből az a következtetés vonható le, hogy a két erény, a gyakorlati okosság és a ravaszság, hasonló mechanizmusok mentén működik. A hasonlóságok mellett azonban vannak eltérések is, amelyek magyarázatra szorulnak. Az eltérések egy része azon alapszik, hogy a Jeney által felsorolt egyik-másik képesség két esetben két-két képességét fednek Szt. Tamás listájában. Az eltérések másik része pedig képességeket foglal magába, amelyek nem szerepelnek az egyik, vagy a másik listában: óvatosság, önbizalom, fáradhatatlanság, tekintély.

Az eltérések általában véve, azaz a képességek összevonása és a plusz képességek felsorolása, illetve kihagyása, azzal magyarázható, hogy ugyan Szt. Tamás és Jeney is fontosnak tartja a gyakorlati okosságot és a ravaszságot katonai szempontból, kettejük célja a képességek

bemutatásával jelentősen eltért. Amíg Tamás alapvetően a keresztényi életvitel szempontjából mutatta be a gyakorlati okosságot, és kiegészítésül fűzte hozzá az elemzéshez, hogy a katonai élet során is lehet keresztényi életet élni, addig Jeney alapvető célja a (kisháborús hadviselést folytató) katona életére jellemző képességek bemutatása volt. Ennek a következménye, hogy Jeney összevonva mutat be „civil" képességeket (éleselméjűség és előrelátás; értelem (mérlegelés és körültekintés), vagy teljesen el is hagyta azok bemutatását (óvatosság), viszont külön hangsúlyozott olyan képességeket és erényeket, amelyeknek a katonai életben különös jelentősége van (rettenthetetlen szív, fáradhatatlanság, tekintély). Az összevont képességek így megegyeznek a Szt. Tamás listáján szereplő, vonatkozó képességekkel, ezért további részletezésüket nem tartom fontosnak. Továbbá, az eltérő képességek bemutatására sincsen most szükség, mivel azok vagy nem tartoznak sem a katonai, sem a kisháborús hadviselő karakteréhez (óvatosság), vagy éppenséggel azért tartoznak a kisháborús hadviselő karakteréhez, mert a katonai karakterhez is hozzátartoznak (rettenthetetlen szív, fáradhatatlanság, tekintély), és ezért egy általánosabb kérdéskört alkotnak.

Ezek után, az eltérések közül egyetlen olyan képesség (erény) marad, amelynek a léte Jeneynél, és a hiánya Szt. Tamásnál nem magyarázható a kettőjük perspektívája közötti különbséggel. Ez a képesség (erény) az önbizalom. Az önbizalomnak a gyakorlati okossággal, a ravaszsággal és általában a kisháborús hadviselő erkölcsi karakterével alkotott viszonyának a tisztázása azért is különösen fontos, mert jelentősége nem csupán Jeneynél merül fel, hanem Clausewitznél is, a 20. században pedig különösen alapvetővé válik a modern könnyűgyalogság és a speciális egységek harcászatában.

Az önbizalom erényének feltűnése és pozitív szerepe Jeney munkájában bizonyos szempontból úttörő jelentőségű. Az önbizalom erényéről összességében az mondható, hogy az a funkció, amit Jeneynél és utána betölt, létezett korábban is, Szt. Tamásnál is, azonban ennek a funkciónak az ellátását Jeney előtt, és Jeney korában is, egy másik erénynek tulajdonították, az önbizalmat pedig nem erénykét értelmezték, hanem sokkal inkább negatív értékkel rendelkező személyiségjegynek tekintették.

Az önbizalom a kezdeményezés és a kockázatvállalás erénye. William James a 19. század végén az *Is life worth Living?* c. tanulmányában (1895) úgy vélekedett, hogy bármilyen emberi, azaz öntudatos tevékenységet is végez valaki, abban benne rejlik a hibázás lehetősége, ezért elvileg senki nem veheti biztosra sikert, csak úgy, mint egy lehetőséget. A gyakorlatban

azonban tehet a sikerért, mivel amennyiben hisz a sikerben, azaz hogy el fogja érni a célt, akkor ezzel növeli annak az esélyét, hogy sikeresen éri el a célját.

Az abban való hitnek a képességét, hogy valaki el tudja érni a sikert, azonban nem mindig tekintették pozitív értékkel rendelkező képességnek. Sőt! Sokáig egyértelműen negatív megítélés alá esett. Például a 18. század első felében élt, Jeney-kortárs, Jonathan Edwards teológus szerint a legrosszabb hiba a spirituális büszkeség, mert a „*spirituálisan büszke ember ugyanis már el van telve világossággal. Nincs szüksége* [isteni] *iránymutatásokra, sőt meg is veti azok tartalmát*". A 20. század előtt az önbizalomra általában nem erényként, hanem bűnös képességként tekintettek, ami letéríti az embert a helyes útról, és ami ráadásul kizárja a megjavítás lehetőségét, mivel gyakorlása közben az ember nem fogad el másoktól iránymutatásokat arra nézve, hogy miként kell cselekednie. Aquinói Szent Tamás sem gondolta ezt másként, mivel a büszkeségről úgy nyilatkozott, hogy a büszkeség által „*az ember magasabbra törekszik, mint ahol ő van… ami pedig azt jelzi, hogy a büszkeség a bűn karakterével rendelkezik*".

Számára így, az önbizalom (büszkeség) nem jelentett erényt, azonban ettől függetlenül ő is fontosnak ítélte a kezdeményezés és a kockázatvállalás képességét. A kezdeményezőképességet azonban a bátorság egyik típusának a tekintette, ami szükséges a bátorság minden más típusához, illetve minden erényhez és cselekvéshez. A kezdeményezőképesség értelmében vett bátorság nélkül valaki semmilyen cselekvést nem képes kezdeményezni, hanem csak sodródik az eseményekkel. Ennek megfelelően a kezdeményezőképesség értelmében vett bátorság egy általános erény, amelynek a helye az erények rendszerében különbözik a gyakorlati okosság helyétől, azonban szükséges annak működéséhez is.

A kezdeményezés és a kockázatvállalás erénye így Szt. Tamásnál és Jeneynél is jelentőséggel rendelkezik, azonban amíg az előbbi általános bátorságként tartotta azt számon, addig a másik önbizalomként. Az általános bátorság értelmében vett kezdeményezőképesség általános jellege lehet az oka annak, hogy Szt. Tamás nem említette a kezdeményezőképességet a gyakorlati okosságra jellemző képességek felsorolásánál. Az önbizalom pedig azért kaphatott szerepet Jeney listájában, mivel a korszakban egyáltalán nem volt egyértelmű, hogy az önbizalom értékes képesség, így külön kellett hangsúlyoznia a szerepét. Ezektől a különbségektől

eltekintve azonban azt mondhatjuk, hogy a gyakorlati okosságban épp annyira fontos a kezdeményezés és kockázatvállalás erénye, mint a ravaszságban.

4.3. A kisháborús hadviselést folytató harcos erkölcsi karaktere: a bátorság

Josef Pieper élesen szembe állította egymással a ravaszságot, illetve az egyenes szembenézésre – mondhatjuk bátorságra – épülő viselkedést. Ez a szembeállítás azt jelzi, hogy az egyenes szembenézésre építő kiállás értelmében vett, és alapvető katonai erényként is meghatározható katonai bátorság nem feltétele a kisháborús hadviselésnek; és felveti azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e a kisháborús hadviselő sajátos bátorságáról.

A ravaszság-bátorság szembeállítás megalapozottságát támasztja alá Jeney Lajos Mihálynak a kisháborús hadviselésről alkotott elmélete a 18. század közepén. Szerinte, ravaszság nélkül a kisháborút folytató katona sikertelen lesz, hiába rendelkezik más olyan képességekkel is, mint a vitézség (bátorság), vagy van szerencséje. Jeney ugyan nem ment olyan messzire, hogy szembe állítsa a ravaszságot a bátorsággal, ám különbségüket határozottan jelezte. Ennél tovább ment egy, szintén a 18. század közepén, Chabot gróf által írt francia kéziratnak, a *Mémoires du chevalier de Chabot sur la Cavalerie*-nek, a magyar huszárokról szóló része, amely egyféle feloldását is kínálja a problémának. Chabot szerint a magyar huszár „*óvatos a veszélyes helyzetekben, és a megalázó meneküléstől sem tart. E lovasság bátorsága nem olyan általános bátorság, amely szembeszáll minden veszéllyel*”. A magyar huszár számára a vereség az igazi becstelenség, ezért bátorságuk nem ellentétes azzal, hogy megfutamodjanak, hogy az őket üldöző ellenség ne tudja őket utolérni, és amikor az ellenség befejezte az üldözésüket, akkor visszatérnek, hogy hátba támadhassák őket, rajtuk üssenek. „*Csak egy bátor ember teheti ezt közülük, mert hasznos dolgot tesz, és nem teszi ki magát olyan haszontalan veszélynek.*”

A katonai bátorság szerepe a hadviselésben az, hogy általa képes a katona megküzdeni az ellenség által előidézett veszélyes helyzet jelentette kockázattal, illetve a veszélyes helyzet által benne előidézett félelemmel. A fenti idézetekben a ravaszság szembeállítása az egyenes szembenézéssel (Pieper), a vitézséggel (Jeney) és a haszontalan veszéllyel való szembeszállással (Chabot gróf) első ránézésre azt mutatja, hogy a ravaszsághoz – és ezzel a kisháborús hadviseléshez – nem szükséges a bátorság, sőt talán ellentétes is azzal.

Chabot grófnak az idézet végén tett megjegyzése a hasznos és a haszontalan veszély vállalásáról azonban egyféle, a kisháborús hadviselésre jellemző bátorságot is körvonalaz. A hasznos veszély, amit a bátor huszár vállal, az ellenség számára meglepetéssel járó támadás kivitelezésében áll, azaz a menekülést követően a harctérre való visszatérésben és az ellenségen való rajtaütésen, vagy az ellenség hátba támadásában. Természetesen a rajtaütés és a hátba támadás is veszélyes a huszár számára, ám ennek a veszélynek a mértéke, ha minden a tervek szerint alakul, akkor jóval kisebb, mint az egyenes szembenézéssel felvállalt harccal együtt járó veszély. A Chabot gróf által említett „hasznos veszély" kifejezés alatt így olyan veszélyt kell értenünk, amit komolyan ellensúlyoz a csata megnyerésének az esélye, a „haszontalan veszély" alatt pedig olyan veszélyt, amelyben komoly a kockázata annak, hogy a csata elveszik. Összességében, a huszárok és a kisháborús hadviselés bátorsága Chabot szerint a relatíve nem túl nagy veszély jelentette kockázat vállalásában áll a relatíve könnyű sikert előre látva.

Úgy vélem, hogy a kisháborús hadviselésre jellemző bátorság tágabb koncepciójának ez a jellemzése helyes, azonban nem eléggé emeli ki a kisháborús hadviselésre jellemző bátorság specialitását. Az elképzelés ugyanis azt állítja, hogy a kisháborús hadviselést folytatók pontosan úgy viszonyulhatnak a veszély jelentette kockázathoz, mint a szemtől-szembe harcolók, ezért kettejük bátorsága közötti különbség nem elvi értelemben áll fenn, hanem csupán mennyiségi értelemben, azaz abban, hogy amíg a kisháborús hadviselés során kisebb veszéllyel kell szembenézni, addig a szemtől-szembe vívott harc során nagyobbal. Úgy vélem, hogy az kisháborús hadviselésre jellemző bátorságot lehetséges karakteresebben is jellemezni, és ezzel jobban elkülöníteni a szemtől-szembe való harcra jellemző bátorságtól.

A katonai bátorság lényegi összetevője, hogy a veszély jelentette kockázat, vagy az általa előidézett félelem kezelésére irányul, és ez által teszi lehetővé a harc vállalását. A szemtől-szembe való harcra jellemző bátorság-elképzelések értelmében a kezelendő veszély (kockázat, félelem) szükségképpen része a harcnak. Ennek megfelelően ezek a bátorság-elképzelések azt célozzák, hogy függetlenítsék a katonát a veszélytől, azáltal, hogy hangsúlyozzák a vakmerő (halált megvető bátorsággal bíró) emberek hasznosságát, vagy a veszélyes helyzetre való felkészülés és engedelmesség hasznosságát, vagy a félelmet elnyomni képes hazaszeretet, illetve az erkölcsi és morális értékek és akaraterő hasznosságát. A kisháborús hadviselésre jellemző bátorság azonban nem így működik.

John Keegan Napóleon orosz hadjáratával kapcsolatban úgy jellemezte a kozák harcmodort, hogy a kozákok üldözőbe vették és dzsidával ledöfkődték a lemaradó francia katonákat, foglyaikat eladták a parasztoknak, az eladhatatlan foglyokat pedig pucérra vetkőztették, és a rongyaikat elrabolták. Ugyanakkor soha nem tanúsítottak ellenállást, még ha kétszeres túlerőben voltak is a franciákkal szemben. Keegan konklúziója, hogy „*a kozákok kegyetlenek voltak a gyengékkel, de gyávák a bátrakkal szemben.*" Ez a konklúzió első pillantásra összecseng Chabotnak a magyar huszárokról adott jellemzésével, hogy a huszárok a hasznos veszélyt keresik, de nem vállalják a haszontalan veszélyt. Ugyanakkor a kozákok viselkedésében megjelenik még egy elem, ami teljesen hiányzik Chabot beszámolójából. Ez pedig nem más, mint a kegyetlenkedés.

Keegan következtetése azonban félrevezető lehet, mivel alapvetően az egyenes szembenézésre építő harcra jellemző bátorság szempontjából mutatja be a kozákok viselkedését. A gyengékkel való kegyetlenkedésnek ugyanis nem önértéke van a kozákok és általában véve a kisháborús hadviselő számára, hanem az annak a fényében fontos, amit következményként előidéz. Ezt a következményt a 19. században Ardant du Picq igen éleslátóan fogalmazta meg *Etudes sur le Combat* c. munkájában (1880/1902): „*Megfélemlítés! Nézzük csak meg a törököket a lengyel háborúban! A törököknek nem az igazi erejük adott hatalmat a lengyelekkel vívott háborújukban, hanem a kegyetlenségük. Mindenkit lemészároltak, aki ellenállt; mészároltak, és nem bocsátották meg az ellenállást. A rémület előttük járt, és letörte ellenségeik bátorságát. Az a szükségszerűség, hogy vagy győzelem lesz, vagy szélsőséges veszély, a legyőzetéstől való félelem miatt gyávaságot és meghódolást idézett elő.*"

A kegyetlenkedés által előidézett megfélemlítésnek megvan az a haszna, hogy csökkenti azt a veszélyt, amibe a harcosok az ellenséggel összecsapva kerülhetnek, így végeredményben a kisháborús hadviselésre jellemző bátorság mechanizmusaként is bemutatható. Amikor ugyanis a kozákok és a törökök kegyetlenkedésükkel megfélemlítették az ellenséget, akkor ezzel azt idézték elő, hogy a következő összecsapáskor az ellenség fejében az járt, hogy mi lesz vele (és közelben tartózkodó családjával, civilekkel), ha nem nyerik meg a csatát. Ezek a gondolatok félelmet keltettek és csökkentették annak a veszélynek a mértékét, amit az ellenség jelentett a kozákokra és a törökökre nézve, ami pedig bátorító hatással volt a kozákokra és a törökökre.

A veszély kiküszöböléséből fakadó bátorságnak az egyik – inkább az irreguláris csapatok kisháborús harcmodorára jellemző – formája a megfélemlítésből származó bátorság, amely

éppúgy elérhető a kegyetlenkedéssel, mint a meglepetésre építő harcmodorral. Amennyiben ugyanis az ellenség nem tudja, hogy mit várjon a kisháborús hadviselőtől, és teljesen kiszámíthatatlannak tartja, akkor ez éppúgy elbizonytalanítja és megfélemlíti, mintha arra számítana, hogy a vesztett csata után szükségképpen bekövetkezik a kegyetlen mészárlás. A kiszámíthatatlannak ítélt ellenség ellen ugyanis még az a lehetőség sem adott, hogy egy esetleges nyert csatával el lehet kerülni a negatív következményeket, hanem ekkor éppen az látszik szükségszerűnek, hogy a csata el fog veszni.

A meglepetésnek akkor van szerepe a megfélemlítésben, ha az ellenség már többször és rendszeresen (sokszor) áldozatává vált meglepetésszerű támadásnak. A meglepetés első vagy nem rendszeres alkalmazásai esetében is fontos szerepe lehet az ellenség lelkiállapotára építő irreguláris bátorságnak, azonban ebben az esetben nem a megfélemlítésé a főszerep, hanem az ellenség tudatlansága és felkészületlensége. A meglepetés során ugyanis az ellenség nincs tudatában annak a veszélynek, amit a kisháborús harcmodorban harcoló katona rá jelent, ezért „lélek”-ben nincs felkészülve a harcra, így és ő maga nem is jelent veszélyt a kisháborús harcolóra.

A történelmi példákat és a meglepetés típusait általánosítva azt mondhatjuk, hogy a kisháborús hadviselő bátorsága azért speciális, mert nem annyira kezelni akarja a veszélyből fakadó kockázatot vagy félelmet, hanem azt igyekszik elérni, hogy egyáltalán ne is legyen veszély. Ennek módszereként az ellenségnek arra a félelemmel teli, vagy mit sem sejtő, nyugodott, magát biztonságban tudó pszichés állapotára támaszkodik, amit vagy ő maga idézett elő a megfélemlítéssel, vagy csupán kihasználja az ellenség pszichés támadásra való rákészületlenségét.
A kisháborús hadviselő bátorsága így, a katonai bátorság többi típusával szemben, alapvetően viszonyszerű, azon a feltételezésen alapszik, hogy a veszély nem szükségképpen része a harcnak, hanem annak léte vagy nemléte alapvetően az ellenség lelkiállapotától függ. Amennyiben az ellenség félelemmel, illetve mit sem sejtő nyugodtsággal és biztonságérzéssel néz egy összecsapás elé, akkor nem jelent veszélyt a kisháborús hadviselő számára, amiből ő komoly bátorságot képes meríteni.

5. A kisháború etikájának összefoglalása

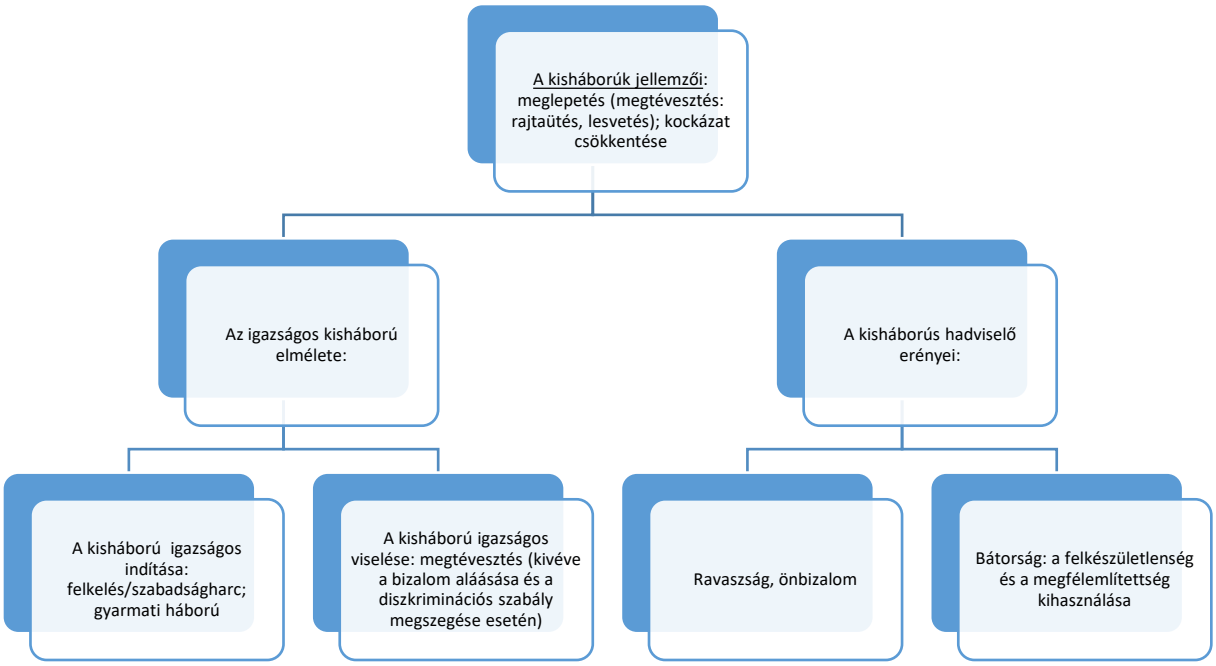

2. ábra: A kisháború etikájának összefoglalása (szerk.: Boda Mihály)

Felhasznált és ajánlott irodalom

ARISZTOTELÉSZ (1987): *Nikomakhoszi etika.* SZABÓ Miklós ford. Budapest, Európa.

BODA Mihály (2018): Az alapvető katonai erények mibenléte és helyük a hosszú 19. századi magyar hadtudományos gondolkodásban 2.: a bátorság. In *Hadtudomány (28)*, 2018/2.

CLAUSEWITZ, Carl von (2015): My lectures on small war, held at the War College in 1811 and 1812. In DAASE, Christopher – DAVOS, James W. szerk.: *Clausewitz on small war*. Oxford.

CLAUSEWITZ, Carl von (1961): *A háborúról*, Budapest, Zrínyi.

COHEN, Shlomo (2016): Are there Moral Limits to Military Deception? In *Philosophia (44)*.

GROTIUS, Hugo (1999): *A béke és a háború jogáról II.*, Budapest, Pallas Stúdió-Attraktor.

HART, Liddell B. (2002): *Stratégia*, Budapest, Európa.

JENEY Lajos Mihály (1986): *A portyázó*, Budapest, Magvető.

KISS Károly (1829): Egynéhány apróharcz esetek Hazánkban 1598-ban. In *Tudományos Gyűjtemény (13)*, 1829/VI.

MATTOX, John Mark (2002): Moral Limits of Military Deception. In *Journal of Military Ethics (1).*

PERJÉS Géza (1969): A hajdúkutatás jelentősége. In Módy György (szerk.) *A hajdúk a magyar történelemben*, Debrecen, Déri Múzeum.

PIEPER, Josef (1996): Az okosság. In *A négy sarkalatos erény*, Budapest, Vigilia.

Németh Balázs: A kisháború és a könnyű csapatok a szabályzatok, elmélkedések tükrében

A kisháború, különítmény-háború, partizánháború, portyázó-háború, gerillaháború, járőrözés mind közel azonos tartalmú szinonimaként él a 18. század óta a hadtudományi szakzsargonban. Mindezen kifejezések olyan háborús tevékenységet fednek, mely mind mérete, mind harceljárásai, mind alkalmazott eszközei tekintetében eltér a 18. század „nagyháborúitól". Ahhoz, hogy megértsük a kisháború helyét a hadtudományban, meg kell ismerjük először a 18. század általános hadművészetét.

Az abszolút uralkodók a harmincéves háború tapasztalataira alapozva már a 17. század második felétől törekedtek arra, hogy egy állandó hadsereggel rendelkezzenek, mely nem jelenthetett egyet a költséges zsoldoscsapatok folyamatos fenntartásával. Olyan haderőre volt szükség, amely lojalitása, uralkodótól és klientúrától való függése erősebb, valamint a hivatásszerűen katonáskodó zsoldos katona helyett inkább épít a parasztokra, polgárokra a csapatok feltöltése tekintetében.

Ehhez szükség volt a hadkiegészítés rendszerének újragondolására is. Ezen időszakban a hadseregek jellemzően háromféle eljárást alkalmaztak, hogy feltöltsék az ezredeket. A legkézenfekvőbb volt piactereken, városok főterein toborzóirodákat működtetni, és zsold fejében szabad toborzás útján gyűjteni a katonákat. Ez az eljárás azonban csak korlátozottan volt alkalmazható, hiszen a katonáskodást hivatásnak választó szabad réteg véges volt, s abból minden állam részesedni kívánt. Sokkal kiszámíthatóbb újoncozási rendszert jelentett az összeírómódszer, melynek során a katonaképes fiatalok kerültek állami – vagy egyházi – adatbázisba összeírás útján, hogy később belőlük válassza ki a hadsereg a pótláshoz szükséges mennyiséget. Ha az első két rendszer elégtelennek bizonyult, úgy kényszersorozással, vagy akár az ellenségtől ejtett hadifoglyok besorozásával is feltöltötték a csapatokat. Ne feledjük, hogy e korszakban nemzetről, nemzeti öntudatról nem beszélhetünk, így a paraszt, vagy polgár szempontjából szinte mindegy volt, hogy mely uralkodó zászlaja alatt vonul hadba. A mai értelemben vett lojalitásról ezért a 18. században nem beszélhetünk. E hadkiegészítési rendszerek közös ismertetőjegye, hogy jellemzően nem a legjobb emberanyagot vonzotta a hadsereg kötelékébe. Különösen a kényszertoborzás, újoncfogás és az ellenségtől ejtett foglyok

besorozása tette szükségessé, hogy a hadsereg minden katonájába szigorú, sokszor kegyetlen eszközökkel verjék bele az elöljáró iránti tiszteletet, a fegyelmet és a drillt. A háború ügyét nem értő, nem érző tömeg csak akkor volt a hadseregben, harctéren tartható, ha jobban félt saját tisztjeitől és altisztjeitől, mint az ellenségtől.

A hadsereg ezen sajátossága kihatott mind a hadműveletek tervezésére, mind a harcászat szintjére. A katonák kiképzése lassú folyamat volt, felszerelésük pedig komoly költséget jelentett, így megőrzésük kiemelten fontos feladat lett. A 18. századi dinasztikus háborúk kétségtelenül korlátozott célok érdekében indított háborúk voltak, melyek célja nem elsősorban a másik fél teljes elpusztítása, megszüntetése volt, hanem területszerzés, vagy a politikai akarat rákényszerítése az ellenségre. Amint a cél teljesült, a békét megkötötték a felek. A korszak háborúit való igaz, hogy kimértség és jóval kevesebb dinamizmus jellemzi, mint a későbbi francia forradalmi, illetve napóleoni háborúk hadművészetét. A 18. század első felében a hadműveletek legfontosabb szervezőelve a hadsereg biztos ellátásának igénye volt. A hadra kelt sereg csak abban az esetben volt egyben tartható, a háború ügyéért nem elkötelezett katonák csak akkor nem szöktek el a táborból, ha a megfelelő ellátás biztosított volt. Ennek érdekében az abszolutizmus hadseregei megfelelő távolságokban, jól kiépített erődökben hoztak létre raktárakat, melyekre támaszkodva hajthatták végre manővereiket. A korabeli hadművészet szabályai szerint ilyen raktárbázisnak 4-5 napi menettávolságban kellett rendelkezésre állni ahhoz, hogy az ellátás biztosítható legyen. Ez a szükséglet alapjaiban határozta meg a hadműveletek kiterjedését és célját, ugyanakkor a hadművészet hasonló elveit valló felek esetében azt a lehetőséget is kínálta, hogy a hadászati alapvonal elvágásával az ellenség akkor is térdre kényszeríthető, ha a pusztító mezei ütközeteket, csatákat elkerülik. Ez utóbbi előnyösnek bizonyult a hadsereg megtartása szempontjából is. Kis túlzással fogalmazhatunk úgy is, hogy az állandó hadsereg túl költséges volt ahhoz, hogy az uralkodó azt kockára tegye egy döntő csatában.

A lassú, kimért, manőverező háború vált tehát uralkodóvá a 18. század első felében. A döntő háborút megvívó, lassan mozgó hadseregek mellett azonban szükség volt olyan csapattestekre is, melyek alkalmazása ennél rugalmasabb lehetőségeket is kínált. Tévedés lenne ugyanakkor azt gondolni, hogy a különítmények alkalmazása ekkor jelent meg a hadművészetben. Portyákat, rajtaütéseket, felderítéseket végző különítmények mindig voltak, és mindig lesznek. A 18. századi partizánháború lehetőséget kínált a hadvezérnek arra, hogy mentesítse magát a

kabinetháborúk kötött lehetőségeitől, szabályrendszerétől, így nem véletlen, hogy a sikeres vállalkozások komoly szerepet játszottak a jó katonai vezető képzésében, fejlődésében.

A kisháború - *kleiner Krieg, partisan war, small war, guerilla, petite-guerre* – kifejezés alapján joggal gondolhatjuk, hogy ez a katonai tevékenység, a különítmények által végrehajtott vállalkozás szembe állítható a nagy – vagyis inkább a korszakra jellemző hagyományos – háborúval. Fontos kérdés tehát, hogy létezik-e egymástól elkülöníthető nagy-, illetve kisháború? A hadművészet mely szintjén értelmezhető e kifejezés? Ahhoz, hogy ezekre a kérdésekre megfelelő választ adjunk meg kell vizsgálnunk a rendelkezésre álló korabeli szakirodalmat. A 18. század utolsó harmadától a 19. század első harmadának végéig a kisháború irodalma rendkívül gazdag és változatos képet mutat. Sorra jelentek meg az elmélkedések, tanulmányok a témáról, majd a 19. század első évtizedétől az egységes formába foglalt könnyűgyalogos szabályzatok. Vizsgáljuk bármely típusát, változatát e dokumentumoknak, egy közös nevezőjük minden esetben jól értelmezhető: praktikus szakkönyvek ezek mind, melyek nem a kisháború megvívásának hadászati, esetleg politikai síkját vizsgálják, hanem a hadművészet legalacsonyabb, harcászati szintjén adnak tanácsok, előírások, tapasztalatok összegzése segítségével eszköztárat a vállalkozást vezető parancsnok részére. Ha a klasszikus kisháborús hadműveleteket vizsgáljuk, azt is megállapíthatjuk, hogy ezek a vállalkozások minden esetben egy-egy nagyobb háború részelemei, s ugyan a háború kedvező kimeneteléhez hozzájárulhatnak, a háború eldöntése nem szerepel közvetlen céljaik között. Mindezekből kikövetkeztethető, hogy a kisháború nem értelmezhető a hadászat szintjén, sokkal inkább értelmezhető a harc megvívásának egy jól elkülöníthető, speciális vezetést, csapatokat és felszerelést igénylő módjának. A korabeli harcászat olyan válfaja, mely a dinamikus, autonóm, hagyományostól eltérő, gyakran a meglepésre alapozó eszköztárat alkalmaz. Clausewitz a következőképpen fogalmaz a kisháború jellegéről: *„A kisháború nem más, mint kis egységek alkalmazása terepen. A 20, 50, 100, 300 vagy 400 fős egységek harca, amennyiben az nem része egy nagyobb csatának, a kisháború fogalma alá esik.”*

Clausewitz definíciója mellőz minden filozofikus mélységet, helyette igen egyszerű, praktikus és közérthető módon igyekszik vonalat húzni a kis- és nagyháború fogalma közé. Számára ez a fogalom az ütközethez, csatához, összecsapáshoz kötődik, egyértelműen, nem a hadművészet hadászati szintjéhez. Kifejti ugyanakkor, hogy mivel kis- és nagyméretű különítmények, egységek között nehéz határvonalat húzni, így a kis- és nagyháború fogalma is egymástól

elválaszthatatlan, egymással átfedésben áll. Kilenc olyan ismérvet fogalmaz meg, melyek jellemzik e háborús tevékenységet:

1. *„A kis egységek majdnem mindenhol könnyen fenn tudják magukat tartani.*
2. *Könnyebben rejthetik tevékenységüket.*
3. *Gyorsabban mozoghatnak, különösen harcban.*
4. *Új elméletek javasolják annak szükségességét, hogy a nagyobb hadseregeket, hadtesteket kisebb részekre bontsuk, ez kis egységek esetében lehetetlen.*
5. *A kis egységek, sajátos jellegüknek köszönhetően, nem bontakoztathatóak szét a hadművészet szabályainak megfelelően, ahogy méretük egyre csökken – bár a megfelelő pozíció megválasztásának lehetősége általában megmarad. Másik oldalról azonban rendelkezik azzal a lehetőséggel, hogy az összecsapás közben a jobb- vagy balszárnyra mozogjon.*
6. *Legtöbb esetben tevékenységük támogató jellegű.*
7. *Visszavonulásuk kevésbé nehézkes, és burkolatlan utakon is lehetséges, akár ellentétes irányokban is.*
8. *Bevetésük nem kíván komoly előkészületeket.*
9. *Legvégül pedig, feladatuk nem feltétlenül védelem vagy támadás, mint a nagy egységek esetében. Jellemzően van egy feladatkörük, mely a nagyháborútól jellemzően idegen: az ellenség figyelemmel kísérése.”*

Mindezekre alapozva fogalmazza meg, hogy e tevékenyég a hadművészet mely szintjéhez tartozik: *„Azt mondhatjuk, hogy a kisháború stratégiája a taktika része, és a kisháború taktikája egészen biztosan az általános taktika része, ezért a teljes kisháború a taktika alá kell, hogy tartozzon.”*

A kisháború alapelemei a karizmatikus, felkészült katonai vezető, átlagosnál jobban képzett, feladat-specifikus, több fegyvernemből álló, néhány ezer főnél nem nagyobb létszámú, célszerű felszereléssel rendelkező, gyors manőverekre képes különítmény, valamint a feladatközpontú vezetési stílus.

A kisháborús feladatrendszer hatékony teljesítéséhez a korabeli közvélekedés szerint a hagyományos gyalogságnál, lovasságnál jobb, célszerűbb csapatokra volt szükség. A siker érdekében jó parancsnokra, jó emberanyagra, célszerű felszerelésre és lehetőleg a három

fegyvernem, illetve azoknak a célnak legmegfelelőbb csapatnemeinek – könnyűlovasság, könnyűgyalogság és tüzérség – szerencsés elegyéből álló vegyes csapatokra volt szükség. A változatos feladatrendszer változatos felszerelést igényelt. Károly főherceg a következőképpen fogalmazta meg a kisháborúk megvívására alkalmas könnyű csapatok feladatrendszerét, összetételét: *„A szabad csapatok feladata az ellenség megtévesztése, fenyegetése, kikényszeríteni az ellenség erőinek megosztását, vagyis hogy kicsiben csinálja azt, amit a hadsereg felvonulása nagyban eredményez.*[…]*Hogy sikeres legyen – kivéve teljesen nyílt terepen – kell, rendelkezzen csekély könnyűlovas osztaggal is, mivel ezek a csapatok átvághatnak az ellenség által megszállt területeken, kijátszva éberségét, és könnyű sikert érhetnek el mindenhol, ahol bevetésük indokolt* […] *ha legrosszabb esetben egy ilyen csapat el is vész, annak szinte egyáltalán nem lesz hatása a hadsereg tevékenységére.”*

Károly főherceg azonban csak az irreguláris csapatok alkalmazását emeli ki, ami nem véletlen, hiszen az osztrák hadsereg igen alacsony arányban rendelkezett 1808-09-ig reguláris könnyű csapatokkal. Maga a reguláris könnyűgyalogos csapatnem létezett 1759-óta, a mennyiségi fejlesztés azonban csak a francia háborúk időszakában kezdődött meg. 1798-ban 14 könnyűgyalogos-zászlóaljat hoztak létre, melyeket azonban a luneville-i béke után feloszlattak. A tiroli vadászezred szervezése 1801-ben kezdődött el, de a vadászcsapatnem valódi gerincét adó 12 tábori vadászzászlóalj szervezése csak 1808-ban kezdődött meg. A reguláris könnyű csapatok inkább elit harctéri szolgálatot láttak el, minthogy kisháborús vállalkozásokban vegyenek részt. E célra a császári-királyi hadsereg továbbra is a háborúk idejére toborzott szabadcsapatokat alkalmazta.

A kisháború feladatrendszerének megfelelő könnyű csapatok lehettek mind reguláris, mind irreguláris, avagy vegyes kötelékek. Legyen szó azonban bármely összetételről, a harcászati eljárások tekintetében három nagy kultúrkör megoldásai érhetőek tetten a 18–19. századra kikristályosodott rendszer szerint: a kelet-európai meglepésre, portyázásra épülő reguláris és irreguláris könnyűharcászat, az észak-amerikai gyarmatok telepeseinek irreguláris könnyűlövész-harcászata, valamint a fejlett európai hadseregek reguláris könnyűgyalogos-harcászata.

A 18. század második felében sorra jelentek meg a kisháborúval foglalkozó elmélkedések:, Thomas Antoine le Roy de Grandmaison, Turpin de Crissé, Jeney Lajos Mihály, Comte de la Roche, Roger Stevenson, Johann von Ewald, Adreas Emmerich, Georg Wilhelm von Valentini, Friedrich Leopold Klipstein, Carl von Decker, mind hasonló következtetéseket fogalmaztak

meg elmélkedéseikben a kisháború hadművészetéről. Vizsgáljuk meg a fő irányvonalakat egy-egy fontosabb írás alapján!

1 A kisháború keleti, portyázó hadművészete Jeney Lajos Mihály írása tükrében

A korlátozott erővel végrehajtott vállalkozások célja is korlátozott volt. Bár ezek a hadműveletek erősen eltértek a nagyháborúk megvívásának módjától, nem jelentettek újdonságot az európai hadügyben. A Magyar Királyság területén, de a szélesebb értelemben vett Kelet-közép Európa minden állmában jelen volt már a 17. századi törökellenes harcok során ez a mozgékonyságra, cselvetésre, meglepésre, rajtaütésre építő hadművészeti forma. A nagy tér, kis erő elv megfigyelhető éppúgy Zrínyi Miklós hadművészetében, mint a kuruc csapatok működésében, vagy akár az 1848–49. évi szabadságharc könnyűkülönítményeinek felvidéki és erdélyi működésében. Nem véletlen, hogy a magyar területeken szerzett hadi tapasztalatok, szorosabb értelemben pedig a magyar huszár írta a kisháború alapvető szabályait, melyek Európa-szerte elterjedtek a 18. század folyamán.

Jeney Lajos Mihály*: A portyázó, avagy a kisháború sikerrel való megvívásának mestersége korunk géniusza szerint* című könyvecskéje fontos szerepet tölt be a magyar hadtudományi irodalomban. Első kiadása 1759-ben jelent meg Hágában, és még a szerző életében lefordították több nyelvre. Jeney gazdag tapasztalatokkal rendelkezett, melyeket átgondolt szerkezetben tárt a széles olvasóközönség elé. Az 1759. évi kiadás szerint 21 hadjáratban vett részt. Dr. Zachar József kutatásai szerint szolgált a császári-királyi, a francia és a porosz hadseregben is. A műhöz 1787-ben függeléket csatolt, melyben azonban beismerte, hogy a harminc évvel korábbi kiadásban némiképp füllentett. Saját bevallása szerint a kiadó, a hágai Le Roi tanácsára növelte hadjáratai számát, hogy a könyvet többen vásárolják meg. 65 évesen már csak 14 hadjáratot vallott be, de azt is elismerte, hogy a „hadi csel”, a „portáyzófogás” sikerült, hiszen a mű komoly sikert aratott.

A könyvecske a kisháború szinte minden területét lefedi, és elsősorban a harc megvívásának szintje érdekli a szerzőt. Részletesen foglalkozik a csapat összetételével, kiképzésével, a tiszt legfontosabb személyiségjegyeivel, valamint praktikus tanácsokkal látja el őt a terepismeret, a menet megszervezése és kivitelezése, a cselvetés, a csapatok rejtése, a harcászati felderítés, a rajtaütés és lesvetés, a visszavonulás, valamint a katonákat és lovakat érő betegségek, sérülések

kezelésével kapcsolatosan. Ez utóbbi témakört különösen részletesen taglalja, hiszen véleménye szerint a portyázó csapat mozgékonyságának és költséghatékonyságának megőrzése érdekében kerülni kell a sebészet, valamint a hagyományos orvoslás módozatait, a táborban kell megoldani a katona és ló minden gondját-baját, lehetőleg az öngondoskodás útján: *„Egyáltalában nincs más csapattest vagy sereg, amely jobban ki van téve a szabad levegőn a rossz időjárásnak, a hadjárat fáradságainak és a háború veszedelmeinek, következésképpen a megbetegedések és a megsebesülések biztosan ebben a leggyakoribbak. ... Ezért nem hiszem, hogy feltétel nélkül szükséges élni a kirurgia és a medicina tudományának segítségével. Sok eset van, amikor ezen mesterség és ezen tudomány szükséges, meg vagyok azonban győződve arról, hogy a könnyű csapatoknál közönségesen előforduló ezer és ezer bal eset alkalmával a tapasztalás felvilágosít azon metódusokról, melyekkel segíthetünk magunkon, sőt sokkal gyorsabban és kiadások nélkül."*

Jó példa az öngondoskodásra az a leírás, mely a friss seb kezelésének módját ecseteli. Ne feledjük: ahhoz, hogy e mód működjön, értelmes, gondolkodó katonára van szükség: *„Minden fajta új sebesülés gyors gyógyítására, feltéve, hogy az nem halálos, csak a következő flastromot kell használni: kenj egy darab régi női kesztyűre vagy valamilyen más jó gyenge bőrre velencei terpentint porrá tört sáfránnyal keverve. Amikor a seb új és még meleg, helyezd rá gyorsan e flastromot és hagyd rajta addig, amíg meggyógyulsz. Ha eközben valamilyen szerencsétlen véletlen révén az történne, hogy alatta valamilyen rossz matéria halmozódna fel, azt csakhamar érezni lehet. Ez esetben pálinkával le kell mosni a gennyet és a leggyorsabban a flastromot kell ráhelyezni, amelyet azelőtt kell elkészíteni, hogy az elsőt leveszed, mert mindig gondoskodni kell arról, hogy a seb ne legyen kitéve a levegő hatásának."*

Jeney külön foglalkozik azzal is, hogy hogyan kell a seregtestet rejteni, hogyan kell kapcsolatot tartani ellenséges területen a civilekkel. A civil-katonai együttműködés igen kezdetleges változatának tekinthető persze, mikor a saját csapatok mozgásának titokban tartása érdekében zsarolással, megfélemlítéssel és túszejtéssel hatunk az ellenséges nemzet civil tagjaira.

Részletesen foglalkozik a portyázó csapat ideális összetételével. Számára két fegyvernem három csapatneme szükséges egy ilyen jellegű vállalkozáshoz: szabadon toborzott könnyűgyalogság, könnyűlovasságként huszárok, valamint a két fegyvernem közötti átmenetet képező lovasított lövészek, vagyis dragonyosok. *„Ezen csapattest legalább száz, legfeljebb kétezer emberből álló könnyűcsapat, melyet azért küldtek ki a hadseregtől, hogy biztosan óvja*

számára a menetet és tábort, felderítse a területet és az ellenséget, elfogja őrállóit és kísér csapatait, birtokba vegye társzekereit, lest állítson neki, és éljen mindazon fortéllyal, mely alkalmatos arra, hogy rajta üssön vagy nyugtalanítsa."

„Nem kevésbé fontos, hogy ezen csapattest gyalogosokból, dragonyosokból és huszárokból állítsák össze. Gyakran megkísérelték, hogy az utóbbi két csapatnembelieket egyesítsék. A vetélkedés ösztönözte, a vakmerőség elszánttá tette őket."

A portyázó csapat lételeme a mozgékonyság, gyorsaság. Harcászatának alapeleme az ellenség meglepése, a cselvetés, a gyors rajtaütések. Ehhez alapvetően gyorsan mozgó csapatokra, vagyis lovasságra van szükség, ezért ennek arányát a teljes csapattest 60%-ában határozza meg: *„Mivel tagadhatatlan, hogy a kisháborúban a legtöbbet a lovasságnak kell tennie, következésképpen kívánatos, hogy nagyobb számú is legyen. Egy ezer emberből álló csapattestben legyen hatszáz a lovas, négyszáz a gyalogos, akikből tizennyolc kompániát alakítsanak, tudniillik hat gyalogos, hat dragonyos és hat huszár kompániát."*

A kisháború megvívásához szükségesnek tartja, hogy a kor alapvető harcászati egységét, a 600-900 főt magában foglaló zászlóaljat további egységekre ossza. Jeney a gyalogság alapvető harcászati egységének a kompániát, vagyis a 65 legényből álló századot, a lovasság alapvető harcászati egységének pedig az 50 fős lovaskompániát tekinti. *„Minden gyalogos kompániának legyen egy kapitánya, egy főhadnagya, egy hadnagya, két strázsamestere és hatvanöt gyalogosa, beleértve négy tizedest, két spontonost* (A sponton, vagy félpika a tiszthelyettesek fegyvere volt, melyet a szuronyos puskák korában már nem harcra, sokkal inkább a rendfokozat jelzésére, illetve a saját csapatok instruálására használtak . – a szerző) *és egy dobost. A sípos ezen kötelékben felesleges.* […] *Minden lovas kompániának legyen egy kapitánya, egy főhadnagya, egy hadnagya, egy strázsamestere és ötven lovasa, beleértve hat tizedest, egy kürtöst és a patkolókovácsot. A többiek közül pedig tíz legyen favágó az egész csapattest számára."*

Az 1759-ben leírt csapattesttel kapcsolatos nézeteit 1787-ben fontosnak tartotta további lényeges gondolatokkal kiegészíteni. A 18. század derekán még szokatlan harcmodor ugyanis olyannyira általánossá vált a század végére, hogy a hadseregek egyre fontosabbnak kezdték érezni e könnyű csapatok integrálását, állandóvá tételét. Ezt Jeney több szempontból is kedvező folyamatnak ítélte: egyrészt erősebbé tette a portyázók és a hagyományos seregtestek közötti

együttműködést, másrészt növelte a legénységi állomány közötti átfedést. Jeney határozott véleménye, hogy a könnyű csapatokat – más néven szabad zászlóaljakat, németül *frei korps*-okat – tilos lenne toborzás útján összeállítani, hanem szükséges volna különíteni a mesterlövész és vadászgyalogos katonákat a hagyományos sorgyalogezredek állományából: *„Ezért kívánatos volna, hogy az osztrák hadseregek az úgy nevezett szabad zászlóaljakat ne alkalmazzák, mert ezen embereknél ilyen rövid idő alatt, nevezetesen verbuválásuktól a hadsereghez való beérkezésükig e rendet és fegyelmet nem lehet megteremteni, ezért minden féle kicsapongásra hajlanak. Már maga a szabad zászlóalj elnevezés azon megelőző útbaigazítást adja a köz katonának, hogy semmi másban ne sántikáljanak, mint hogy erős kapzsisággal pénzt szerezzenek és azután dezertáljanak. Az ellenség pedig ezen szabad csapattesteknek az embereiből kapja rekrutáit. A szolgálat számára kedvezőbb lenne, ha szabad zászlóaljak helyett a nemzeti ezredekből kivennék a vadászokat és a mesterlövészeket, és ezekből alakítanának tetszés szerint zászlóaljakat vagy csapattesteket."*

Igen előremutató gondolat ez. A könnyű csapatok regulárissá változtatása az elkövetkező évszázad első felének lesz fontos kérdése, s az általuk képviselt harcászat lesz az, amely a 19. század második felére egyeduralkodóvá válik. Jeney javaslata hordozza azt a tartalmat, melyet mind a francia, mind a császári-királyi hadsereg csak a századfordulón kezd vizsgálni. Hiába azonban az elmés meglátás, a császári-királyi hadsereg csak a 19. század első évtizedében ismeri fel azt a tény, hogy a nyitott rendű harc megvívásához, valamint kisháborús vállalkozásokhoz olyan reguláris csapattestekre van szükség, melyek kiképzésének, beoktatásának alapja a sorgyalogos rendszer. A magas harcérték érdekében a legmegfelelőbb harcosokat a sorgyalogságból kiemelve kell könnyűgyalogossá tovább képezni, nem kiképzetlen szabadcsapatokat kell e feladatrendszerre alkalmazni. Nem véletlen, hogy a 19. század elejére kristályosodik ki Európa fő haderőiben a gyalogoscsapatnemek szinte minden esetben fellelhető rendszere. Az általános rendeltetésű gyalogos katona – németül *fusilier* – mellett megkülönböztetjük a nehézgyalogságot, azaz a gránátos – németül *grenadier* – csapatnemet. A gránátosokat a sorgyalogzászlóaljak legmagasabb, legerősebb, legtapasztaltabb katonáiból válogatták. Minden zászlóalj rendelkezett önálló gránátosszázaddal, melyeket a hadra kelt ezred önálló zászlóaljjá vont össze és alkalmazott. A gránátoscsapatnem katonái nagyszerűen alkalmasak voltak csatározásra, előőrsszolgálatra, áttörésre és egyéb a szokványosnál nagyobb harcértéket, rugalmasságot megkövetelő feladatra, mint az elővéd szolgálat, vagy felderítés. A mérleg másik serpenyőjébe kerültek a legalacsonyabb, ugyanakkor legfürgébb, legtapasztaltabb és puskához legjobban értő katonák. Lehetőleg belőlük válogatták

a könnyűgyalogos-csapatokat. Az osztrák, orosz és porosz vadászok, vagy a francia *voltigeur*-ök, illetve az angol gyalogság lövészei – angol elnevezéssel *rifles* -, mind ezen elvek szerint szerveződtek. A két elit csapatnem létrejötte kiterjesztette a gyalogság alkalmazhatóságának határait, ugyanakkor egészséges versengést is teremtett a fegyvernemen belül. Napóleon így vélekedett a könnyűgyalogos-csapatnem létjogosultságáról: *„Ez a megoldás nagy számú öreg katonát kárpótolt, akik öt lábnál alacsonyabbak lévén nem lehettek gránátosok, pedig érdemeikkel rászolgáltak, hogy elit században szolgáljanak. A törpéknek és óriásoknak ez a szembeállítása igen megnövelte a versengést. Ha a hadseregben különböző bőrű emberek lettek volna, fekete és fehér századokat állított volna fel; ha lett volna egy félszemű szörnyekből és púposokból lakott ország, még ebből is hasznot húzott volna és felállította volna a félszeműekből és púposokból álló századokat."*

Térjünk azonban most vissza a Portyázó c. könyvecskéhez. Jeney szerint a kisháború sikeres megvívása a hadvezér személyével kapcsolatosan is különleges képességek meglététét feltételezi. Olyan tulajdonságok ezek, melyek lehetővé teszik, hogy szakítsanak a hadviselés szabályaival, és a körülményekre rugalmasan reagálva alakítsák ki a hadművelet és a harc folyamát: *„Egy jó portyázó számára a következő tulajdonságok szükségesek: 1) termékeny képzelőerő a szándék, a fortély és a lelemény vonatkozásában; 2) éles elme, mely képes a harcmezőn a hadi vállalkozás minden körülményével számot vetni; 3) rettenthetetlen szív minden váratlanul feltűnő veszéllyel szemben; 4) magabiztos, mindig határozott magatartás, amelyet sohasem gyengít a szorongás egyetlen jele sem; 5) szerencsés emlékezőtehetség, hogy mindenkit névén szólíthasson; 6) éber, erős és fáradhatatlan természet, hogy mindenhol jelen legyen és mindenkibe lelket öntsön; 7) helyes és gyors szemmérték, hogy felfogja a harcmezőn a terepből és a menet közben észrevett tárgyakból fakadó hasznosságot és használhatatlanságot, továbbá az akadályokat és a veszélyeket; 8) olyan érzelemvilág, amely erősíti az egész csapattest tiszteletét, bizalmát és ragaszkodását."*

„Ezen felül a portyázónak tudnia kell latinul, németül és franciául, hogy szóváltásba elegyedhessen mindazon nemzetekkel, amelyekkel találkozik."

Nem csak a parancsnok személyisége, tulajdonságai fontosak ugyanakkor. A hadsereg, így a kisháborús vállalkozás sikerének alapvető feltétele, hogy a különítményhez tatozó katonák is a hadsereg számára rendelkezésre álló legjobb emberanyagból származzanak. A partizánháború egyértelműen nagyobb terhet ró a katonára, mint a hagyományos tábori élet, ezért kiemelten

fontos az egészséges, erős emberanyag alkalmazása: *„Helyén való tehát, hogy egy királyi gyalogos öt láb hat hüvelyk magas, vagy valamivel több, vagy valamivel kevesebb legyen, és ha olyanokat találunk, legyenek jó lábúak, egyenes tartásúak, ne nagyon kövérek, és ne legyen jelentősebb testi hibájuk.”*

„Ám a portyázó lovassága számára, miként minden más könnyűcsapat lovassága számára a gyalogság magas termete egyáltalán nem felel meg. Azt követelik meg ugyanis, hogy ezen lovasság legyen gyorsan mozgó, fürge, a madarak röptéhez hasonlatos gyorsságra képes. Nyilvánvaló, hogy a lovat nem kell erősen megterhelni egy magas termetű lovassal, aki természetesen súlyosabb lenne, és sokkal kevésbé lenne alkalmatos arra, hogy biztosan és egyenesen tartsa magát a nyeregben. […] Ezáltal megérthető, hogy egy öt láb egy vagy két hüvelyk magas legény a legalkalmasabb arra, hogy dragonyos vagy huszár legyen. […] Minden gyalogos vagy lovas rekrutának húsz és harmincöt év közöttinek kell lennie.”

A hagyományos sorgyalogos szolgálattól eltérő feladatrendszer eltérő felszerelést is igényelt. A 18–19. századi gyalogság egyenruházata rendkívül célszerűtlennek tűnik mai szemmel: az egyenruhák feltűnő színekkel rendelkeztek, hogy a harc forgatagában könnyen megkülönböztethető legyen ellenség és baráti csapat. A lőfegyverek pontossága igen rossz volt, tűzgyorsaságuk pedig alacsony. Tölteni a sima csövű kovás puskákat csak álló testhelyzetből lehetett. A fedezékek használata, a térdelő és álló pozíción kívül egyéb tüzelési testhelyzet alkalmazása nem szerepelt a hadművészet elvei között, ahogy az ellenséges katonák elől való elrejtőzés is közel elképzelhetetlen volt. Sem a kényelem, sem a rejtő színek alkalmazása így nem volt fontos tényező a ruházatok tervezésénél. A hadsereg egyenruhája sokkal inkább volt hívatott a dinasztia, majd később a nemzet nagyságát tükrözni. A 18–19. századi sorgyalogos katona ruházata posztóból készült. Szűk szabású pantalló, mellény és frakk fedte a vászon aláöltözetet. A katona lábát bőr csizma vagy bakancs védte. Hátibőröndjében – a borjúban – hordta személyes tárgyait, ehhez volt rögzítve meleg időben kabátja, a köpeny. Vállon átvetve bal oldalán hordta a szurony tokját, kenyérzsákot és kulacsot, míg másik oldalon a bőr tokmányt vagy tölténytáskát, mely a napi lőszerjavadalmazást – általában a 60 töltényt – tartalmazta. Fegyvere egy 140-150 cm hosszú sima csövű kovás puska volt, melyet percenként 2-3 alkalommal tudott megtölteni és kilőni. A puskát papírtölténnyel töltötte, amely a lőport és ólomgolyót egyesítette. Az ólomgolyó a csőnél 0,5-1,5 mm-re kisebb volt, hogy annak elkoszolódása esetén is könnyen betölthető legyen, ez azonban igen káros volt a pontosságra. Egy egyéni katona eltalálása igen nehéz volt velük 70-75 m távolságon túl. Mindezeknek

köszönhetően a puskatűz, elsősorban a nagy tűzsűrűséggel leadott, ütemezett sortüzek a harc előkészítését jelentették, a döntést szinte minden esetben a szuronyrohammal kellett kivívni.

A kisháborús vállalkozás könnyűcsapatai esetében Jeney azonban fontos módosításokat javasol a felszerelés terén. Fontos összefüggést felismerve, a meghatározott feladat speciális igényei szerint javasolja fejleszteni a gyalogság és lovasság felszerelését: *„A könnyű csapatok mundérjának könnyűnek, kellemetes szabásúnak kell lennie, semmiképpen sem esetlennek vagy mozgásban gátlónak. A gyalogosokat és dragonyosokat nem lehet alkalmatosabban felöltöztetni, mint prusszus* (porosz – a szerző) *módra. Ők a tél folytában a kabát alatt vastag, ujjatlan, mellben kettős kötésű gyapjú mellest viselnek. A huszárokat nem lehetne alkalmatosabban felöltöztetni, mint a magyar királynő huszárait. Nem kell félni, hogy a hideg zavarja őket, akkor jobban felöltöznek. Inkább kell félni, hogy hiányzik nekik az élelem, értem ezalatt a kenyeret, a húst és a pálinkát, mivel okos dolog eltiltani őket a gyümölcsöktől."* A pálinka itt nem egyszerűen a legfontosabb ital volt a katonák számára, hanem a sebek ellátásának fontos fertőtlenítő anyaga is.

A cselvetés mindig is részét képezte a magyar hadművészetnek, gyökerei visszavezethetőek a honfoglalás és kalandozások korának könnyűlovas-harcászatára. A 18. század abszolutikus hadseregei azonban sem kiképzés, sem felszerelés tekintetében nem készültek ilyen feladatok végrehajtására, ezért is izgalmas Jeney javaslata, mely fontos eszközt ad a katonák kezébe az ellenség megtévesztéséhez:*„Minden egyes lovasnak legyen kettős köpönyege, amelynek két oldala hasonlatos két különböző ellenséges regement lovasaiéhoz azon céllal, hogyha észreveszik az egyik szín alatt, csak gyorsan meg kelljen fordítania, hogy a másik szín alatt jelenhessen meg."*

A különítmény fegyverarzenáljának is igazodnia kell az elvégzendő feladat igényeihez, bár Jeney a tűzfegyverekről alkotott nézetei sokkal kevésbé újszerűek, mint egyéb javaslatai. Érdekes módon – eltérve a korszak egyéb kisháborús teoretikusaitól – nem foglalkozik a huzagolt fegyverek alkalmazásának kérdésével. Ez valószínűleg két okból következtethető: egyrészt Jeney lovas katona, akinek igen kevés dolga adódott huzagolt fegyverekkel. Másrészt, a mű alapváltozatának születésekor a huzagolt puskákkal felszerelt vadászcsapatok szervezése még igencsak korai stádiumban volt, így azok alkalmazásáról tapasztalatok még nem álltak rendelkezésre. *„A fegyverek tekintetében semmi sem tűnik számomra kevésbé zavart keltőnek, mint hogyha egy gyalogosnak a flintán és bajonetten kívül egy íves, kurta és könnyű szabályát*

adnak, amelyet sokkal könnyebben hord. Ezen kívül minden gyalogos kompániának adni kell két fejszét és négy csákányt. Az egyenes kard helyett, amilyent a dragonyosok Németországban közönségesen viselnek, adjanak nekik ívest, a huszárokéhoz hasonló szablyát. Tudom, hogy előbbinek gyilkosabb vágása, döfése van, de sok hiányzik ahhoz, hogy harcban olyan kedvező legyen. Meggyőzés céljából csak összehasonlíthatom egyik és másik használatát. Ha a ló teljes galoppban van, hogy támadjunk, és ha a lovas az egyenes kard hegyét az ellenségre tartja, át kell őt döfnie, következésképpen meg kell állítania a lovát és az akcióját, hogy kiszabadítsa kardját. Ezen idő alatt egy íves szabályával ellátott dragonyos lova és keze megállítása nélkül három vagy négy ellenségét – esetleg halálosan – megsebesíti, de legalább is kikapcsolja őket a harcból, és ez az, amit egy csatában keresni kell mind az uralkodó javára, mind az uralkodó dicsőségére."

Jól ismeri fel ugyanakkor a harc természetének átalakulását is Jeney. Érti, érzi, hogy a puskatűz egyre fontosabbá válik majd a jövő háborúiban. 1787-ben a következőekben foglalja ezt össze: *„A fegyverek nem ugyanilyen természetűek* (hasonlítja a ruházathoz, ami nem sokat változott 30 év alatt – a szerző)*, mert a mai időben, amikor egy ütközetben a terület meghódításához és megtartásához majdnem minden jelentős esetben a lőpor és az ólom, na meg a katonák lába járul a legjobban hozzá, a védő fegyverek (vértezetek –* a szerző*) súlyuk miatt káros fegyverek lennének. Nem védhetik meg a katonát a kartácstűz erejével szemben, és az ügyesség és fürgeség tekintetében ily módon nehéz fegyverekkel ellátott csapat azalatt, míg az ellenséges zászlóaljakkal körül vett és sáncokkal ellátott, megerősített állást kellene elragadnia, még csak hosszabban lenne kitéve az ellenséges tűznek."*

A rendszeresített fegyverzet tekintetében is megfogalmaz néhány olyan gondolatot, melyek szerinte továbbfejleszthetnék a lövészharcot. Javasolja a puskából kilőtt lövedék megváltoztatását: *„A muskétagolyókat a felével kisebbre kellene önteni, mint ahogy az most történik, és egy helyett egy töltésre kettőt, sőt hármat adatni. Ily módon, mivel feltehető, hogy az egyes lövéseknél nem mind a három golyó veszik kárba, észrevehetően nőne a megsebesültek száma. Amiért én a megsebesültek számának növekedését szeretném látni, annak azon oka van, hogy egy halott az ellenségnek csak egy, egy megsebesült ezzel szemben két embert számít. Azáltal ugyanis, hogy a megsebesültet közönségesen egy egészséges kíséri oda a sorból, ahol a kirurgusok és a sebesült szállítók tartózkodnak, amihez a katona nagyon készséges szokott lenni, hogy közben, ha nem is egészen, de legalább egy ideig kivonhassa magát a veszélyből."*

A módosított töltény ismételten bizonyíték a feladatközpontú gondolkodásra. A többes lövedékkel rendelkező töltények az európai hadseregek arzenáljában csak különleges rendeltetésű töltésként jelentek meg. Ilyenek voltak a különböző őrtöltények, melyek arra szolgáltak, hogy közvetlen közelről pusztítsák az őrség ellen támadó rabok sorait. Az észak-amerikai kontinens gyarmati, majd függetlenségi háborúiban azonban harctereken is megjelentek e különleges töltések. A „*buck and ball*" elnevezésű töltény megfelelt volna Jeney elveinek: az űrméretes puskagolyó fölé három őzsörétet – 8-9 mm-es, kisebb ólomgolyót – csomagoltak, hogy a fegyver pusztítóképességét kis lőtávolságokon fokozni lehessen.

Jeney ugyanakkor szükségesnek tartotta a puskák megváltoztatását is. Érdekes módon nem foglalkozott a huzagolt csövű fegyverek alkalmazásának és rendszeresítésének kérdésével, jóllehet a császári-királyi hadsereg ebben az időben már alkalmazott ilyen puskákat mind vadászcsapatoknál, mind a határőr gyalogságnál. A már idézett javaslat a lövedékek változtatására, valamint a puskák módosítását célzó tanács is azt sugallja, hogy hatékonynak a tűzharc közelről történő megvívását tartotta. Erre utal a többes lövedék alkalmazása, valamint a puska közelharcra alkalmas mivoltának hangsúlyozása: *„Vagy a mostani bajonetteket, vagy a flintát, vagy pedig egy időben mindkettőt meg kellene szüntetni a gyalogságnál, és ehelyett egy könnyebb és mégis egy lábbal hosszabb puskát kellene adatni, hogy a katona annak jobban mestere legyen, és a bajonett szúrásával az ellenséget hamarabb és elsőnek érhesse el. Végülis az, hogy az ellenfelet az állásból kiszoríthassuk, főképpen azon múlik, ki képes hamarabb szúrni."*

A kisháborúban, portyázásban érintett csapatok rugalmas alkalmazhatósága, öntevékeny jellege nem csak a hadműveletek szintjén jelent meg. A harcászat szempontjából is előrelépést jelentettek a 18. század súlyos szabályokkal súlytott gyalogsági taktikájához képest. A fejlődés tetten érhető az alapvető harcászati kötelékek mérete tekintetében. Míg mezei ütközetben, csatában a 18. század második felében a gyalogság harcászatának alapegysége a zászlóalj volt, addig a kisháborúra alkalmas könnyű csapatok sokkal inkább a kompániára – századra – alapozták harci tevékenységüket. Szintén előremutató újítás, hogy különböző fegyvernemek (gyalogság, lovasság, esetenként tüzérség) és csapatnemek (dragonyosok, huszárok) jelennek meg egy seregtesten belül, melyek majd a francia Jacques Antoine Hippolyte de Guibert-féle hadosztályrendszernek lesz csak sajátja.

A gyalogság harcászati alakzatai terén is fejlődés figyelhető meg. A 18. század első felében a szinte kizárólagosan alkalmazott vonalharcászat mellett Jeney 1787-ben már bizonyos esetekben indokoltnak tartja a vonalak mélységének megduplázását – oszlop alkalmazását – ahogy kitér a négyszög alkalmazására is, mely a jelentős könnyűcsapattesteket felvonultató török hadsereg ellen vívott harc fontos elemévé vált mind védelemben, mind támadásban.

Jeney munkája fontos szerepet tölt be a könnyűharcászat irodalmában. Nem véletlen ez, hiszen a magyar hadművészet mindig erősen alapozott a könnyű csapatok alkalmazsára. Ez a történelmi távlatú tapasztalati bázis tette lehetővé, hogy a magyar – (és kelet-európai – a szerző) könnyűlovasság minatként szolgáljon a 18. században Nyugat-Európa haderegei számára.

2. A kisháború amerikai forrásai

Az amerikai gyarmati háborúk, valamint a függetlenségi háború tapasztalatai nagy hatással voltak azokra a fejlődési folyamatokra, melyek a 19. század első évtizedeire jellemző könnyűgyalogos-harcászat kialakulásához vezettek. Az Újvilágban vívott háború eltért a 18. század európai háborúitól, és olyan tapasztalati bázist biztosított, ami jelentős hatással bírt az európai hadművészetre. Az angol és lojalista, hagyományos drill alapján kiképzett egységek olyan gyöngébben kiképzett, de lelkes reguláris és irreguláris csapatokkal találkoztak, melyek kerülték a döntő összecsapásokat, s olyan kisháborút folytattak, ami az ellenség utánpótlásának elvágását, zavarását, kifárasztását éppoly fontosnak tekintette, mint a mezei csatában, ütközetben aratott győzelmet. E csapatok gyalogosharcászata többségében könnyűelemekből épült fel.

Az észak-amerikai telepesek életében a puska és annak használata sokkal fontosabb szerepet töltött be, mint az európai közemberek esetében. Egy európai közember puskával három esetben találkozhatott: szolgálhatott a katonaságban, de ebben az esetben fegyverét a legtöbb esetben haza nem vihette (ez alól kivételt képeznek a császári-királyi hadsereg határőrcsapatai, melynek katonái felszerelésüket otthonukban tartották.) Puskája lehetett ezenkívül két esetben: ha foglalkozása vadász volt, avagy valamely város polgárőrségéhez tartozott. Észak-Amerikában a helyzet ettől gyökeresen eltért. A telepes minden nap kapcsolatba került fegyverrel: puskával vadászott, hogy családját ellássa, és lőfegyverrel védte meg otthonát az őslakosokkal szemben.

Legyen szó bármely esetről, jóval magasabb szintű lőkészséggel kellett rendelkezzen, mint bármely európai hadsereg sorgyalogos katonája, hisz mindennapi túlélése múlott a pontosságon. A flastromba csomagolt ólomgolyót tüzelő, huzagolt puskával rendelkező, lőni tudó amerikai telepes kitűnő emberanyagot biztosított a függetlenségi háborút sikerrel megvívó kontinentális hadseregnek. Kétségtelen, hogy sorgyalogos képzés tekintetében elmaradtak az öreg kontinens katonáitól, de a kisháború kívánalmainak legjobban megfelelő könnyűgyalogos-harcászat rendszeréhez teljességgel megfeleltek. A huzagolt puskával felszerelt milicista nagyobb távolságból volt képes eltalálni az ellenséges katonát, mint az őt. Míg egy sima csövű kovás hadipuska 75-80 méterig volt alkalmas az ember méretű cél eltalálására, addig egy huzagolt Kentucky-Pennsylvania puskával az amerikai milicista akár 200-300 méterről is képes volt jó találatot elérni. Harcászatuk alapja így, a nyitott harcrendben végrehajtott tűzharc volt, kerülve a kézitusát, ami jobban megfelelt az elsősorban zárt harcrendben küzdő brit csapatoknak. A hadművészet alapvető jellemzőit éppúgy a nagy tér, kis erő elv határozta meg, mint a Magyar Királyság török kori végvidékein.

E harcmodor ismérveit Johann Ewald foglalta össze európai és észak-amerikai harci tapasztalatai alapján. Ewald, egy, a lojalisták oldalán küzdő hesseni vadászszázad parancsnokaként érkezett az Újvilágba. 1784-ig szolgált a kontinensen, majd hazatért Kasselba, és megírta *Abhandlung über den kleinen Krieg* – Értekezés a kis háborúról – című könyvét, mely azonnal átütő siker lett. Könyve gyakorlati útmutatónak készült tiszttársai részére, s olyan alapokat fogalmaz meg, melyek minden európai hatalom hadseregében megjelennek a 19. század első évtizedében. Összefoglalóját azonban nem tekinti hadművészeti újításnak: *„Bár tudom, hogy nem írok le semmi újat, hiszek benne, hogy bajtársaim örömmel fogadják ha röviden összefoglalom azokat a szabályokat, melyeknek egy könnyű gyalogságból és lovasságból álló különítmény parancsnokának meg kell felelnie.”*

Munkjában olyan könnyűegységekből álló alakulatot határozott meg, mely alkalmas volt az ellenség háta mögötti önálló tevékenységre, mozgékony volt, és képes olyan terepen harcolni, ahol a hagyományos sorgyalogság tehetetlen volt. Ezen túlmenően alkalmas volt felderítésre, és a városi harcra;, szokatlan helyen, szokatlan időben volt képes megjelenni, támadni, zavarni, pusztítani az ellenséget és annak erőforrásait. Mindehhez elsősorban kompetens vezetőre van szükség, aki a hadművészet legalacsonyabb szintjétől a legmagasabbig értette a háború tudományát: *„Akárhogy is, nem veszik figyelembe milyen sokrétű képességekkel rendelkezzen az a tiszt, aki könnyű csapatoknál szolgál. A háborúskodás ezen fajtájban a tiszt gyakran marad*

magára és kicsiben azt kell tennie, amit a tábornok nagyban tesz. […] a könnyű hadművészet az iskola, mely már sok kitűnő tábornok képzéséért volt felelős."

Ewald véleménye szerint a legjobb tiszteket kell a könnyűgyalogsághoz beosztani, még akkor is, ha a hadseregek parancsnokai mindig igyekeztek a legjobb vezetőket a sorgyalogságnál tartani. Indoka erre igen egyszerű: a főseregtől elszakított különítmény vezetője folyamatosan harcban állt, minden nap döntéseket kellett hozzon, melyek mögött nem állhattak a jóval korábban kapott parancsnok. Az elvégzendő feladat sikere múlt azon, hogy vállalta-e a döntések meghozatalának felelősségét. Ehhez intelligencia és önállóság kellett: *„Hogyan kaphat folyamatosan utasítást az a tiszt, aki a főseregtől folyamatosan távol harcol? Hogyan kaphat olyan utasítást, mely lefed minden körülményt, miközben a körülmények minden pillanatban változhatnak? Éppen az ellenkezőjére van szükség, hiszen nagyszerű lehetőségeket szalaszthat el, ha kezét parancsok kötik, vagy olyan hibákat követhet el, melyek a legszomorúbb következményekhez vezetnek."*

Ewald az ideális könnyűgyalogos katonát a sorgyalogságtól vette volna át, olyan katonákat választva, akik a sorgyalogos képzés szigorán már átestek. A sorgyalogsági képzést tehát alapképzésnek tartotta, melyre sikerrel épülhetett a könnyűgyalogos képzés. Olyan katonákat javasolt az alakulatokba felvenni, akik magasak, életkoruk pedig nem haladta meg a 30 évet. Az indok logikus: a fiatal, erős katonák könnyebben mozognak, jobban bírják a nélkülözést, betegségeket. Számára az ideális könnyűcsapat – németül *Jäger-Korps* – 2 század vadászból, vagyis huzagolt puskával küzdő könnyűgyalogosból, 2 század *„fusilierből"*, vagyis sima csövű muskétával küzdő könnyűgyalogos lövészből és 2 svadron könnyűlovasból állt. Az 1044 fős csapat legfontosabb komponense a huzagolt fegyverrel, nyitott harcrendben küzdő vadászosztály volt, amely hosszú, pontos lövéseivel harcolt elsősorban. A fegyver töltése lassú volt, ezért a katonák párban harcoltak, s a pár egyik fegyverének mindig töltve kellett maradnia. A vadászok hidegfegyvere a hosszú vadásztőr volt. A fusilierek is alapvetően nyitott rendben harcoltak, de mivel fegyverükre bajonettet is lehetett illeszteni, töltésük pedig gyorsabb volt, alkalmasabbak voltak a közelharcra és a zárt rendben történő harcra. A bajonettet azonban a fusiliereknek is le kellett szedni a csőről, ha csatárfeladatokat láttak el, mivel az akadályozta volna a pontos lövést. Ennek oka, hogy a csőtorkolatra illesztett bajonett vagy szurony több szempontból is rontja a pontos lövés lehetőségét. Egyrészt zavarja a célképet, másrészt orrnehézzé teszi a fegyvert, így jobban fárasztja a katonát célzás közben. Harmadrészt pedig a torkolatra illesztett hüvely károsan hat a cső pontosságára is, megváltoztatja a lövedék

becsapódási helyét. Végül, Ewald javaslata szerint a könnyűlovas elemhez is tartozott minden svadronban 20-25 olyan katona, akik a puskához jól értettek, pontosan lőttek.

Az észak-amerikai milicisták szabad emberek voltak, nem úgy, mint az európai hadseregek emberanyaga. Az öntudatos, a harc célját értő és érző polgár megfelelő alkalmazás mellett jó harcértékkel rendelkezett, kiképzése azonban komoly kihívások elé állította a katonai vezetőt. Kiképzésük és alkalmazásuk rendszerét 1813-ban William Duane, a fiatal amerikai hadsereg főhadsegédje *A handbook for rifleman* – Kézikönvy lövészek számára– címen foglalta össze analitikus pontossággal. Hasonlóan az elődökhöz, Duane is fontosnak tartotta a katonák kiképzésének kettősségét, vagyis, hogy a zárt és nyitott rendszerű harcászat együttesen szerepeljen a beoktatásban, de amíg az 1800-as évek elején íródott francia és osztrák szabályzatok alapvetően a hagyományos sorgyalogság arra alkalmas katonáit nevelték könnyűgyalogossá, addig Duane a kettős beoktatás rendszerét más tényező miatt preferálta. A rendelkezésre álló civilek – megfogalmazása szerint *„mob”* azaz csőcselék – a hagyományos sorgyalogsági kiképzés útján voltak nevelhetőek csak fegyelemre. A zárt harcrendek harcászati éréke mellett így kiemeli azok oktatás és fegyelmezés tekintetében betöltött fontos szerepét is: *„A csőcselék és hadsereg között a fegyelem jelenti a különbséget. Az alárendeltségi viszonyok útján ez teremti meg a közös akaratot. Minden katonának ezért először meg kell tanulnia a gyalogsági mozdulatokat, ellenkező esetben végzetes hibák merülnek fel.”*

3. A kisháború elméletének nyugat-európai komponense, a szervezett könnyűgyalogság szabályzatai

A reguláris könnyűgyalogság és könnylovasság elterjedése a kisháború harcászati eljárásait véglegesen integrálta a nagyháború eszközrendszerébe. A 19. század elejétől sorra jelentek meg a könnyű csapatok feladatrendszerét lefedő szabályzatok, elmélkedések, melyek egybe gyúrták a 18. század második felének, valamint a francia háborúknak a tapasztalatait. A szabályzatok jellemzően két nagy kérdéskör köré csoportosíthatóak. A reguláris könnyű csapatok harctéri tevékenységét szabályozzák a sorgyalogságétól eltérő, könnyű, nyitott harcrendekre alapozó kiképzési szabályzatok, míg a harctéren kívüli tevékenységek tekintetében az elővédszolgálatról, járőrözésről pedig a kiképzési segédletek értekeznek. A korszak legkorszerűbb szabályzatai kétségkívül a porosz, osztrák valamint francia szabályzatok voltak.

A Porosz Királyság elsőként hozott létre szervezett könnyű csapatokat, melyek nagyszerűen megfeleltek a kisháború igényeinek. Gerhard von Scharnhorst 1796-ban adta ki zsebkönyvét, *Military pocketbook* – Katonai zsebkönyv, angolul 1811-ben jelent meg Londonban – címen, melyet kifejezetten a különítményeket vezető tisztek számára készített. Olyan praktikus tanácsok gyűjteménye ez, ami a különítmények – járőrök – vezetésének, szervezésének minden részletére kiterjed. Munkáját három nagy részre osztotta. Az első fejezetben a gyalogos- és lovascsapatokból álló különítményről, a másodikban a tüzérséggel is rendelkező különítményről, a harmadikban pedig a tábori erődítésekről értekezik. Scharnhorst nem tesz említést arról, hogy a különítmény reguláris, avagy irreguláris csapatokból kell, hogy álljon, de szabályzata egyértelműen olyan képzettséget vár el a katonáktól, ami csak alapos beoktatás után, vagyis reguláris csapatok alkalmazása esetén áll rendelkezésre. Egyértelművé teszi azonban, hogy a különítmény feltöltésére mely emberanyag a legmegfelelőbb: *„A legjobb lovakat és a legintelligensebb, legaktívabb katonákat kell kiválasztani.”* A mű fontos részét képezi a gazdag harcászati példagyűjtemény, ami a 18. század második felének legfontosabb sikeres és sikertelen járőrtevékenységeit vizsgálja.

Az osztrák hadsereg vadászai önálló kiképzési szabályzattal nem rendelkeztek a napóleoni háborúk első éveiben, bár a nyitott harcrendű csatárharcot az érvényben lévő sorgyalogsági szabályzatok lefedték. A zárt rendben harcoló egységek szárnyain és arcvonala előtt formált csatárlánc megjelenik Lacy tábornok 1769. évi kiképzési szabályzatában is, mely szerint ezeket a kikülönítéseket a harmadik vonal katonáiból kellett létrehozni.

Az első kimerítő értekezés 1802-ben jelent meg a vadászcsapatok kiképzéséről, alkalmazásáról. A szerző, Maximilian Sigmundus von Paumgartten, Károly főhercegnek ajánlotta igen részletes művét, melynek elemei megjelennek Károly főherceg 1807. évi gyalogsági kiképzési szabályzatában, de a francia Philibert-Guillaume Duhesme tábornok munkájában is. A napóleoni háborúk ideje alatt a közvadászok számára más kiképzési szabályzat nem jelent meg, bár Helmut Sittingnek az 1. tábori vadászzászlóalj történetéről szóló, 1908-ban megjelent könyve említést tesz egy kéziratos formában létező szabályzatról is.

Károly főherceg 1807. évi gyalogsági kiképzési szabályzatai jóval bővebben, jóval kimerítőbben és korszerűbben foglalkoznak a könnyűgyalogság alkalmazásának, kiképzésének szabályaival, mint a Lacy-féle szabályzatok. Károly nagy részletességgel építette be a rendszerbe a háborúk tapasztalatait, értelmezve, kiegészítve, vegyítve az osztrák–porosz

hagyományokat és a francia forradalmi hadsereg mintáit. A könnyűgyalogos-harcászat ily pontos leírása azonban fontos kérdéseket vet fel. A sikeres csatárharc alapja a rugalmasság, a meglepetés ereje. Ha ezt a tevékenységet túlszabályozzák, alapvető értéke veszhet el. Károly főherceg szabályzata ebből a szempontból kritizálható, hiszen nála szinte minden lépésnek utasítás szerint kellett történnie.

1811-ben a vadásztisztek részére született egy szabályzat, ami az előörsi szolgálat mikéntjéről tartalmaz előírásokat. A könyvecske szerzője August von Constans Villars, a 3. vadászosztály főhadnagya. Munkájában részletes útmutatást ad arról, hogy az őrszemeknek, elővédek katonáinak, tisztjeinek miként kell járőrözni különféle terepen, napszakban, időjárási viszonyok között, miként kell elhelyezni az őrszemeket, átkutatni szekereket, kocsikat, mi a teendő, ha fegyvertelen vagy felfegyverzett személyekkel találkoznak, hogyan kell támadásokra reagálni, vagy a harci felderítést megszervezni. A császári-királyi hadsereg történetének egyik legelső olyan szabályzata, mely a katona csatatéren kívüli harci tevékenységével és civil-katonai kapcsolatokkal is foglalkozik, megfogalmazva arra vonatkozólag – sok tekintetben ma is korszerű – előírásokat.

Francia oldalon az első szabályzatot, mely hasonló részletességgel rendelkezik a könnyűgyalogos képzéséről, alkalmazásáról, Duhesme tábornok írta, aki maga is harcedzett veterán volt. Nem csak az elmélethez értett, hanem gyakorlatban is megtapasztalta a könnyűgyalogság előnyeit, valamint korlátait. 1805-ben Boulogne-ban, saját hadosztályának írt egy könnyűharcászatot lefedő szabályzatot, mely könyvé kiegészítve 1814-ben jelent meg. Duhesme saját bevallása szerint sem alkotott újat, mindössze saját gyakorlati tapasztalatait összegezte munkájában. Szabályzatában egyértelműen a professzionális, sorgyalogságtól eltérő képzés mellett tette le voksát, kidomborítva az összes különbséget, ami indokolta a csapatnem önállósulását.

A könnyűgyalogos csapatok szervezésénél a porosz mintát tartotta üdvözítőnek, s számos elemében a német nyelvterületek vadászcsapatainak mintáját kívánta követni. Számára is fontos volt természetesen a zártrendi beoktatás, de a kiképzés alapjának a pontos lövést és a nyíltrendű harcot tekintette. Nézete szerint az ütőképes könnyűgyalogos csapatok alapja a megfelelő emberanyag. Intelligens, jó erőben lévő, rugalmas mozgásra képes katonákra volt szükség e feladatrendszer ellátásához, így a kiképzés terén fontos módosításokat javasolt a sorgyalog kiképzéshez képest. Ezek közül a legfontosabb feladat volt, hogy a katonák először tanuljanak

meg pontosan lőni, és csak ez után foglalkozzanak a regula szerinti parancsra töltéssel. A kiképzési folyamat fontos részét képezte a gimnasztika, hogy megerősítsék, fenntartsák a katonák erőnlétét. Kiemeli, hogy ez a helyőrségekben nem megoldható, ezért a katonákat időről-időre ki kell vinni a terepre több napra, s adott esetben két zászlóaljat egymás ellen gyakorlatoztatni a hatékonyság érdekében. Ez a fajta gyakorlatozási mód újszerű elveket hozott, hiszen a korszak hadgyakorlatai a legtöbb esetben szigorúan megkomponált forgatókönyvek alapján, jól áttekinthető nyílt téren zajlottak. Az ismeretlen terep és a váratlan, bizonytalan elemek beépítése jelentősen emelte a kiképzés hatékonyságát.

A katona felszerelése tekintetben is a német példát tartotta irányadónak. A francia sorgyalogos egyenruhát erre a feladatra nem tartotta alkalmasnak. Mind a kabátnak, mind a nadrágnak rejtő színűnek kell lennie nézete szerint, melyre a kék vagy szürke szint tartotta megfelelőnek. A katona nadrágja legyen bő, mely nem akadályozza a mozgásban, felszerelése pedig legyen könnyű. Minden eszközének tartósnak kellett lennie, ami jól bírja a fokozott igénybevételt, s attól sem megy tönkre, ha a katona nyakig vízben harcolt. Fegyvere legyen rövidebb, robusztusabb, könnyebb, mint a sorgyalogság puskája. Erre a célra a dragonyosok sima csövű puskáját tartotta alkalmasnak. Javasolta, hogy a könnyűgyalogos katona felszerelését egészítsék ki egy kétélű karddal, melyet ő a római légionisták kardjához hasonlított, de tulajdonképpen megegyezett funkciójában, méretében a német nyelvterület és a német vadászcsapatok vadászkéseivel.

Duhesme kétségtelenül a francia könnyűgyalogos csapatnem legfontosabb teoretikusa volt a napóleoni háborúk idején, így figyelemre méltó, hogy azokat a porosz–osztrák alapokat tekintette követendőnek, melyek a császári-királyi hadsereg vadászcsapatainak is a fő szervező elveit képezték. Nem foglalkozott ugyanakkor a vontcsövű fegyverek kérdésével, vagyis értelmezésem szerint a vadászcsapatok egyik leglényegesebb kérdését nem vizsgálta.

Újabb, könnyűgyalogos-harcászattal foglalkozó szabályzat 1811-ben jelent csak meg Davout marsallnak köszönhetően. Davout 1811. október 16-án adta ki részletes szabályzatát saját hadteste részére, melyben nem tett mást, mint egyszerű, közérthető formában összefoglalta a könnyűgyalogos-harcászat során szerzett háborús tapasztalatait. Szabályzata alapvetően a könnyűgyalogság alkalmazásának harctéri szabályait fedte le.

A kisháború elmélete hozzájárult a könnyűgyalogság kérdéskörének kikristályosodásához, a könnyűgyalogság pedig kikövezte a kiképzés fejlődésének útját, ami a 19. század utolsó harmadára az egységesedő, nyitott harcrendben küzdő gyalogság alapja lett. Legyen szó akár európai, akár amerikai forrásokról, a teoretikusok egyeznek abban a tekintetben, hogy az alapkiképzés szükséges – vagy azért, hogy a katona fegyelmet tanuljon, vagy pedig azért, hogy az alapkiképzés alapján válogathassuk ki a legjobbakat – és csak utána következhet a könnyűgyalogos-képzés. A kisháború céljainak ezért elsősorban a reguláris csapatok feleltek meg.

4. Összefoglalás

Clausewitz szerint a harcászat a csata művészete, míg a stratégia a csaták egy nagy egésszé összefűzésének művészete. Vizsgáljuk bármely forrását a kisháború elméletének, megállapítható, hogy az elmélkedések, szabályzatok előírásai, javaslatai nem emelkednek a harcászat szintje fölé. A kisháború ezért csak részben állítható párhuzamba a nagyháborúval. A különítmények szervezése, vezetése tekintetében felfedezhetünk szinergiákat, hiszen a különítmény parancsnokának valóban hasonló feladatokat kell ellátnia, mint a teljes hadsereg parancsnokának. A különítmények tevékenysége azonban nem értelmezhető hadászati szinten, hiszen sem méretük, sem céljaik nem alkalmasak arra, hogy önmagukban a háború eldöntését célozzák. A kisháborús tevékenységet leíró munkák nem a háború eldöntéséről értekeznek, hanem rendkívül praktikus képet adnak arról, hogy a nagy hadsereg támogatását végző különítményeknek milyen szervezettel kell felépülniük, valamint milyen harcászati megoldásokat célszerű alkalmazzanak a siker érdekében. A kelet-európai portyázó harcmód, az észak-amerikai milicisták lövészharcászata, valamint a nyugat-európai szervezett könnyű csapatok nyitott harcrendű harcászata olvadt össze szerencsés eleggyé, megteremtve a kisháború harcászati eszköztárát. A 18. század második felének elmélkedései így fejlődtek a 19. század első évtizedeinek könnyűgyalogos szabályzataivá.

Felhasznált és ajánlott irodalom

BÁN Attila – HEGEDŰS Ernő – MOLNÁR Gábor – TURCSÁNYI Károly (2015): *Haderők és hadviselés az elöltöltő fegyverek korában*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

CLAUSEWITZ, Carl von (2015): My lectures on small war, held at the War College in 1811 and 1812. In DAASE, Christopher–DAVOS, James W. szerk.: *Clausewitz on small war*. Oxford (k. n.).

EWALD, Johann – SELLIG, Robert A.–SKAGGS, David Curtis (1991): Treatise on Partisan Warfare. Praeger, Westport, Connecticut.

JENEY Lajos Mihály (1986): *A portyázó*, Budapest, Magvető.

KOCSIS Bernát szerk. (1985): *Válogatás burzsoá hadtudományi írásokból.* Budapest, Zrínyi.

KOCSIS Bernát szerk. (1986): *Válogatás a magyar hadügy írásaiból*. Budapest, Zrínyi.

NAPÓLEON, Bonaparte (1974): Tizenhét megjegyzés a Gondolatok a hadművészetről című könyvhöz. In GOTTREICH László–HONFI József szerk.: *A hadművészet középkori és újkori klasszikusai*. Budapest, Zrínyi.

VON HAPSBURG, Archduke Charles (2010): *Principles of War*. Michigan, Nimble Books.

Csikány Tamás: Kisháború 1848 decemberében; Háromszék ellenállása

Az 1848–49-es magyar szabadságharc történetét, menetét a főhadszíntéren szemben álló felek főerejének eredményessége határozta meg. A császári-királyi hadsereg téli sikere jutatta Alfred zu Windisch-Grätz tábornagy kezére Pestet és Budát, majd egészen a Tiszáig, az ország területének nagyobb részét. Görgei Artúr tábornok kiválóan irányított honvédserege érte el azt a nagy sikert, hogy 1849 májusára az országnak csak kis szögleteiben maradt idegen katona, ugyanakkor a Dembiński, majd Bem altábornagy vezette magyar fősereg temesvári csatavesztése okozta a szabadságharc szomorú végét. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy csupán a Pozsony és Temesvár közötti területre korlátozódott a háború, éppen ellenkezőleg! Szinte az ország egész területén folytak harcok, helyenként szünet nélkül, hol kisebb, hol jelentősebb erőkkel, reguláris, nemzetőr és népfelkelő csapatok között, sokszor öngerjesztő módon, vagyis a döntést kereső nagy hadműveletek mellet egy sor úgynevezett kisháború dúlt, melyek egyébként kísérői voltak a különböző korok fegyveres konfliktusainak.

Az 1848–49-es szabadságharc során több kisháború dúlt az ország területén. Ezek közül most a háromszéki ellenállással kívánunk foglalkozni, a hadművészet fent említett területének bemutatásával. Háromszék önvédelméről, már többen írtak, közülük összefoglaló jellege, objektivitásra törekvése miatt Egyed Ákos munkássága emelkedik ki. Az általa írt munkák megnyugtatóan tisztázták az önvédelem szervezésének körülményeit, eseményeit, így a székely oldalon történtek bemutatásánál nagymértékben támaszkodunk műveire. A következőkben elsősorban mégis osztrák szempontból vizsgáljuk az eseményeket, köszönhetően annak, hogy a cs. kir. hadseregnél keletkezett parancsok, jelentések alapján jobban rekonstruálhatóak a harctéri események, mint az ebből a szempontból rendkívül hiányos, jórészt a visszaemlékezőkre alapozott székely oldal esetében.

1 A kisháború jellemzői

A napóleoni háborúk utáni évtizedekben katonai gondolkodók, hadtörténészek egész sora kísérelte meg a hadművészet egyes fogalmainak tisztázását, újraértelmezését. Ennek során,

többek között igyekeztek meghatározni a kisháború lényegét, tartalmát, amely azonban igen nehéz feladatnak bizonyult.

Kisháborúnak minősíthettek ugyanis minden olyan hadi cselekményt, mely nem a főhadszíntéren zajlott s melynek közvetlen célja nem a döntéskeresés volt. Ennek megítélése, az események ilyen szempontú osztályozása, nem okozhatott gondot. Egy másik nézet azonban azon műveleteket nevezte kisháborúnak, *„amelyek csupán egy hadsereg vagy hadtest hadműveleteit mozdítják elő anélkül, hogy közvetlen összefüggésben lennének egy ország meghódításával vagy uralásával."* E sorokat Georg Wilhelm von Valentini porosz vezérőrnagy vetette papírra, aki tehát a felderítést, a vállalkozásokat, a meglepéseket és a különböző elterelő műveleteket értett kisháború alatt. A saját csapatok tevékenységének fedését és információk gyűjtését az ellenségről, vagyis tulajdonképpen a könnyű csapatokkal végrehajtott feladatok összességét, melyek mindig szükségszerűen segítették a fősereget. Az idők folyamán azonban e tevékenység annyira részévé vált a hadműveleteknek, hogy már aligha lehetett külön tárgyalni.

A kisháború megfogalmazásakor olyan nézettel is találkozhatunk, amely szerint ennek célja is ugyanaz, mint a „nagy" háborúnak, viszont más módszerek alkalmazásával. Az ellenség felett több kisebb győzelmet aratni, ellenálló képességét folyamatosan gyengíteni, vezetőit elrabolni, fenyegetni, vagyis kimeríteni és ezzel háborús céljáról lemondatni: ez is elvezethet a végső győzelemhez.

A különböző megközelítések a lényeget tekintve azonban mégis hasonló tevékenységet takarnak. A mellékhadszínterekre általában alig jutottak reguláris csapatok, különösen olyanok, melyeket csatákban, ütközetekben a döntés kivívására szántak. Elsősorban tehát itt is könnyű csapatok jelenlétével számolhattak, e mellett különböző szervezetű szabadcsapatokkal, népfelkelőkkel, vagyis a helyi lakossággal. Ezen hasonlóság tette lehetővé azt is, hogy általánosságban meghatározzák azon alapelveket, melyek a kisháborús hadviselésre jellemzőek lehettek.

A kisháború célja tehát az ellenség legyőzése, de nem túlerővel, technikai fölénnyel, még csak nem is hagyományos minőségbeli és szervezettségbeli fölénnyel, hanem különleges képességek felmutatásával. Ennek az alapjelzői – egyebek mellett – az önállóság, mozgékonyság, a képzettség, az elkötelezettség és adott esetben a hősiesség voltak.

A mellékhadszíntéren harcolók számára a következő feladatok fogalmazódhattak meg: az adott terület megtartása (legtöbbször túlerővel szemben), az ellenség jelentős erejének lekötése rendszerint védelemmel, de sok esetben színlelt támadásokkal, vállalkozásokkal, állandó nyugtalanítással. Ehhez általában kis létszámú csapatok álltak rendelkezésre, melyeknek csak csekély része volt reguláris, tömegét a helyi lakosság adta. Utóbbiak megbízhatóságát az alacsony kiképzettségi fok ellenére azért nem lehetett megkérdőjelezni, mert az ott élő emberek számára ez egyben honvédő, nemzeti háborút is jelentett. Ez az egyik fő tényezője a kisháborús sikernek. A másik fontos alapfeltétel a megfelelő földrajzi környezet, vagyis a terep. Sík, nyílt vidék a legkevésbé volt alkalmas e hadviselésre, viszont az erdős-hegyes, mocsaras területek rendkívüli előnyöket biztosíthattak. A harcászati eljárásokat ezen körülményekhez kellett igazítani.

A kis létszámú, bonyolult körülmények között harcoló csapatok sikerének fontos eleme az állandó mozgás volt, amivel lehetetlenné tették hollétük kiderítését, ugyanakkor ennek révén szerezhettek információkat az ellenségről. A gyorsaság tette lehetővé a rajtaütéseket, például a szemben álló fél előőrsein, figyelő- és biztosítópontjain, raktárain, menetoszlopain. Ezen képesség birtokában siker, vagy erős ellenállás esetén azonnal vissza is vonulhattak, eltűnhettek. A vállalkozásokat kis csoportokban, önállóan kellett végrehajtaniuk, ami egy egészen más típusú parancsnoklást kívánt, mint hagyományosan. Minden vezetési szint igényelte a megfelelő döntésképességet, a körültekintő, tudatos irányítást. Megfogalmazódott olyan nézet is, hogy a kisháborúban van igazán szükség a képzett parancsnokokra, hisz itt nincs olyan magasabb kötelék, amelyben csupán a sablonokat kell követni. *„Az önállóság a kisháború lelke.”*, ahogy Karl von Decker porosz tábornok fogalmazott. A csoportok sokszor teljesen magukra utalva működtek, parancsnokaik saját belátása szerint. Az ún. előőrsi vagy portyázó hadviselés ugyanakkor nemcsak a parancsnoktól, hanem az egyes katonától is megkövetelte az önálló, attraktív viselkedést és sok esetben az önfeláldozást is. Ez utóbbit azonban csak végszükség esetén várták el, hisz éppen az alacsony létszám miatt, mindenkire szükség volt, főleg a leghasználhatóbb harcosokra. Ezért ritkán alakultak ki hosszan elhúzódó harcok, lövöldözések. A harcászat leegyszerűsödött, előtérbe került a mesterlövészek pontos tüze. A támadó lehetőleg egy váratlan csapásra készült, majd a lehető legnagyobb eredmény elérése után gyorsan visszavonult a helyszínről.

A kisháborút folytató haderő fegyvernemi összetétele megfelelt az általános elveknek. A 19. században a gyalogság és a lovasság mellett már egyértelmű volt a tüzérség jelenléte is. Az

arányokat meghatározta a terep, a feladat, de legtöbbször a lehetőségek. Mindhárom fegyvernemre vonatkozó általános jelző, hogy könnyű. A gyalogság esetében ez elsősorban a sorban álló és össztüzeket lövő társaikhoz képest pontosabb, gyorsabban tölthető puska, illetve egyéb szálfegyverek alkalmazását jelentette. Lovasság esetében leghasználhatóbbnak az ekkor már klasszikusnak számító huszárcsapatnem bizonyult sajátos feladatrendszerével. A tüzérségnél szintén a könnyebben mozgatható lövegeket részesítették előnyben. Az egy- és háromfontos ágyúnak különösen a hegyi, vagyis a szétszedhető és málházható változata jelentett nagy támogatást. Előtérbe került a röppentyűk (rakéták) alkalmazása, melyeknek háromlábú állványait bárhol fel lehetett állítani.

Az egyes harcászati kötelékek nagyságának meghatározása alkalmazkodott a harcmódhoz. Míg normál esetben a gyalogságnál a zászlóaljat tekintették alapvető köteléknek, a kisháborús követelményhez igazodva előtérbe került a kétszázados osztály alkalmazása, három-négyszáz fővel. A lovasságnál kilenc-tíz lovas, egy megfelelő szakaszparancsnokkal, már jól alkalmazható volt. A tüzérségi megerősítésnél lövegekről, lövegpárokról beszélhetünk, melyeket egyes különítményekhez, osztagokhoz osztottak be, ütegkötelék alkalmazása szinte kizárt volt. A katonáknak érteniük kellett a műszaki munkákhoz is, mert ilyen jellegű támogatásra alig volt lehetőség és el kellett bírniuk a málhájukat is, hisz poggyász és más szállítószekerek nem lassíthatták a meneteket. Összefoglalva a kisháborús harcászat a következő harcmódokat részesítette előnyben:

1. *„Csatárharc”*: gyors, rövid támadásokkal az ellenség kifárasztása, gyengítése, felriasztása és minden ponton, ahol lehet nyugtalanítása, ezen helyekről való elűzése;
2. *Meglepés*: az ellenség felkutatása, rajtaütés, les- vagy rejtekhelyről támadás, találkozóharc;
3. *Védekezőharc*: egyes helyek megőrzése, szállítmányok, vagy fontos katonai és gazdasági létesítmények fedezése.

A teoretikusok által előszeretettel alkalmazott kifejezés az előőrsi és a portyázóharc, melyekkel a fenti feladatokat megoldhatták. A védelem, vagy védekezőharc volt a legkevésbé kedvelt harcmód, de sokszor szükségszerűen alkalmazni kellett. Egy portyázó különítménnyel szemben egy bizonyos v. R. tábornok a következő követelményt állította. *„1. katonai szolgálatra alkalmasság és fizikai készenlét. 2. lovas és lovagolni tudás. 3. félig vadásznak, félig utásznak és*

egy kicsit tüzérnek lenni. 4. az előőrsi szolgálatban való jártasság. 5. a dolgok iránti kedv és szeretet. 6. becsület a szó minden értelmében."

2. Háromszék katonaföldrajzi leírása

Háromszék Magyarország, Erdély és Székelyföld délkeleti szögletében fekszik, területe kiválóan alkalmas kisháborús hadviselésre. Magas hegyek övezik, határa csupán délnyugat felé nyitott. „A Székelyföldnek legszebb, legérdekesebb s minden tekintetben legkitűnőbb részét kétségtelenül Háromszék alkotja." Orbán Balázs,a szék természeti adottságaira éppúgy értette előbbi mondatát, mint az itt élő emberek mentalitására. Háromszék, miként egész Székelyföld lakói számára, az évszázadok során létkérdéssé vált a harc, az önvédelem. A terület elszigetelt fekvése egyrészt jó védelmet biztosított, másrészt az itt élők külső segítségben nem, vagy csak késve reménykedhettek. Ehhez a geostratégiai helyzethez igazodott azon aktív szabadságvágy, mely annyira jellemző a székelyekre és amelyért a történelem során annyiszor fogtak fegyvert. A székelyek határőri feladataik teljesítéséért már a középkorban királyi kiváltságokkal rendelkeztek, ami az évszázadok során jelentősen módosult. Csík- és Háromszék lakóinak egy része a 19. században is határőr-katonai szolgálatot látott el, vagyis a lakosság hagyományai és részben felkészültsége lehetővé tette egy kisháború sikeres folytatását. Ehhez járult még az a nehéz, edzett embert igénylő életmód, ami az itt élőkre jellemző volt.

Háromszék 3153,6 négyzetkilométernyi területén négy város (Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Bereck és Illyefalva), 103 falu, valamint két puszta volt. Háromszék nevétől eltérően négy széket egyesített, Sepsi-, Kézdi-, Orbai- és Miklósvárszéket. A terület földrajzi és közigazgatási határai a 19. században már nem estek egybe. Keleti határa az egyedüli, ahol a Keleti-Kárpátok havasai egyértelművé tették a szék határát. Ennek déli vége a Bodzai-szorosnál volt, ahol viszont Felső-Fehér megye egy része húzódott Háromszék és az ettől délre lévő Barcaság között. A határ innen észak felé haladt a Feketeügy folyóig, majd azzal együtt az Oltig. A szék nyugati határa az Olt folyó volt, kivéve Hídvég és Árapatak környékét, amely szintén Felső-Fehér vármegyéhez tartozott.

Köpectől kezdve az északi határ nyugatról kelet felé a Barót- és az Uzonka-patak vonala, majd a Szent-Anna-tó környékét, a Büdös és Nagy-Csomág hegyeket délről kikerülve – melyek megint csak Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak – a Kézdi- és Kászonszék közötti háton haladt

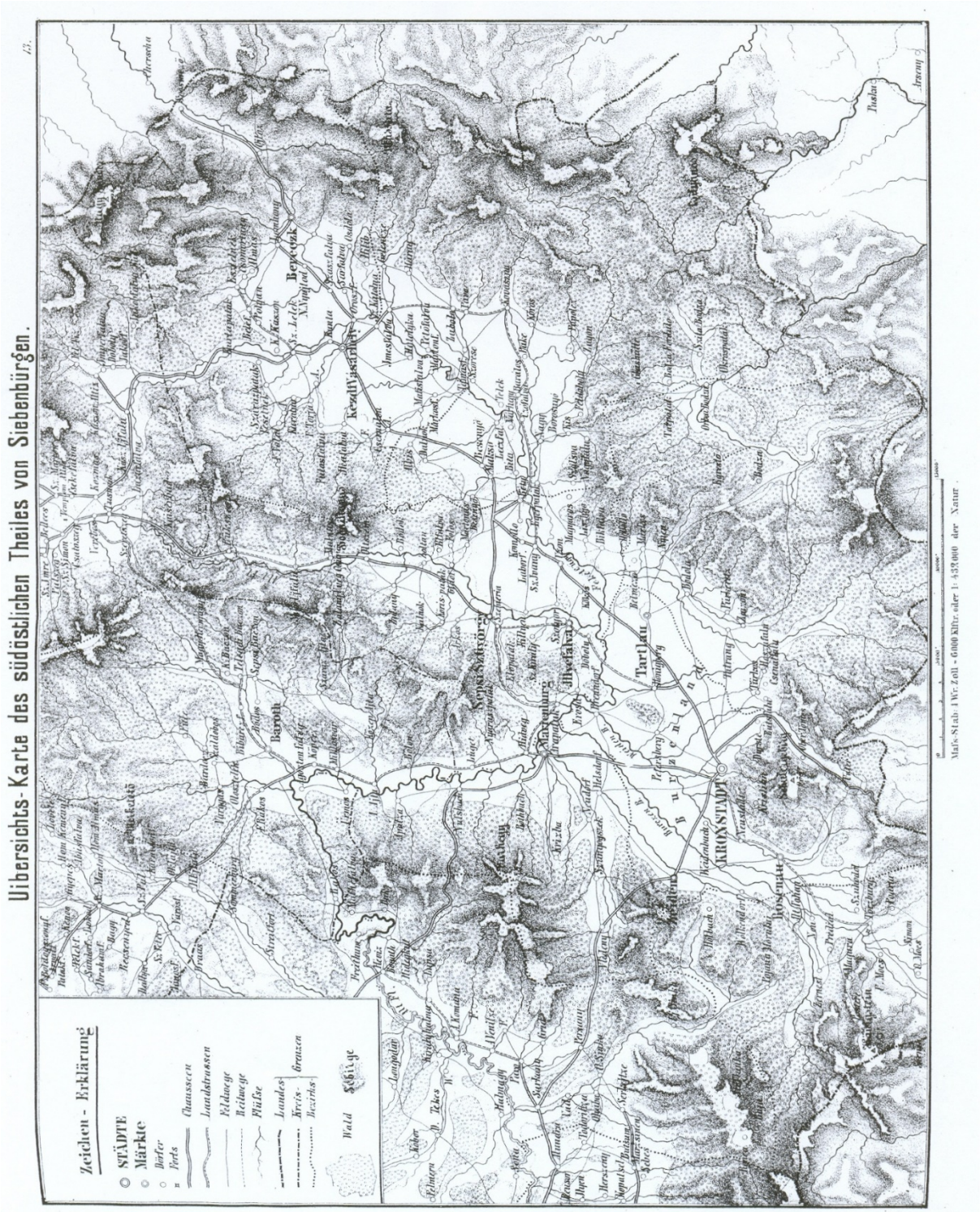
Uibersichts-Karte des südöstlichen Theiles von Siebenbürgen.
Zeichen - Erklärung
STÄDTE
Märkte
Dörfer
Burgen
Chausseen
Landstrassen
Feldwege
Reitwege
Flüsse
Landes
Kreis-
Bezirks
Grenzen
Wald
Gebirge
Baroth
Kezdi Vasarhely
Bereczk
Sepsi Szent György
Illyefalva
Tartlau
Marienburg
Kronstadt
Rosenau
Weidenbach
Mafs-Stab 1 Wr. Zoll = 6000 Klftr. oder 1:432000 der Natur.

Háromszék

a Keleti-Kárpátokban lévő Nemere-hegység felé. Közigazgatásilag Háromszék északi szomszédja Bardoc-fiúszék, amely Udvarhelyszékhez tartozott, illetve Csíkszék. Keletről és délkeletről a két román fejedelemség, délnyugatról Brassó-vidék (és Felső-Fehér-vármegye említett kis különálló része), nyugatról pedig Felső-Fehér-vármegye határolta.
A szék természetes határa keleten az említett Nemere-hegység, majd dél felé haladva az Ojtozi-szoros után a Háromszéki-havasok 1700 méter fölötti csúcsaival egészen a Bodzai-szorosig. Északon a Hargita és annak nyúlványai képeznek nehezen áthatolható akadályt, amelyhez nyugatról a Persányi-hegység csatlakozik. A Déli-Hargitában található Kakukk-hegy 1558 méter magas, a Persányi-hegység Vár-hegye is meghaladja az 1100 métert.

Háromszék területe változatos képet mutat, nyugati felét a Baróti- és a Bodoki-hegység osztja részekre, míg a középső területe a Szépmező lapos vidéke. Orbán Balázs erről így írt: „Ezen havasok között terül el Háromszéknek gyönyörű tere, melyet termékenységéért a Székelyföld Kanaánjának jogosultan nevezhetünk, mivel a számos vizér által öntözött térségnek dús talaján terem hazánknak legszebb és legjobb tiszta búzája, mely súlyban még a bánátit is >>felülmúlja<<. A Háromszékhez tartozó Miklósvárszék és a szomszédos Udvarhelyszék részét képező Bardoc-fiúszék területét Erdővidéknek nevezik, de földrajzi szempontból idetartozik Felsőrákos, Ágostonfalva, Apáca és Ürmös település is Felső-Fehér-vármegyéből. Erdővidék tehát magába foglalja az Olt-völgyet a Kormos-lángos- és a Barót-patak vidékétől Bölönig terjedő területet, kilenc bardoc-széki, három miklósvárszéki és a felsorolt Felső-Fehér-vármegyei településekkel.

A szék legjelentősebb folyója az Olt, mely észak felől érkezve keresztül folyik Háromszéken, de mielőtt elhagyná azt nyugatnak, majd északnak fordul, így képezi a nyugati határt. Az Olt legjelentősebb mellékfolyója a Feketeügy, melyek Kökös közelében egyesülnek. A két folyó jelentős akadályt képez, az Olt esetében a szék egész területén, míg a Feketeügy az alsó folyásánál. E folyókba számtalan patak ömlik, melyek azonban általában könnyen „átlábolhatók”. Az úthálózat viszonylag sűrű volt. Legjelentősebb útvonal a Brassó–Illyefalva–Sepsiszentgyörgy–Tusnád–Csíkszereda felé, illetve Brassóból Prázsmáron át Kézdivásárhelyre, onnan egyrészt Kászonszék felé, másrészt Berecken át az Ojtozi-szoros felé vezetett. Országos útnak számított a Brassóból Földváron, Hídvégen, Felsőrákoson át Székelyudvarhelyre vezető út. Ezenkívül számtalan úton juthattak át a hegyeken, melyek köves altalajuk miatt rendszerint jól járhatóak voltak. A folyók menti településeket is utak kötötték össze.

A vidék időjárási viszonyait elsősorban a medencejelleg határozza meg. Ennek köszönhetően sokat fúj a szél, amelyek közül a legismertebb az ún. nemere. A hasonló nevű hegység felől váratlanul és nagy erővel betörő szél különösen télen okoz sok kárt, hóviharokat idéz elő, torlaszokat épít. Ettől függetlenül a székelyek mégis örülnek neki, mert feltámadása jó termést ígér. Nyugati irányból fúj az ún. német szél, amely „félt és utált" volt, egyébként az időjárás a mezőgazdasági műveléshez igen kedvező.

Háromszék lakossága a 19. század közepén 100 000 fő körül mozgott. A családok 90 %-a mezőgazdaságból élt, emellett elsősorban Kézdivásárhelyen iparosok és kézművesmesterek dolgoztak. A lakosság fele tartozott az ún. katonarendűekhez, a néhány százaléknyi nemes, polgár és pap mellett, a többi itt élő jobbágy- és zsellércsaládban élt. A lakosság néhány százaléka román zsellér és jobbágy volt, akik elsősorban a hegyekben laktak. Háromszék polgári vezetője a választott főkirálybíró volt, az egyes székeket alkirálybírók vezették. A felettes hatósági tisztet az Erdélyi Főkormányszék látta el. E vezetői struktúrával párhuzamosan működött egy katonai vezetés is, mely közvetlenül a birodalom katonai érdekeit képviselte.

Háromszéken 1764-ben állították fel a 15. (2. székely) határőr-gyalogezredet, melynek katonái helyben teljesítettek szolgálatot. Részben, szintén a szék adta a 11. (székely) huszárezred legénységét is, melynek parancsnoksága és néhány százada is ezen a vidéken állomásozott. A katonarendű családok felett az ezredparancsnokságok álltak, akiket viszont az Erdélyi Főhadparancsnokság irányított Nagyszebenből. A határőrök szabadállású földművelők voltak, akik saját földdel rendelkeztek. A családok férfitagjainak 18 és 50 éves kor között kellett katonáskodniuk. Megfelelő kiképzés után részt vettek a határok védelmében, ellenőrzésében, sőt háború esetén akár a hadszínterekre is vezényelhették őket. A határőröknek, a rendszeres szolgálat mellett, évenként 50 napot különböző hadgyakorlaton kellett tölteniük. A családok katonai rend szerint éltek, nevelték és tanították fiúgyermekeiket. A katonai szolgálatot a székelyek nehezen fogadták el, ami a személyes kötelezettség mellett olyan egyéb anyagi terheket rótt rájuk, melyeket alig tudtak teljesíteni. Nekik kellett ruházatról, felszerelésről gondoskodniuk, részt venniük szállításokban, a tisztjeik eltartásában és még egy sor olyan terhet viseltek, amelyeket földjeik művelésének jövedelméből alig tudtak fizetni. A székelyekre ráerőszakolt katonai rendszer egy idegen hatalom uralmát testesítette meg.

3. Az önvédelmi harc előzményei

Az 1848. március–áprilisi magyarországi események a székely között is nagy lelkesedést váltottak ki, elérkezettnek látták az időt a régi sérelmeik orvoslására. Ezzel azonban egyelőre várniuk kellett, hisz az áprilisi törvények értelmében először az erdélyi országgyűlésnek el kellett fogadnia az uniót, amit azt követően az uralkodó hagyott volna jóvá és csak az után kezdődhettek volna el a változások. A háromszékiek elsősorban a kötelező katonai szolgálatot, a jobbágyi terhek eltörlését és a törvény előtti egyenlőség, az általános vallási és polgári szabadságjogok érvényesülését akarták elérni. A reményteli várakozás közben kapta a parancsot a háromszéki határőrezred, hogy négy százada készüljön fel indulásra, illetve fegyvereik egy részét málházza fel kocsikra. Április 25-én Uzonban a századok és a szállítmány valóban készen állt az indulásra, de némi tanácskozás után a székely katonák úgy döntöttek, hogy nem hagyják el földjüket és a fegyvereket sem engedik elvitetni. A katonák végül hazatértek, a fegyvereket pedig Sepsiszentgyörgyre szállították. E lépést nem helyeselhették a kolozsvári főkormánynál sem és még kevésbé a főhadparancsnokságon.

Az egyre izgatottabb viszonyok között a rend fenntartása a szerveződő nemzetőrségre hárult. Ennek megalakítása már 1848. április elején közgyűlési határozattal megindult. A nemzetőrök soraiba nemeseket, katonarendűeket, értelmiségieket vártak és fogadtak fel, de alacsonyabb számban jobbágyokat és zselléreket is. Mindenesetre figyeltek arra, hogy ez a szervezet is tükrözze az egyenlőséget, testvériséget, amelyre oly nagyon törekedtek.

A székely határőr-alakulatokat a főhadparancsnokság szerette volna máshol tudni, mint éppen azon a területen, mely máris sok gondot okozott neki. A jól használható katonák segítségére azonban máshol is számítottak. Batthyány Lajos miniszterelnök május 19-én döntött úgy, hogy küldöttséget indít Székelyföldre, hogy a székelyek támogatását kérje a délvidéki szerb felkelés megfékezéséhez. Klapka György, Gál Sándor és Hajnik Károly hivatalos segítséget Erdélyben – az unió kimondása előtt – nem kaphatott és hiába próbálkozott a küldöttség Maros-, majd Udvarhelyszéken, sikerrel csak Háromszéken járt. Először Sepsiszentgyörgyön, majd május 30-án Alsócsernátonban tartottak nagygyűlést, melyen egyetértettek abban, hogy a szegedi táborba katonákat kell küldeni. Megállapodtak abban is, hogy az alakulatok szervezésében nemesnek, katonarendűnek és jobbágynak egyaránt részt kell vennie. A jobbágyok viszont nem akartak menni, míg robotolniuk kellett, ezért hát a gyűlés határozatilag kimondta a robot

megszüntetését. A pesti küldöttség végül sikerrel járt. A csíki 1. határőrezredtől augusztus 14-én Szeged felé „kiindult” egy zászlóalj, a háromszéki 2. határőrezredtől ugyancsak egy zászlóalj július 23-án már Kolozsváron volt, a székely huszárok egy osztálya pedig, július 27-én hagyta el Hídvéget.

Közben Kolozsváron május 29-e és június 18-a között ülésezett a már nagyon várt erdélyi országgyűlés, mely megszavazta az uniót, megalkotta azon törvényeket – összhangban az áprilisi törvényekkel – melyek Erdély polgári átalakulását lehetővé tették. Foglalkoztak a székely katonai szolgálat kérdésével is, amelyet oly módon kívántak megoldani, hogy a határőrségből nemzetőrséget szerveznek, és mindenkire kiterjesztik a katonai kötelezettséget. Ezt a javaslatot azonban az uralkodónak jóvá kellett hagynia, addig viszont, minden maradt a régiben.

A következő hetek, hónapok eseményei nem igazolták a várakozásokat. Hamar kiderült, hogy a szászok és a románok csak kényszerből szavazták meg az uniót, a konzervatív erdélyi főnemesség nem kíván olyan lépéseket tenni, melyek veszélyeztetnék viszonyát az udvarral. Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok is ellenérdekelt volt, főleg miután Bécsből egyre sűrűbben kapta az erre vonatkozó instrukciókat. Szeptember 4-én Karl Urban ezredes a 17. (2. román) határőrezred parancsnoka felmondta a magyar kormány iránti engedelmességet, majd a szeptember 15–25. között megtartott balázsfalvi román nemzeti gyűlés, miután elutasította az uniót, kimondta a fegyveres harc szükségességét. Mindezen események tettekre sarkalták a székelyeket is, akik október 16-ára Agyagfalvára összehívták nemzeti gyűlésüket.

A háromnapos gyűlésen – Puchner altábornagy tiltása ellenére – megjelent a két székely határőr-gyalogezred és a székely huszárezred, parancsnokaikkal együtt, szabályosan felsorakozva. Sőt, a gyalogosok *„elmetszették a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen alakja”*. A székelyek „Rákos-mezején” 60-70 000 ember gyűlt össze. A gyűlés ötlete Berzenczey László, országgyűlési követtől eredt, de pártolta a főkormányszék is, ami a törvényesség szempontjából fontos volt. A gyűlésen résztvevők kinyilatkoztatták hűségüket a király iránt, kifejezték együttműködési készségüket Erdély népeivel és határozatot hoztak az önvédelemről. Kimondták ugyanakkor minden székely egyenjogúságát *„jogban és kötelességben”*, ami természetszerűleg érintette a katonai szolgálat kérdését is. A gyűlés döntött arról is, hogy a románokkal szemben megvédik magukat, ezért minden 19–40 év közötti

férfinak hadba kellett szállnia. Ezt követően megválasztották a székely haderő fővezérét Sombori Sándor ezredes, a székely huszárezred parancsnokának személyében, illetve az egyes kötelékek vezetőit. A székek szerint megszervezett székely had ez után elindult, hogy érvényt szerezzen a nemzetgyűlés határozatának. Több kisebb ütközetben le is győzték Urbán ezredes seregét, majd felgyújtották és kifosztották Szászrégent. Ez utóbbi eseménnyel kezdődött a székely had bomlása, melyet a november 5-i marosvásárhelyi ütközet elvesztése pecsételt meg.

Közben Puchner tábornok október 18-án kinyilvánította Erdélyben az ostromállapotot, kezébe vette a nagyfejedelemség polgári és katonai irányítását, törvénytelennek mondva ki a magyarországi „rémkormányt" és a kormánymegbízottak tevékenységét. Ugyanerre az időszakra esik a román népfelkelés kiszélesedése, az általános polgárháborús helyzet kialakulása.

Az erdélyi császári sereg a számottevő katonai erő nélkül maradt Maros- és Udvarhely-széket gyakorlatilag ellenállás nélkül megszállta. Csíkszék esetében ez nehezebb volt, hisz a 14. (1. székely) határőrezred egy zászlóalj kivételével saját területén állomásozott és a szék társadalma is hajlott az ellenállásra. A helyzetet végül Franz Dorsner ezredes, ezredparancsnok oldotta meg, aki pacifikálta a széket azon feltétel mellett, hogy oda idegen katona és felkelő nem léphet be.

4. A háromszéki védelem feltételeinek megteremtése

Háromszék földrajzi adottságainál fogva alkalmas volt az önvédelemre, amelyet különböző intézkedésekkel tovább fokoztak. Így, fontos döntés született például már szeptember 16-án, amikor elhatározták, hogy ezentúl a határőrzés terhét a katonák felerészt megosztják a jobbágyokkal és a nemesekkel. Ez azt jelentette, hogy egyre több embert készítettek fel katonai szolgálatra. Ugyancsak előrelátó intézkedést hoztak október 19-én, amely a fegyverek és „bármilyen védeszköz" előkészítéséről rendelkeztek. Másnap már a tartalékfegyvereket is kiosztották. Vagyis, Háromszék készült a harcra, bár arra aligha gondoltak, hogy ezt hosszasan magukra hagyatva kell megvívniuk.

A szervezőmunka Háromszék Állandó Bizottmánya és az október végén Sepsiszentgyörgyön megalakult Központi Kormány irányításával indult. A kormány vezetője Berde Mózes, a

katonai főparancsnok Nagy Imre huszár alezredes, az élelmezési biztos pedig Demeter József volt. Berde sürgősen összeíratta a 18 és 50 év közötti férfiak nevét, miközben a bizottmány által kijelölt bizottságok járták a székeket a felkészülés ellenőrzésére. Településenként az összeírt férfiakból alakulatokat szerveztek. Az itt szolgálóknak előírták a viseletet, illetve egyéni beszerzés révén, vagy központi raktárból fegyverhez is juttatták őket. Elsősorban lándzsákkal, kiegyenesített kaszákkal szerelték fel a harcosokat. Mozgósították a nemzetőröket is, akik Háromszék veszélyeztetett határaihoz vonultak, ott láttak el figyelőszolgálatot. Ezzel egy őrláncot hoztak létre a szék körül.

A szék lakói számára a kialakult helyzet sok ellentmondást hordozott. Egyrészt reménykedtek abban, hogy valóban életbe lépnek azon törvények, amelyeket Kolozsváron hoztak és megvalósulnak az agyagfalvi határozatok, másrészt viszont szembesülniük kellett Puchner altábornagy október 18-i proklamációjában foglaltakkal, ami a március előtti állapotok visszaállítására törekedett. A helyzet tisztázására novemberben több népgyűlést is szerveztek. November 11–12-én mindenki számára egyértelművé tették, hogy Háromszék támadás esetén a harcot választja, ugyanakkor a tárgyalásos rendezésre is felhívták a császári felet. Ilyen értelemben fogalmaztak levelet Puchner számára. Ezen a népgyűlésen ismét megválasztották a szék vezetőségét, amelynek élére Berde Mózes került, most már kormánybiztosi minőségben. A katonai ügyekért Dobay Károly ezredes, a határőr-gyalogezred parancsnoka felelt. A népgyűlések hangulata egyértelműen kifejezte a lakosság óhaját: mindenáron harcolni kell!

A helyzet értékelésére és a tennivalók megtárgyalása érdekében a szék vezetősége november 16-ára kibővített tanácskozást hívott össze. Ezen elhatározták újabb népfelkelő-alakulatok szervezését, a határok megerősítést. A legfontosabb bejelentés azonban e gyűlésen Gábor Áron szájából hangzott el, aki ígéretet tett arra, hogy *„lesz ágyú!”*.

A főhadparancsnokságon járt tárgyalóküldöttség Puchner altábornagy elutasító, teljes, feltétel nélküli meghódolást követelő válaszával november 19-én tért vissza, ami tovább egyszerűsítette a helyzetet. A Sepsiszentgyörgyön november 28-án tartott újabb népgyűlésen ismét kimondták a fegyveres önvédelmet.

5. Háromszék hadereje

Az önvédelmi háborúhoz készülő Háromszék néhány hét alatt politikai, társadalmi és gazdasági életének minden területét átállította „hadiműködésre”. A harc sikeres folytatásához az irányítás rendszerét egyértelművé kellett tenni. A legfontosabb döntések egy százhúsz tagú állandó választmány ülésein születtek, a végrehajtó hatalmat pedig, a Kormányzó Hivatal képviselte. Ennek élén Berde Mózes kormánybiztos és Horváth Albert főkirálybíró állt. A városokban, falvakban védelmi bizottmányok alakultak, melyek feladata a Kormányzó Hivatal utasításainak végrehajtása volt, amiben a helyi nemzetőrökre támaszkodhattak. Felállítottak három térparancsnokságot, Sepsiszentgyörgyön, Kézdivásárhelyen és Baróton. E három városban volt a legnagyobb szükség az itt gyülekező csapatok rendezésére, fegyelmének fenntartására. Felállt két hadbíróság, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen. Az egyes települések ötven év feletti férfijaiból megszervezték a „belszolgálatot”, a határszéli településeken ezenkívül megerősítették a figyelőszolgálatot is egy régóta jól bevált jelzőrendszerrel, a „lármafával”.

Háromszék katonai ellenállásának fontos összetevője volt a fegyver- és lőszerbiztosítás kérdése. A szék aligha vállalhatta volna fel a harcot, ha nem kap megfelelő biztosítékokat arra, hogy e téren nem szenvednek majd hiányt. Néhány katona és iparosmester Kézdivásárhelyen e kérdést tökéletesen megoldotta. Itt működött a salétromfőző üzem, a gyutacsgyár, a lőpor- és lőszerkészítő műhely, majd és végül ide települt az ágyúöntőműhely, és mindazon műhelyek, melyek a lövegek egyéb alkatrészeit előállították.

A szék hadereje a kisháborús viszonyoknak megfelelően rendkívül változatos képet mutatott. Legképzettebb magjának a határőröket tarthatjuk, azaz a gyalogezred és a huszárezred itthon maradt katonáit. Kevés harci tapasztalattal rendelkeztek már a marosvásárhelyi 12. honvédzászlóalj önkéntesei, akik a marosvásárhelyi ütközet után vonultak Háromszékre. Pontos létszámuk nem ismert, egyes adatok szerint négyszázan lehettek. Ugyancsak átestek már a tűzkeresztségen a „Kossuth-lovagok”, illetve huszárok, az a szintén önkéntes lovas szabadcsapat, melyet Berzenczey László augusztus közepén kezdett el szervezni, s csapatzászlójukat Kossuth Lajos felesége adományozta. A felállítandó ezred toborzó- és állomáshelye többek között Kézdivásárhely és Sepsiszentgyörgy volt. Később jelentősen kiegészülve, az ezred a 15. (Mátyás) huszárezred sorszámot és nevet kapta. A haderő többi

részét többnyire lándzsával felszerelt nemzetőrök alkották, helységenként különböző nagyságú kötelékekbe szerveződve.

A tüzérség szervezője Gábor Áron, szolgálaton kívüli cs. kir. „határőr káplár” volt, akinek vezetésével egyrészt beindult a löveggyártás és az ehhez kapcsolódó technikai feltételek megteremtése, másrészt a lövegek kezelőállományának toborzása, majd kiképzése. A székely tüzérparancsnok rövid idő alatt megszervezte a fegyvernemet, november 30-án pedig már két ágyúja eredményesen működött a hídvégi ütközetben. A kezelők gondos kiválogatásánál előnyben részesítette a tanult és az iparos embereket, különösen a kézdivásárhelyi katonai „Nemzeti Fiú Nevelőház” diákjait, akik fegyelmezettek és gyorsan kiképezhetőek voltak.

A székely had állományának morális állapota kisháború folytatásához kitűnő volt. Ugyanez már nehezen állítható a tiszti állomány vonatkozásában. Az önvédelmi háború krónikásai sűrűn kiáltottak árulót néhány tiszt magatartásával kapcsolatban, sokszor nem is alaptalanul. A tisztek helyzete azonban sokkal nehezebb és bonyolultabb volt, mint a közkatonáké és különösen a népé. A tisztek a cs. kir. hadsereg tagjaként élték eddigi életük egy részét, ez biztosított számukra megélhetést, egzisztenciát és – nem mellékesen – érvényes esküjük is a mindenkori uralkodóhoz kötötte őket. Ez éppen úgy igaz volt a magyar tisztekre, mint az idegen származásúakra. Nyilván másként is ítélték meg a forradalmat, mint a közemberek, számukra sokszor fontosabb lehetett a birodalom belső rendje, mint azon áttekinthetetlen állapotok, melyek e hónapokra jellemzőek voltak. A különböző helyről kapott parancsok sem jelentettek megoldást, hisz azok sokszor teljesen ellentmondtak egymásnak, de vezetőik viselkedése is további bizonytalanságot szült. Bizton állíthatjuk, hogy a tisztek zöme őrlődött a hazaszeretet és a birodalomhoz kötődő hűség között. Ebben a helyzetben mégis dönteniük kellett, ami függhetett az adott tiszt személyiségétől, bátorságától, sokszor egyéni ambícióitól, de többször pillanatnyi benyomásoktól, közhangulattól is. E nehéz döntés kikerülése okozta azután a legtöbb bajt. Aki későbbre halasztotta, már tisztességgel nem tudott váltani. A döntés elodázása vezetett oly sok egyéni tragédiához, áruláshoz, fegyverletételhez, amely az egész közösségre nagyon rossz hatással volt. Ezek közül a legsúlyosabb Balázs Emanuel őrnagy, a 12. honvédzászlóalj parancsnokának esete volt, aki Sepsiszentgyörgyön árulás miatt népítélet áldozata lett. Ezenkívül még több eset volt, amikor a székely katonák elégedetlenkedtek, főleg idegen származású tisztjeikkel szemben.

A székely ellenállás fontos tényezője, hogy ez nem csupán a férfiak „dolga” volt, hanem részt vett benne az egész társadalom. Az ellenállás vezetői könnyen hivatkozhattak arra, hogy a siker nem csak egy ideológia győzelme, hanem az egyén, a család és a kis közösségek érdekei is ezt kívánják. A férfiak jórészt kötelezés nélkül beálltak harcosnak, a fiatal fiúk is elmentek, ha másképpen nem, Gábor Áronnak segíteni. Az asszonyok pedig mindehhez erkölcsi erőt és támogatást nyújtottak. Hozzáállásukat Jókai Mór: Csataképek című elbeszélés-gyűjteményének egy megrázó története, a Székely asszony is jól érzékelteti.

A kisháború sajátos vonásának tekinthetjük azt is, hogy a részt vevő felek pontos létszámadatait nem tudjuk meghatározni. A székely haderő nagyságával kapcsolatban is csupán becslésekbe bocsátkozhatunk. Elfogadhatónak tartjuk Egyed Ákos meggyőző adatát, aki hozzávetőleg 10 000 főre teszi azt a létszámot, amely vagy valóban részt vett a küzdelemben, vagy felkészült erre.

A háromszéki haderő főparancsnoka Dobay ezredes volt, aki a határőrezred parancsnokaként nagy tekintéllyel és tapasztalattal rendelkezett. Táborkari főnöke Gál Sándor százados, egy rendkívül agilis, nagy elméleti tudással rendelkező, jó szervezőkészségű tiszt volt, aki teljesen elkötelezett volt a székelyek ügye iránt. A hadsereg három táborból állt. A jobb szárnyit Sombori Sándor ezredes, a huszárezred parancsnoka vezényelte, Sepsiszentgyörgy székhellyel. A bal szárnyon lévő tábort Nagy Imre alezredes vezette Uzonból, míg az erdővidéki hadoszlopot Pap Mihály reaktivált őrnagy. Ez utóbbi székhelye Barót volt. A lovasság parancsnoka Kovachich Horváth Ignác százados, a tüzérségé Gábor Áron, későbbi őrnagy. Az egyes csoportok november 29-ére foglalták el a helyüket, miközben a határ menti őrvonal már működött, jelezte az ellenség mozdulatait, vállalkozásait.

6. A császári haderő

Báró Anton Puchner altábornagy, erdélyi főhadparancsnok 1848 őszén, nagyszebeni székhelyén meglehetősen nehéz helyzetben volt. Erdély forrongott és hihetetlenül sok feladatot kellett volna egyszerre megoldania, amihez viszont kevés katonája volt. Könnyítette a dolgát azonban az, hogy csapatait kiegészíthette sok tízezer román és szász felkelővel, akiknek irányítására alacsonyabb rendfokozatú cs. kir. tiszteket rendelt. Az uralkodó október 3-i manifesztumának kézhez vétele után, ő is megírta kiáltványát, melyet október 18-án bocsátott

ki. Ezután, mint teljhatalmú polgári és katonai vezető, igyekezett visszaállítani a forradalom előtti állapotokat. A székely tábor november 5-i, marosvásárhelyi szétverése után megkezdődött a székely székek pacifikálása, ami sokáig valóban minden nehézség nélkül zajlott. Különös fontossággal bírt azonban két, határőrséget adó szék, Csik- és Háromszék biztosítása. Ezért örült Franz Dorsner ezredes felajánlásának, aki hajlandó volt megegyezni a csíki székelyekkel a meghódolásról, még ha ez a vártál lassabban is haladt. Annál több bosszúságot okozott neki Háromszék, mely kezdettől feltételeket szabott, de a főhadparancsnok egyelőre nem akart tárgyalni. Ezt november 16-i levelében tudtára is adta a hozzáküldött követségnek és feltétlen behódolást kívánt. Ennek elutasítása után nem maradt más, mint a szék fegyveres meghódítása. E feladatra Gedeon József altábornagyot és hadosztályát jelölte ki. Puchner általános tervét abból a november 21-én írt leveléből ismerjük, melynek címzettje báró August von Heydte, az 5. (Savoya) dragonyosezred kapitánya volt.

Puchner hírszerzői jelentésekből arra következtetett, hogy a székelyek Kézdivásárhely környékéről november 24-én vagy 25-én Brassó felé akarnak támadni. Ennek megakadályozására csapatösszpontosítás létrehozását határozta el Földvárra. Az összevont csapatok vezetésével a 63. (Bianchi) gyalogezred parancsnokát, báró Johann Stutterheim ezredest bízta meg. Talán itt érdemes megjegyezni, hogy az ezred, melynek több százada harcolt a székelyek ellen, lengyel kiegészítésű volt. Stutterheim csapataihoz kellett csatlakoznia Karl Riebel őrnagynak, a Brassói Kerület katonaságával. Puchner Földvárra irányította Székelyudvarhelyről Heydte kapitány különítményét és a fogarasi népfelkelőket is. A csapatok gyülekeztetése mellett a tapasztalt tábornok intézkedett élelmiszer és lótáp felhalmozására, valamint megfelelő lőszerkészlet előkészítésére is. Ehhez két biztost, egy tisztet és egy polgári hivatalnokot jelölt ki. A meneteket előfogati szekereken kellett végrehajtani úgy, hogy a csapatok november 24-ére beérkezzenek Földvárra. Érdekes megjegyzése Puchnernek, hogy a Segesváron gyülekező román népfelkelők olyan rosszul öltözöttek voltak, hogy haza kellett őket engedni. Stutterheim viszont előre küldte népfelkelőit, hogy időben a meghatározott helyre érjenek.

Végül az elrendelt összpontosítás csak november 29-ére jött létre, ekkor érkezett be utolsóként Heydte kapitány különítménye. Az eredeti intézkedéshez képest Riebel őrnagy csapatai Szászhermányban gyülekeztek. Az összpontosításban részt vevő csapatok:

Stutterheim ezredes parancsnoksága alatt:

– három és fél század a 63.(Bianchi) gyalogezredtől;

– kettő század az 5. (Savoya) dragonyosezredtől;

– fél hatfontos-üteg (3 löveg);

– Grupp százados népfelkelői.

Riebel őrnagy parancsnokága alatt:

– kettő század a 16. (1. román) határőr-gyalogezredtől;

– kettő század brassói polgárőr;

– 49 fő a 11. (székely) huszárezredtől, az úgynevezett. „Desaner Flügel" (a 11. székely huszárezrednek a Fogaras-vidéki Dezsánból kiegészített, román legénységű félszázada)

– fél háromfontos üteg;

– egy osztag szabadcsapat a brassói kerületből.

A felsoroltakon kívül a Bodzai-szorosnál egy félszázad kiszolgált határőr és 2000 népfelkelő állt, illetve tartalékként két löveg, a fogarasi és a brassói helyőrség, szintén népfelkelőkkel kiegészítve. Heydte adatai alapján összesen 1890 gyalogos, 200 lovas reguláris katona, nyolc löveg és hozzávetőleg 4000 nemzetőr és népfelkelő állt készen a harcra. Gedeon főhadiszállása Vledényben volt.

7. A kisháború eseményei

A kisháború természetéből fakadt, hogy nem volt igazán kezdete és vége, egyszer csak már zajlott. Nehéz meghatározni azt is, hogy Háromszék mikor is kezdte meg önvédelmét. Valószínűleg november 26-án törtek ki az első harcok, egyidejűleg egyszerre két helyszínen is. E napon érte támadás a székelyek bodzai őrségét, amely három áldozatot követelt. Dobay ezredes haladéktalanul ki is rendelte Nagy alezredest, aki egy Mátyás-huszárszázaddal és némi székely gyalogsággal indult az őrvonal helyreállítására, a gyülekező ellenséges csoportosítás elűzésére. A zömmel szászokból álló ellenséges erő harc nélkül visszavonult.

Ugyanezen a napon érkezett be Homoródszentpál felől Felsőrákosra Heydte kapitány és különítménye. A császáriak ezen a kis erdővidéki településen két napig állomásoztak, miközben

a környék falvait lefegyverezték. Ehhez a dragonyos kapitány komoly segítséget kapott Daniel Imrétől, aki viszont egyúttal felhatalmazást nyert Bardoc-fiúszék királybiztosi feladatainak ellátására. Az itt lévő erdővidéki csapatok szinte tétlenül nézték az eseményeket. A rangidős parancsnokuk Balázs Emánuel őrnagy lett volna, de ő és tisztjei Heydtével egyezkedtek. Ekkor került sor a 12. zászlóaljnak a szétkergetésére, az említett Balázs őrnagy elfogására és sepsiszentgyörgyi kivégzésére. A zászlóalj 2. századának a teljes állománya letette a fegyvert. Mindez Erdővidék védelmét szétzilálta, ami lehetővé tette, hogy a császáriak hadisarcot vessenek ki és fosztogassanak. A begyűjtött fegyvereket Felsőrákosra szállították. Az osztrák források nem szólnak bővebben az itteni eseményekről, úgy tűnik Heydte csapatai zavartalanul végezhették el feladatukat.

Még itt Felsőrákoson megkapta Heydte Puchner sürgető levelét Csík behódoló nyilatkozatával kapcsolatban. Heydte volt ugyanis felelős a Csíkszék behódolásával kapcsolatos tárgyalások lebonyolítására, ő állt kapcsolatban Dorsner ezredessel és a szék vezetőivel. Az altábornagy minden bizonnyal a Háromszék elleni hadműveletek megindítása előtt szerette volna biztosan tudni, hogy Csík nem csatlakozik a lázadókhoz. Vagyis Heydtének immáron egyszerre két feladatot kellett megoldania, aminek igyekezett megfelelni. Egyrészt levelet írt Balási József csíki főkirálybírónak, hogy december 2-ig tartson népgyűlést, ahol jóváhagyathatja a behódoló nyilatkozatot, másrészt Stutterheimet is értesítette, hogy november 29-ig egyesül vele.

Stutterheim eközben egy általános támadást készített elő Sepsiszentgyörgy ellen, melyet november 28-án akart elindítani. Heydte különítményének késése miatt azonban az időpont csúszott. Viszont ez a késés tette lehetővé, hogy Felsőrákoson csatlakozhasson a 4. Bianchi-század és még 1200 népfelkelő. November 28-án így egy megerősített különítmény vonult Miklósváron át Hídvégre, az elrendelt gyülekezési hely közelébe.

Az első komolyabb összeütközésre november 29-én került sor. Árapatakon 125 honvéd állomásozott, akik közül néhányan elhatározták, hogy az Olton lévő kompot a túloldalról áthozzák. Ennek nagy jelentősége volt, hisz a folyón itt nem lehetett másként átkelni, mint ezen a vízi járművön. Vállalkozásukat segítette a nagy köd. A túloldalon, előőrsi szolgálaton a Bianchi-gyalogezred 6. századából harminc ember tartózkodott Joseph Schwigenschlögel hadnagy parancsnoksága alatt. Azt, hogy a honvédek miként keltek át a folyón nem tudjuk, mindenesetre sikerült meglepniük a császáriakat és sűrű lövöldözések közepette a kompot

átvontatták a másik partra. A magyarok veszteségéről nem tudunk, az ellenségtől egy ember esett el.

Miután a Földváron tartózkodó Stutterheimnek jelentették az eseményt, úgy döntött, hogy nem hagyja annyiban a dolgot. Schwingenschlögel megerősítésére néhány önkéntest küldött, majd Franz Mosing főhadnagyot a Bianchi-ezred 1. századának harminc emberével, egy szakasz Savoya-dragonyost és egy népfelkelő-köteléket az Olt-hídon át, az alig két kilométerre, Hídvégen állomásozó Heydtéhez irányított azzal a paranccsal, hogy támadja meg Árapatakot.

A magyar fél természetesen észlelte az eseményeket, ezért igyekezett jó állást keresni. Találtak is egy kiváló védelmi vonalat *„a falun kívül a Hídvége felől azon magas ároknál, mely a hegyről lejövő vizet magasan töltéselt sáncolat által az Oltba vezeti.”* A 12. hovédzászlóaljhoz tartozó katonákat az új zászlóaljparancsnok, Clement György százados vezette.

A támadásra dél körül került sor, még mindig sűrű ködben, így az ellenfelek csak sejtették egymást. Az első eldördülő sortüzek füstje még tovább nehezítette a tájékozódást, viszont a fütyülő golyók megadták az irányokat. Heydte csapatainak jobb szárnyát a Bianchi-ezred egy fél százada alkotta, a bal szárnyat népfelkelők, a tartalékot egy román határőrszázad és két dragonyosszakasz. Az élénk tüzelés közben Heydte azt vette észre, hogy a folyópart felőli oldalon a magyarok bizony nem hátrálnak, sőt, lassan tért nyernek. Erre a saját bal szárnyára sietett és az itt álló népfelkelőket próbálta előrehaladásra bírni, ezáltal a magyar felet a hegyek felől a folyóhoz szorítani. A népfelkelők azonban nem mozdultak, mire a kapitány élükre állt, a császárt és magát éltetve pisztolyával a levegőbe lőtt, majd támadásra indult. Azonban csak néhány saját embere követte, a népfelkelők nem. Az egyik dragonyosszakasz cseh katonái erre a román népfelkelők mögött láncot alkotva el kezdték nyomni őket előre. A kapitány ez után a parancsnokságot átadta a népfelkelőket vezénylő Ludwig Thomassegovich főhadnagy és Johann Caballini hadnagynak, majd a másik szárnyra sietett. Ide előrerendelte a másik dragonyosszakaszt, melynek támogatásával a gyalogosok támadásba lendültek.

A magyar fél az óriási túlerővel szemben, tisztjei vezetésével hősiesen kitartott. Buczy Alajos százados, Józsa Lajos főhadnagy és Csíki Domonkos hadnagy kiválóan vezette legényeit. A védelem mellett a nagy köd leple alatt még rohamokat is indítottak egészen addig, míg el nem fogyott a lőszerük. Amikor meglátták a jobb szárnyukon lassan előrenyomuló román

népfelkelőket, a szórványos lövöldözést is abbahagyták, majd visszavonultak. Ez után már Árapatak védelmét sem kockáztatták meg, hanem a hegyek között kerestek menedéket.
A császári sereg ezután bevonult Árapatakra, ahol a románok fosztogatni kezdtek, de ezt – a dragonyosezred története szerint – a gyalogezred katonái megakadályozták. A felkelőket kiűzték a faluból, a rablott holmit pedig, visszavitették velük. Ezután visszatértek Hídvégre, előőrsük pedig Árapatakon maradt.

Az Árapatak környéki harcok felkeltették a székely hadvezetés érdeklődését. Az elért kisebb sikerek és kitartás reményteljessé tett egy nagyobb vállalkozást. Sombori ehhez Sepsiszentgyörgyön gyülekeztette csapatait. Ide érkezett Kézdivásárhelyről 4-500 vegyes fegyverzetű gyalogos, köztük sokan vadászpuskával, Torjáról és Kézdiszentlélekről lándzsások, illetve egy század székely- és egy szakasz Mátyás-huszár. Első alkalommal örülhettek a gyülekező székelyek két ágyúnak is. November 30-án reggel Hídvég felé – osztrák jelentés szerint – hozzávetőleg 400 fő indult az ott lévő ellenség megtámadására.

Ezen a napon a császáriak földvári táborából a csapatok zöme is megindult. Stutterheim végre megkezdhette régen várt támadását, így Földváron Caballini hadnagy vezetésével csupán 1200 népfelkelőt és 400 nemzetőrt hagyott hátra. A csapatok Botfalva felé indultak és Riebel őrnagy csapatainak csatlakozása után, Illyefalva felé továbbmenetelve akartak a székelyeken rajtaütni. Stutterheim csapatait Heydte is követte a különítményével.

A Földváron bekövetkezett eseményekről Kovachich Horváth Ignác huszár százados feljegyzéseiből kaphatunk részletes képet. A székely sereg érkezését tapasztalva a császári előőrsök elhagyták Hídvéget, majd az Olt jobb partját is kiürítették. Ezután még az itt lévő híd pallóit is felszedték. A székelyek a partra érve felvették a harcrendjüket, ugyanezt tették a császáriak is a túloldalon. A felek az Olton keresztül háromnegyed órán keresztül lőtték egymást. Eközben néhányan megpróbáltak átugrálni a híd gerendáin, de a vakmerő próbálkozások eredménytelenek maradtak. A helyzetet Gábor Áron két lövegének a tüze oldotta meg, ezt a román nemzetőrök és népfelkelők már nem állták és menekülni kezdtek. Caballini és embereinek egy része Feketehalomra menekült, a többség azonban szétszéledt.

Az egyre gyengülő ellenállást a székelyek rögtön kihasználták és a hídgerendákon átegyensúlyozva követték a menekülőket, majd betörtetek a faluba, melynek egy része hamar lángba borult. Jelentős zsákmány került a székelyek kezébe, közte 300 szuronyos puska és nagy

mennyiségű lőszer. Egyéb zsákmányról nem írt Horváth, annál többet az osztrák fél, mely szerint teljesen kirabolták a falut. Mindenestre nem valószínű, hogy a parancsnokok szabadrablást engedtek volna. Ennek züllesztő hatása túl nagy lett volna, az ellenség főereje pedig még mindig közel volt. Valószínűleg Sombori látta, hogy itt nem egy nagyobb császári erővel kerültek szembe. A veszteségek egyik oldalon sem voltak jelentősek. A támadók két óra körül már ismét az Olt jobb partján voltak. A sereg az erdőn keresztül visszavonult, bár a lovasoknak este még volt egy próbálkozásuk Botfalu felgyújtására.

Valószínűleg Stutterheim pályafutásának ez volt az egyik legszomorúbb napja, hisz eddigi tervei csődöt mondtak. Elöljárói érthetetlen parancsokat adtak számára, és még a székelyek is hátba támadták. Botfaluba érve kézhez kapta Gedeon november 29-én kelt utasítását arról, hogy le kell mondani a támadásról és csak védekeznie szabad, mert a székelyekkel a tárgyalásokat mégis meg fogják kezdeni. Még el sem olvasta a levelet, amikor értesítést kapott a székelyek földvári támadásáról. Ráadásul megjelent nála Heydte is, hogy most már nem érvényes Gedeon parancsa, vonuljanak tovább Illyefalva felé. Az ezredes azonban másként döntött, a dragonyosokat a legrövidebb úton visszaindította Földvárra, a gyalogság részére kocsikat rekvirált és azok is követték őket. Mire a császári csapatok visszaértek, addigra ott már székelyeket nem találtak, csak *„felperzselt falut”*, kifosztott tábort, ahogy az a kisháborúban sajátosan „természetes” volt. Stutterheim ezzel igen nehéz helyzetbe került, hisz katonáit nem tudta ellátni, még tüzelőfája sem nagyon maradt. Rekvirálni legközelebb Hídvégen lehetett volna, de a visszavonuló székelyek, a hidat teljesen használhatatlanná tették. A helyzetet Joseph Mosing főhadnagy oldotta meg. *„A hídvégi vendéglőt szétszedette és hidászok nélkül, csak a századok ácsaival és néhány alkalmas katonával sötét éjjel elkészítette a művet, mely biztos és célszerű volt. Az elkészült hídon éjjel kettőkor Mold hadnagy ment át fél század Bianchival és a szükséges élelmet Hídvégen beszerezte.”* A hidat végül december 3-án újra lerombolták.

Stutterheim a következő napokban minden vonalon – Hídvégtől a Bodzai-szorosig – védelemre és járőrözésre készült, amihez újabb csapatokra lett volna szüksége. Ezekben a napokban az is kiderült, hogy a román és szász népfelkelők csupán tömeget adnak, alig használhatóak, harcértékük alacsony volt. Heydte végül is, ezer fő kivételével, hazaküldte őket. A Brassó-vidék fedezésére egy őrvonalat hoztak létre, melynek két tábora Földvár és Szászhermány volt, kisebb, néhányszáz fős román különítmények álltak Botfalván, Prázsmáron, illetve a már említett erő Bodzánál. Ezenkívül járőrök indultak Nyén, Markos és Bodola felé. Heydte még december 1-jén egy Bianchi-századdal, egy

dragonyosszázaddal, kétezer népfelkelővel és két „doppelhaken”-nel[2] elvonult Székelyudvarhelyre, a Csíkszékkel kapcsolatos ügyeinek intézésére.

Az eddig lezajlott ütközetek tapasztalatairól, illetve táborának állapotáról Stutterheim december 4-én jelentett Gedeon tábornoknak. Szerinte a további sikeres harchoz elengedhetetlenül szükséges, hogy jelentős erősítést kapjon. Szerinte öt-hat gyalogzászlóalj, egy lovasezred, két üteg, egy „kis hídfelszerelés” és tartalékban néhány brassói nemzetőrszázad kellene a Háromszék elleni sikeres műveletekhez. *Ezzel „az összes népfelkelő alkalmazását nélkülözni lehetne, mivel azok amúgy is csak rendetlenséget okoznak.”* Az ezredes egyébként a nagy hideg miatt seregének engedélyezte, hogy a tábort elhagyják és a földvári házakba szállásoljanak be. E szerint, valószínűleg mégsem égett le az egész falu, mint ahogy arról az osztrák jelentések szóltak. Természetesen az előőrsök kint maradtak és megszervezték a riasztást. A különítmény rendelkezett 320 ágyúgolyóval, 60 kartácslövedékkel és 2876 puskalőszerrel, ami rendkívül alacsony szám volt. Ismét csak gondot okoztak a népfelkelők, a Mold hadnagy parancsnoksága alatt álló, eredetileg 1300 fős csapat már csak alig 700 embert számlált, a többiek vagy elszöktek, vagy hiányos öltözetük miatt megbetegedtek.

A magyar táborban a földvári győzelem tovább növelte a harcosok magabiztosságát és a lelkesedését. A hadiüzemek egyre nagyobb hatékonysággal dolgoztak, Székelyföld különböző területeiről néhány fős csoportokban egyre gyakrabban érkeztek határőrök, honvédek, nemzetőrök és huszárok. Az eddigi, sikeresnek mondható tevékenységük újabb ötleteket és terveket szült, melyek közül a Brassó elleni támadás vált egyre népszerűbbé. Különösen a radikális vezetők, az ún. Kiskomité tagjai és a fiatalabb tisztek pártolták e gondolatot. A magasabb beosztású és rendfokozatú „régi” tisztek vagy ellene voltak, vagy nem nyilvánítottak véleményt. Az ötlet mellett érvként szólhatott az is, hogy Brassó és környékének elfoglalásával az egyre szaporodó had élelmezése könnyebbé válhat, a háború az ellenség területén folyik, illetve Háromszék közvetlen veszélyeztetettsége is csökken. Ellenérv nem hangzott el, bár nyilván volt. Háromszék önvédelmi háborút hirdetett, ebbe egy támadó hadjárat nem illeszkedett. Dobay, Sombori ezredes, Nagy Imre alezredes, mint császári tisztek aligha tarthatták összeegyeztethetőnek a Brassó elleni támadást ezredük érdekeinek képviseletével sem. Az uzoni haditanács mégis döntött: Brassót el kell foglalni.

[2] Ekkor már elavultnak számító, valószínűleg állvánnyal ellátott, a puskánál nagyobb űrméretű tűzfegyver

A hadjárat tervét Dobay ezredes dolgozta ki. E szerint a támadás három irányba indul, Szászhermány, Prázsmár és Földvár felé, főirányként pedig Szászhermányt határozta meg. Ennek megfelelően létrehozták a megfelelő csoportosításokat. Sombori ezredes aldobolyi csoportosításában 3100 gyalogos, 290 huszár és két hatfontos ágyú volt Semsey Tamás főhadnagy parancsnoksága alatt. Butyka Tamás százados hídvégi csoportosításában 700 gyalogos, egy két és félfontos ágyú, Nagy Imre alezredes a kökösi hídnál 1200 gyalogossal 83 huszárral és egy hatfontos ágyúval állt. Sárosi Ferenc hadnagy bikfalvai csoportjában 900 gyalogos és 112 Mátyás-huszár volt.

Az általános támadás december 5-én érte az osztrák csapatokat. Először nézzük a főirány eseményeit, vagyis a Szászhermány körüli harcokat! Sombori ezredes csapatai tizenhét kilométeres menet után érték el a szász települést, ahol Riebel cs. kir. őrnagy csapatai állomásoztak. Az őrnagy december 2-i kimutatása szerint itt az 1. román határőrezred 2. századával, a brassói polgárőrség 3. századával, egy szárny román huszárral (a székely huszárezredtől), három tábori löveggel és mintegy 420 népfelkelővel, összesen hozzávetőleg 1300 fővel rendelkezett. Összevetve Sombori csapatainak létszámával a székelyeknek sikerült itt két és félszeres erőfölényt létrehozniuk.

Szászhermány az Olt bal partján fekszik, kissé mocsaras, fás, bokros területen, ahol az Olt hídja és a falu között célszerű volt az utat használni, különösen a lovasságnak és a tüzérségnek. A folyó túlsó partja viszont teljesen nyílt terület, az arról érkezőt már messziről meg lehetett látni. Sűrűn fel is tűntek itt székely járőrök, előőrsök, akik gyakran riasztották a folyóparton őrt álló román határőröket és brassói polgárőröket.

December 5-én reggel is jelentették az előőrsi vonalról, hogy egy parlamenter érkezett és bebocsátást kért a faluba. Csikós András százados, a román határőrezred tisztje, mint előőrsparancsnok, a parancsnokságra kísérte Cseh László főhadnagyot, a székely határőrezred tisztjét, aki egy ultimátumot hozott. Itt Cseh átadta azt a feltételeket tartalmazó iratot, melyek teljesítésével a szászhermányi polgárok megmenthették magukat. Ebben a székelyek vezetői követelték a fegyverletételt, azok elszállítását az aldobolyi táborba, a császári katonák elküldését és a székely katonák részére szállásra és ellátásra napi 10 krajcár biztosítását. Csikós viszont közölte a parlamenterrel, hogy csak Puchner rendeletének megfelelő, feltétlen meghódolásról lehet tárgyalni. Ezzel a válasszal Cseh elhagyta Szászhermányt, Csikós pedig elfoglalta a helyét és már jelentették is neki a székelyek közeledését.

Sombori időközben seregével elhagyta Aldobolyt. A Barcaság felé ereszkedő vidéken haladva jó rálátással rendelkezett az előtte lévő területre. Ennek figyelembevételével határozta meg a menetrendet, majd a harcrendet: elővédként puskások vonultak, utána a lövegek következtek, majd a huszárok zárták a zöm menetét. A lándzsások képezték az oldalvédet, illetve a lovasok mögött a hátvédet. A székelyek, először az Olt hídjánál akadtak ellenségre, mellyel szemben a gyalogság 800-1000 lépésnyire bontakozott szét, a lövegek tőlük jobbra és balra a szántóföldön álltak fel, mögöttük fedezetként a lovasság vonult fel. Ezután megalakult a csatárlánc, mely megközelítette a hidat.

Az előőrsök riasztása után Riebel őrnagy, aki akkor érkezett vissza Brassóból, azonnal harcrendbe állította csapatait a falu előtt mintegy 800 lépésre. Az első vonal közepét az úton felállított három löveg képezte, ettől jobbra egy osztály – két század – román határőr, balra egy század szabadcsapatbeli állt. A második vonalat jobbról a 49 huszár alkotta, balról egy brassói polgárőrszázad. A másik brassói század és további népfelkelők a nyitott szárnyak fedezésére sorakoztak fel.

Az ütközet dél körül kezdődött. *„Az ágyúzást a hídnál azonnal, hogy alig lövés távolságra érkeztek csapataink, az ellenség kezdte meg, majd minden a huszársságra volt irányozva.”* Már két huszárt is lelőttek a lováról, amikor hosszas előkészítés után Semsey lövegei is megszólaltak. Az alapos igazgatás, irányzás nem volt hiábavaló, mert az egyik lövés rögtön egy lőszeres kocsit talált el, melynek tengelye széttört. Ettől az itt álló gyalogosok megzavarodtak, ez pedig elég volt a székely csatároknak, hogy elérjék a hidat. E fontos eredményt a huszárok rögtön kihasználták és átkeltek az Olton. Az ellenséget azonban egyelőre nem lehetett üldözni, mert Riebel egy hátsó terepszakaszon újra rendezte csapatait, lövegeit állásba rendelte és azok, amennyire lehetett, viszonozták a tüzet. A huszárok egy része ezt követően a császári ágyúkat akarta megszerezni, de ez a kísérletük kudarcot vallott. A hó borította terepen Máday Ferenc kapitány, a huszárok parancsnoka nem vette észre azt a posványos területet, mely a lövegek előtt volt. Amikor a huszárok elérték ezt a részt, süllyedni kezdtek, amiből csak nehezen menekültek ki. Ez elég időt adott az ellenség tüzérségének a visszavonuláshoz. A lövegek és velük együtt a közép gyalogsága azért hátrált, mert a székely huszárok az ellenség bal szárnyát eredményesen támadták, és Riebel félt, hogy elvágják visszavonulási útvonalát. Magyar részről a tapasztalt lovassági parancsnok, Sombori ezredes irányította a huszárokat.

Riebel – aki még az ütközet elején értesítette Stutterheimet az eseményekről – ezután a falu szélén akart újabb védelmi állást foglalni, de ekkor már a huszárok a falu nyugati részének utcáin lovagoltak. Ide érkezett Botfaluról is egy kis huszárcsapat, amelyet éppen a szász falvak riasztási rendszere irányított az ütközet helyszínére. A császáriak még a templom körüli erős falakat sem védték, ami jól mutatja, hogy milyen pánikba estek. Az őrnagy ugyan állította, hogy még megpróbálta összeszedni az embereit egy támadáshoz, ami a fosztogatásba kezdett székelyekkel szemben jó eredménnyel kecsegtetett volna, de ez nem járt sikerrel. Amikor Riebel látta, hogy a falu már négy helyen ég, kis seregével Brassóba menekült

A falu égéséről más forrásból is tudunk. E szerint a huszárok néhány csűrt felgyújtottak, miközben a helyi lakosság és a faluba szorult katonák egy része még védekezett. Ekkor esett el Gottlieb Hermanstätter főhadnagy, tizenöt fő pedig a székelyek fogságába került. Az ütközet után a székely sereg, halottait és sebesültjeit szekerekre rakva, Aldobolyba vonult vissza. A székelyek részéről nyolc-kilenc fő esett el, a császáriaktól tizenhét-huszonhárom fő.

A haditervnek megfelelően ezen a napon Butyka százados is támadott Hídvégnél, bár ez csupán egy jól sikerült demonstráció volt. Mivel a haditervre csak az eseményekből, illetve a visszaemlékezők beszámolóiból tudunk következtetni, így részleteiben nem ismerjük. Ha Butyka feladata az volt, hogy egész nap foglalkoztassa Stutterheim ezredes különítményét azért, hogy az ne tudjon erősítést küldeni Szászhermányba, akkor ez kiválóan sikerült.

Stutterheim már reggel látott két oszlopot, egyenként 2-300 fővel, Hídvég környékén mozogni, később egy parlamenter is megjelent nála azzal, hogy mondjon le a Barcaság védelméről. Mindezen eseményeket az ezredes figyelmen kívül hagyta és csak délután kettő körül riadóztatta a haderejét. Az előőrsöket egy századdal megerősítette, majd egész erejét, a tüzérséggel együtt a parton szétbontakoztatta. A tüzet a székelyek kezdték puskákból és – Stutterheim szerint egyfontos – ágyúból. A tűzpárbaj alig egy félórát tartott, majd Butyka emberei visszavonultak. Ez alatt kapta meg a császári ezredes Riebel értesítését a támadásról. Erre csupán egy lovas járőrt tudott kiküldeni információgyűjtésre, illetve az árapataki partszakaszra 300 népfelkelőt, mivel a túlparton itt is székelyek jelentek meg.

Ezen a napon a kökösi és a bikfai csoportosítás is végrehajtotta feladatát. Két irányból támadva Prázsmárt kellett elfoglalniuk, ami ellenállás nélkül meg is történt. Az itt tartózkodó császári őrsök elmenekültek. Ezzel Dobay ezredes támadó hadművelete sikeresen megkezdődött. Ennek

fényében nehezen érthető, hogy Szászhermányról miért vonultak vissza Sombori csapatai. A székelyek a következő napokban, hetekben a barcasági Hétfalutól Földvárig ellenőrzésük alá vonták az itteni falvakat. Ez az időszak sem tartozik a székely–román–szász együttélés legszebb fejezetei közé.

A császári oldalon és különösen Brassóban igen nagy aggodalommal néztek a következő események elé, féltek a székelyek újabb támadásaitól. Stutterheim 5-éről 6-ra virradó éjjel visszavonult Brassóhoz, az Oltnál csak kisebb őrsöket hagyott és az árapataki kompot is felgyújttatta. Puchner számára a háromszéki ügy már ekkor nehezen megoldható gonddá vált. Csíkszékkel együtt pacifikálni kellett volna Háromszéket, lehetőleg minél gyorsabban és olyan eszközökkel, melyek nem mérgesítik el teljesen a viszonyt a három ezredet adó területtel. Csík esetében ez ekkorra már sikerült, de Háromszék esetében éppen ellenkező folyamatok zajlottak, a székelyek támadtak és fenyegették egyik fontos törzsterületét, Brassó vidékét. Az altábornagy úgy ítélte meg, hogy ereje nem elegendő a székelyek letöréséhez, ezért Alfred zu Windisch-Grätz tábornagyhoz, a magyarországi császári csapatok fővezéréhez fordult erősítésért, de míg e kérés realizálódott a Joseph Schurtter vezérőrnagy vezette dandárt Brassóba küldte. A dandár csak december 18-án érkezett meg, így Brassó nehéz helyzetét egyelőre nem ez oldotta meg, hanem egy dragonyostiszt vállalkozó szelleme, ha úgy tetszik rossz szelleme. Báró August von Heydte kapitányról van szó.

A december 5-ei sikeres székely támadás után az eresztevényi táborban ült össze az újabb haditanács, ahol felmerült Brassó támadásának lehetősége. Dobay ezzel nem értett egyet, azonban olyan nagy volt a nyomás rajta, hogy nem lehetett más választása, mint a támadás elrendelése. A december 8-ra tervezett felvonulás azonban mégis elmaradt, mert megérkezett Jákó Daniel hadnagy azzal a hírrel, hogy Heydte ismét megjelent Erdővidéken. Választaniuk kellett tehát, hogy tovább támadnak, vagy megvédik azt az Erdővidéket, amelyen már egyszer rajtaütött a dragonyoskapitány. Dobay és Sombori természetesen ez utóbbit pártolta és végül a haditanács is e mellett döntött.

Erdővidék védelmével kapcsolatban már korábban is történtek intézkedések. Dobay december 3-án nevezte ki az erdővidéki helyi erők vezetőjévé Pap Mihály őrnagyot. Másnap az új parancsnok végig járta a falvak egy részét és december 5-re Bibarcfalvára hirdetett meg egy gyűlést. Papnak az volt a terve, hogy az Ürmösnél vélt ellenséges tábort megtámadja. Közben Erdővidék északi részének falvaiban Daniel Imre királybíró – Heydte meghagyásából – a

lőfegyverek összeszedését végeztette. Ennek sikere, a lakosság hozzáállásával kapcsolatban felvethet egy sor kérdést. Kétségtelenül, Erdővidék volt talán legkiszolgáltatottabb helyzetben a háromszéki ellenállás alkalmával. A Baróti-hegység földrajzi értelemben elvágta az itt élőket a szék nagyobbik részétől, viszont megközelíthető volt, Udvarhelyszék felől, az alsórákosi szoroson át Kőhalom felől, és az Olt mentén Brassó irányából. Az Olton túl már ellenséges érzelmű lakosság élt, akik segítették a császáriakat. Nem érezhettek kellő támogatást az ellenállásukhoz, ezért ahogy Heydte megjegyezte: *„(Bardoc)szék lakossága, ez nekem meggyőződésem, azonban nem kevésbé bízik és figyel."* A kapitány szerint a határőrségnek is csupán a tisztjei ellenségesek, az altisztek és a legénység csak félelemből tart a *„lázadókkal"*. Az altiszteknek még az elmaradt fizetésüket is megígérte, ha felhagynak a szék védelmével. A lakosság azonban inkább a pusztításoktól félt és nem is alaptalanul, minthogy ismét elfogadja az annyira gyűlölt régi katonai hatalmat.

Heydte közben december 2-án már Székelyudvarhelyen volt, ahol várta a csíki küldöttséget a behódoló nyilatkozattal. Reményei, a szék helyzetének végleges megoldásáról, azonban egyelőre nem valósultak meg. Míg a kapitány Csík pacifikálására várt, egy portyázóakciót határozott el a Bardoc-fiúszéki Vargyas felé, hogy ott a lakosság lefegyverzését ellenőrizze, illetve az ott már begyűjtött fegyvereket elszállítsa. Az expedíció gyülekezési helyéül Karácsonyfalvát jelölte ki, ahová Földvárról beérkezett a Savoya-dragonyosok ezredesi osztályának 1. százada és ide rendelte az Alsórákoson álló népfelkelőket is. Természetesen ez utóbbi helységet sem hagyta őrség nélkül. Itt maradt Thomassogevich főhadnagy egy különítménnyel, hogy fedezze Kőhalmot, illetve az összeköttetést biztosítsa Kőhalom és Brassó között. Heydte Székelyudvarhelyről a 4. Bianchi-század nyolcvan emberével indult Karácsonyfalvára, ahová december 5-én este érkezett meg.

Másnap reggel, már az egyesülés után, a különítmény elindult Vargyasra. Útközben találkoztak Daniel királybíróval, aki jelentette, hogy az összegyűjtött fegyverek a vargyasi templomban vannak, azonban onnan még nem tudta elszállítatni. E gondját a különítmény megoldotta és az itt lévő 368 fegyvert kocsikra rakva Karácsonyfalvára szállították. Ez a császáriak szempontjából éppen időben történt, ugyanis Pap őrnagy december 7-én a köpeci, a baróti és a felsőrákosi nemzetőrökkel felkereste Danielt és visszakövetelte a fegyvereket. A királybíró kénytelen volt menekülni, kastélyát – osztrák források szerint – kifosztották és felégették. Ennek hatására, de lehet, hogy ennek ürügyén, másnap Heydte csapataival elindult Felsőrákosra. Mielőtt a faluba ért volna, a Felsőrákos és Köpec közötti síkon már fegyvereseket

látott, akiknek szemmel tartására népfelkelőket és néhány szakasz sorgyalogost rendelt ki, majd folytatta útját.

A helységhez közeledve egy parlamenter érkezett Botár Károly századostól, az itt lévő csapatok parancsnokától, hogy a császáriak ne vonuljanak tovább. Ezt Heydte visszautasította, majd gyalogságának egy részét csatárláncba fejlődtetve olyan eredményesen demonstrált, hogy a székelyek gyorsan visszavonultak. A császáriak üldözni kezdték őket, és ennek során sok foglyot ejtettek, köztük, Pap őrnagyot és Botár századost. Más adatok szerint Pap őrnagyot megvesztegetett társai juttatták a császáriak kezére.

Felsőrákoson – kisháborús viszonyokhoz képest – jelentős csapatösszevonásra került sor. A Heydtével ide érkezett Bianchi-század mellett egy román határőrszázad és negyven fő a 41. (Sivkovich) gyalogezredtől képviselte a sorgyalogságot, negyven Savoya-dragonyos a lovasságot, ezenkívül szász és román népfelkelők Székelyudvarhelyről, Alsórákosról és máshonnan. Heydte egy levele szerint összesen 200 gyalogossal, 70 dragonyossal és 1700 népfelkelővel rendelkezett. Ehhez érkezett még Hévizről 600 fő, szintén népfelkelők.

December 8-án reggel Heydte magához rendelte azon falvak elöljáróit, akik részt vettek a vargyasi kastély elleni akcióban. Felszólította őket, hogy adják ki a résztvevőket és büntetésként fizessenek 5200 forintot, valamint 480 marhát. A meghatározott időre a falvak teljesítették a kapitány követelését. Daniel kapott kárpótlásként 1200 guldent, a többit Gedeon tábornokhoz küldte. Erről december 9-én Heydte a következőket jelentette: *„Tegnap már 1300 forint behajtott konvencionális guldent Kőhalomra beküldtem és 290 marhát, ezt ma 1420 konvencionális forint követi, melyet hasonlóan Kőhalomra küldök. Mivel a románok útközben 200 marhát, melyeket a szászok szállítottak, elszedtek és elhajtottak, mivel nem tudom, hogy a Ön határozata már ne lenne érvényes* (az együttműködésről – a szerző) *kérem ezért Orgidan prefektusnak a fontos együttműködést elrendelni.”* Ugyanakkor egy különítmény Fülébe vonult, ahol a vashámort használhatatlanná tették. Ebben a kis vasüzemben lövedékeket öntöttek a székely sereg számára, ami Heydte előtt sem volt titok. Elkoboztak három láda „vasat” – ahogy a kapitány jelentésében szerepel – és ezt szintén Kőhalomra szállították.

Háromszék megerősítésére december 9-én délelőtt érkeztek be az első csapatok. A hídvégi táborból a Clement és Buczy százados vezette 12. honvédzászlóalj 170 katonája vonult Köpec felé, akik magukkal hozták két és fél fontos lövegüket. Itt csatlakozott hozzávetőleg 500

erdővidéki lándzsás és 37 Mátyás-huszár, Incze Daniel főhadnagy parancsnoksága alatt. Felsőrákosra egyből jelentették a csapatmozgást, ahonnan Heydte késedelem nélkül elindította a csapatait.

A székely csapat a Barót-patakig vonult előre. Az elővédet a honvédek képezték, „ezután egy rossz fehér lovon az úgynevezett ágyú 2 részeges tüzéri fedezettel", majd a huszárok következtek. Ezt követte a zöm, vagyis a lándzsások. A pataknál már szembe találkoztak a harcrendbe bontakozott császári erővel. Annak közepét a 4. Bianchi-század és egy román határőrszázad alkotta. Egy volt huszárkadét, Hilarius Fenz hadnagy irányította a Savoya-dragonyosszázadot, amely egyébként Heydte saját százada volt. Az Olt-mentén e kötelék képezte a jobb szárnyat. A bal szárnyon zömmel szász és román népfelkelők álltak, Thomassegovich főhadnagy és Caballini hadnagy vezetésével, e harcrendi elemet a negyven Sivkovich-gyalogos erősítette. Itt állt két doppelhaken is. Ugyancsak népfelkelők képezték a tartalékot Joseph Maly hadnagy irányítása alatt. A székelyek vezetői, némi túlzással, 8000 főre becsülték az ellenség összlétszámát.

A kis székely had mindenesetre vakmerően szembeszállt a tömeggel. Átkeltek a Barót-patakon és felvettek egy sajátos harcrendet. Az egész erőt egy hosszú vonalba állították fel, legalább olyan szélesen, mint az ellenség. Mindenki beállt a sorba, még a lóval nem rendelkező huszárok is a pisztolyaikkal. A tartalékot a bal szárnyon a huszárok képezték. Mire ez a harcrend kialakult, a császári gyalogság előreküldött csatárlánca már közeledett és rövidesen megkezdődött a tűzharc. Horváth Ignác százados Clement és Buczy századosok beszámolója alapján a következőket írta visszaemlékezésében: *„A tüzelés mind két részről megkezdődött, kevés idő múlva egy fél század dragonyos a Savoya ezredéből a sík magaslat két lecsapó szárnya rejtekéből csak egyszerre elő- és a honvédek csatárláncára rohant. Az összesereglése a honvédeknek apró csoportokba már lehetetlenné vált, erre kiáltom a honvédeknek: Hasra! Bújj le! – mit a honvédek igen jól megértve, földre veték magokat. A dragonyosok rohama sebes volt, lovok pedig jól kitartott lovak valának, melyek az előttök hasra fekvő honvédeket sérelem nélkül átugrálták. Ekkor kiáltom ismét a honvédeknek: Talpra, s lőjj! – mit a honvédek a részint nagy sebességben lévő lovokot még az átugráló dragonyosok meg nem fordíttatván, igen jól fölhasználának. A tüzelés keresztül kasul az ugyan előbbi úton visszatérendett dragonyosokra megkezdődék, melynek eredménye lett, hogy 17 ló és 27 dragonyos maradott halva a honvédek között".*

A székely haderő ez után a kis siker után már visszavonult, ki hol tudott átkelt a patakon és menekült Köpec felé. A császáriak nyomon követték őket, ebben különösen a népfelkelők jártak elől. A faluig tartó üldözés azt eredményezte, hogy a nap legnagyobb vesztesége itt keletkezett. A felkelők felgyújtották, kifosztották Köpecet, a lakosok egy részét meggyilkolták. Heydte bizonyosan jelen volt az eseményeknél, hisz egy helyi puskaműves kétszer is rálőtt, amiért nyomban felkoncolták. Egy császári tiszttől szokatlan, hogy szemeláttára ilyen események folyásának adjon szabad teret. Vélhetően a számára váratlanul nagy veszteségek – különösen dragonyosai sorában – és a székelyek vakmerősége késztette e minősíthetetlen cselekedetre. Nem tartjuk valószínűnek, hogy ő adott parancsot, de asszisztált az eseményekhez.

Heydte e napi jelentése a következőket tartalmazta: *„Nagyméltóságodnak alázatosan jelentem, hogy ma egy győztes ütközetet vívtam a székelyekkel itt és Köpec között. Sikerült nekem őket vad futásra kényszeríteni. Az erejük lehetett 400 székely önkéntes, néhány száz székely huszár, több ezer népfelkelő és 60–80 Kossuth és székely huszár, egy ágyú, mely kétfontos golyóval lőtt. Az én erőm 66 dragonyosból, 320 fő gyalogosból, két doppelhakenből és néhány ezer népfelkelőből állt. Az ellenség nyitott tüzet, bár nagyon hevesen, de nagyon nagy távolságból. Mi közelítettünk és egy előnyös állásból elég hatásosan lőttük. A tűz hosszan tartott és miután láttam, hogy az ellenség tüze jelentősen erősebb, mint a mienk, ezért a dragonyosokat két oszlopban a jobbszárnyra meneteltettem és az ellenség ellen egy olyan hatásos rohamot indítottam, hogy a holttestek tömege maradt a dragonyosok szablyája alatt és mindenki vad futásba kezdett. A huszárok nem állták az elég sok szúrást és az elsők voltak, akik menekülni kezdtek.”* A dragonyosok vesztesége kilenc halott, közte Fenz hadnagy és tíz súlyosan sebesült, a Bianchi-gyalogosoké három sebesült, a népfelkelőktől 14 halott és nyolc súlyosan sebesült volt. A székelyek hét halottat vesztettek az ütközetben, Köpecen pedig ötven polgári lakos esett áldozatául.

Köpec pusztulása a székelyek között nagy felháborodást idézett elő. Ha Heydte célja az elrettentés volt, akkor éppen ellenkező hatást ért el. Ide vonzotta Háromszék katonai erejének nagy részét, mely gyorsan bosszút akart állni. Heydte megpróbálkozott egy felszólító levéllel, melyben Háromszék feltétlen meghódolását követelte, azon fenyegetéssel, hogy az egész szék Köpec sorsára jut. Erre Kovachich Horváth Ignác vagy Gál Sándor százados válaszolt, aki közeli bosszúállással fenyegette meg a császáriakat.

A köpeci ütközet utáni napon a falu füstölgő romjainál már megjelentek a huszárok. Kovachich Horváth százados százharminc emberével Hídvégről vonult Nagyajtáig, innen küldött járőröket egészen a Barót-patakig. Megállapították, hogy a császáriak táborba szálltak Felsőrákos Olasztelek felőli oldalán és ellenőrzésük alatt tartják a területet egészen Barótig. Este beérkezett Gál százados, aki egyetértett Horváthtal, hogy minél hamarabb támadniuk kell. Ehhez Dobay ezredes megfelelő erőt is biztosított számukra. A kidolgozott terv szerint, a székely erőket két csoportra osztották. Az egyik – Horváth vezetésével – Nagyajtáról Középajtára, majd tovább Szárazajtán át Nagybaconba megy, innen a támadáshoz Bibarcfalván és Baróton át Olasztelek felé vonul. A másik csoportosítás Gál vezetésével Köpecen át egyenesen Felsőrákos felé vonul és támad. A kétirányú támadással lehetetlenné akarták tenni, hogy Heydte visszavonuljon.

Horváth különítménye 130 huszárból és Butyka százados 150 puskás, továbbá 500 erdővidéki lándzsás gyalogosából állt. Gál csapatát 180 Mátyás-huszár, Máday főhadnagy irányításával, 120 puskás és 400 lándzsás, valamint Gábor Áron parancsnoksága alatt két hatfontos ágyú alkotta. Ezen adatokat Horváth jegyezte fel, de valószínűsíthető, hogy még további népfelkelőkkel, akár ennek többszöröse is lehetett a létszámuk.

Horváth különítménye már december 12-én megindult a kijelölt útvonalon, estére el kellett érniük Nagybacont. Másnap korán meg akartak érkezni Barótra, hogy az ott vélt dragonyosokat meglepjék. Ez azonban nem sikerült, mert a császári előőrs hírt kapott a székelyek mozdulatairól, így visszavonult a táborába. A korai érkezés azért sem sikerült, mert a gyalogosok csak jelentős késéssel érkeztek a Horváth által meghatározott helyre. Miután nyilvánvalóvá vált, hogy Heydte értesült a székelyek jelenlétéről, ezért Horváth úgy döntött, hogy nem vonul Olasztelekig, hanem a Baróttól északra lévő magaslatról támad. A délelőtti órákban Gál különítménye is felvonult, Köpecet elhagyva, átkeltek a Barót-patakon, majd felvették a harcrendet, melyről pontos adatunk nincsen. Itt volt a két hatfontos ágyú, melyet nyilván a lovasság fedezett, a puskásokat Gál – aki kiválóan képezett tiszt volt – előírásszerűen csatárláncba osztva alkalmazhatta. A parancsnok a gyalogság mögé is állított lovasokat *„a sorok lezárásáért, és hogy erősítessék a gyalogság”*. Valójában az ütközetbe e csoportosítás ténylegesen nem avatkozott bele, csupán a lövegek tüze járult hozzá az eljövendő sikerhez.

Heydte kellő figyelemmel kísérte a székelyek felvonulását. Az ellene vonuló sereg létszámát 8-9000 főre becsülte, melyet szerinte négy ágyú kísért, legalábbis a jelentésében így rögzítette. Ezek után – bár az előző napon kapott egy dragonyosszakasz megerősítést – úgy döntött, hogy nem

vállalja el az ütközetet, hanem az ellenséget visszaveti, majd elvonul a Rika-hegyen át Homoród vidékére. Ennek megfelelően csapatait Felsőrákostól északra állította fel, a Székelyudvarhely felé vezető országút mentén. Elhatározásának megfelelően összeállította a csapata menetrendjét, melyet a Savoya-dragonyosok 1. százada, két román határőrszázad, a Sivkovich-gyalogság egy szakasza, a két doppelhaken, és Thomassegovich főhadnagy, illetve Caballini hadnagy népfelkelői alkottak. Az oszlopot hátulról a 4. Bianchi-század fedezte. A többi népfelkelő és a Savoya-dragonyosoktól egy szakasz Gustav Bundschuh hadnagy vezetésével a menetet balról biztosította úgy, hogy a Barót felől érkező ellenséggel meg kellett ütköznie.

A császári mozdulatok Horváth Ignác kapitány figyelmét sem kerülték el, bár ő az ellenség egy részének balra húzódásából azt a következtetést vonta le, hogy talán Olasztelket akarják megszállni. Ezt mindenképpen meg akarta akadályozni, ezért sürgősen intézkedett, hogy nyolc huszár, harminc puskás és egy népfelkelőszázad sietve vonuljon a faluba. Ugyanekkor megszólaltak Gábor Áron lövegei is.

Horváth ezt követően azt tapasztalta, hogy a vele szemben álló csapatok a Kormos-lángos pataknál megállnak és szétszóródnak. Erre elindította maradék erejét ebbe az irányba, a pataknál szét is bontakoztatta, de mire támadásra került volna sor, az ellenség visszavonult. A kapitány ekkor üldözésre rendelte a székelyeket, akik azonban húzódoztak ettől. A gyalogosok nem találták jó ötletnek, hogy télvíz idején a térdig érő jéghideg vízben átgázoljanak, de Horváth végül mégis kierőszakolta az átkelést. Ráadásul ekkor egy dragonyosszakasszal kerültek szembe, de meglepésre azok is hátrálni kezdtek. Közben Gál minden ellenállás nélkül jutott a falu közelébe. Jelentős események azonban továbbra is csak a jobb szárnyon történtek.

A gyalogság előrenyomulása közben a huszárok elfogtak egy Vargyasra siető puskaporos szekeret. Miután ezen akciójukat befejezték, a székely huszárok közül néhányan – a 9. szentkatolnai századból – megtámadták a sorait rendező ellenséget. A császári gyalogság ugyanis az országúton az erdő széléig vonult vissza és ott igyekezett védelemhez rendeződni. Ebben támogatták a dragonyosok, akik előttük fejlődtek csatárláncba. A két fél lovasai pisztolyaikkal és karabélyaikkal lőttek egymásra, miközben Horváth, a saját Mátyás-huszár századával igyekezett támogatást nyújtani a székely huszároknak A dragonyosok rövid harc után hátrálni kezdtek. Hátrább egy mocsaras ároknál újra felálltak és igyekezetek ezen állásukat szilárdan tartani. Törekvésük egy ideig sikerrel is járt, mert Horvát félt a huszárokat beengedni az erdőbe, mivel a kapitány nem tudta mire készülnek az ellenfél gyalogosai. A saját gyalogsága

egyelőre vonakodott az előrenyomulástól, így a huszárok végül részenként mégis csak behatoltak az erdőbe és rövid harcban felszámolták a dragonyosok védelmét. Erre az időre már ideért Gál százados is a lövegeivel, de ezeket végül az erdei harcban nem alkalmazták. Az ellenség szervezett védelmének megszűnése után a székelyek most már valóban üldözni kezdtek, akiket utolértek, jórészt népfelkelőket, azokat kíméletlenül lekaszabolták. A császáriak kezdetben rendezett visszavonulása végül rendezetlen menekülésé fajult. Horváth emlékirata szerint az ellenségtől kétszáz embert temettek el, a székelyek részéről hárman sebesültek meg. Más adatok szerint 297 fő esett el a császáriaktól. A huszárok embert nem vesztettek, csak harminchat kard törött el, viszont zsákmányoltak hatvan vágómarhát és három mázsa lőport. Még ugyanezen a napon a köpeciek bosszúból felgyújtották Ágostonfalvát.

A császáriak visszavonulása tehát inkább hasonlíthatott menekülésre, mint szervezett menetre. Ezt mutatja a következő esemény is, melyet a román határőrezred története örökített meg: „A zöm visszavonulásakor az ezred 4. századától Majoran tizedes, mikor a túlerejű ellenség a dragonyosokat erősen nyomta és már az előfogati parasztok is elmenekültek, a poggyász kocsit, melyen a századpénztár volt, hasonlóképpen a lőszeres kocsikat körültekintően és nagy elhatározottsággal mentette meg, azokat az útról letérve a hegyekbe vezette és hogy ne követhessék őket, a kocsi nyomokat levelekkel fedte el és az összes kocsi még este Homoródra ért."

Heydte este már Homoródról fogalmazott levelet Gedeonnak, amelyben az egész székely haderő támadásáról írt. Jelentette felettesének, hogy a következőkben megpróbálja összeszedni csapatait és fedezni Kőhalmot egy esetleges támadástól. A következő nap áttette székhelyét Székelyzsomborra.

A dragonyoskapitány veresége váratlan fordulat volt. A köpeci győzelem után Gedeon reményteljes módon nézhetett a jövőbe, hisz több helyről is jelentették neki a székely erők visszahúzódását. Ez lehetővé tette, hogy a császári erők ismét megszállják a Háromszék körüli felső-fehér-megyei falvakat. Stutterheim december 10-én jelentette, miszerint Földvárra előreküldött egy különítményt, hogy felvegye az összeköttetést Heydtével. Folyt tehát annak a támadásnak az előkészítése, melyet a beérkező dandárral együtt akartak indítani. Biztosítási feladatokra népfelkelőket és polgárőröket helyeztek el Szúnyogszéken és Höltevényben is. Ebbe a folyamatba nehezen volt beilleszthető Heydte menekülésszerű visszavonulása.

A kapitány próbálta megmagyarázni a kudarc okát. *„Nagyon érzem a löveg és lovasság hiányát”*, írta még december 13-án este Homoródról. Többször említette a román népfelkelők fegyelmezetlenségét, megbízhatatlanságát. Bizonyára furcsa lehetett a románok számára az a helyzet is, hogy a rebellis magyaroknak van ágyújuk, nekik, akik a reguláris császári sereg oldalán harcolnak, nincs. Ennek Heydte december 16-i levelében hangot is adott: „*Uram engedje meg, hogy sürgősen kérjem két könnyű tábori löveg ide küldését, mivel ezek nélkül a románokat nehéz előrevinni.”* A felsőrákosi katasztrófa azonban mégsem okozott nagyobb bajt, mivel a székelyek visszavonultak, és valóban önvédelemre szorítkoztak.

Az eddig kialakult helyzetet döntően megváltoztatta december 18-án a Schurtter-dandár beérkezése Brassóba. A főerő támadásának előkészítésére szinte azonnal megkezdődtek a helyzet tisztázását célzó műveletek. Először a Bianchi-gyalogezredtől Anton von Mold hadnagy kapott parancsot egy osztag gyalogos és lovas népfelkelővel, valamit néhány huszárral Hétfaluból az ellenség kiűzésére. Erre azért is szükség volt, hogy a Brassó és a Tömösi-szoros közötti összeköttetést helyreállítsák. Sárosi hadnagy itt portyázó katonái, közte ötven honvéd és negyvenhat Mátyás-huszár nem vette fel a nyílt harcot, hanem mindenhol kitért és visszavonult.

A tervezett császári támadás irányához képest a bal szárnyra esett Földvár, ahová december 20-án érkezett a 24. (Parma) gyalogezred 3. zászlóalja és a Sivkovich-gyalogezred Landwehr-zászlóalja. Nekik késedelem nélkül támadniuk kellett volna, azonban a szélsőségesen rosszra forduló időjárás megakadályozta ezt. Ezúttal a nemere szél indult rohamra és a nagy hófúvás helyükhöz kötötte a csapatokat. A székelyeket természetesen kevésbé zavarta a szél és már a következő nap megtámadták a császári előőrsöket, de rövid harc után visszavonultak.

A támadás vezetésére kijelölt Stutterheim ezredes december 24-ére tette át a támadás kezdetét. Addig szemrevételeztette Hétfalu és Prázsmár vidékét, majd átvizsgálták Bodola falut is. Az itt lakó csángók ekkor alighanem örültek a császári katonák megjelenésének, hisz előző nap a románok Hétfaluban százhúsz ember gyilkoltak meg.

A Schurtter-dandár december 24-én végül is Földvárról kiindulva indította meg a támadását, a közben Hídvégnél gyülekező székely sereg ellen. Bár a székelyek készültek, építettek földsáncokat, de egy rohamoszlopot alkotó reguláris zászlóalj elfoglalta ezeket. A székely sereg Előpatakon át Sepsiszentgyörgyre menekült, az ütközet pedig úgy került be háromszéki

ellenállással foglalkozó történetírásba, mint amely döntően hozzájárult a nem sokkal később megkötött árapataki szerződés létrejöttéhez. Heydte 1863-ben megjelent munkájában egy olyan döntő győzelemről írt, melyben a székelyek részéről három gyalogzászlóalj, kettő század huszár és nyolc löveg vett részt Sombori személyes vezetése mellett. Horváth Ignác kapitány szerint ezekben a napokban ott csupán Incze százados parancsnoksága alatt harminc puskás és százhúsz lándzsás állt, illetve itt volt az ún. Kálnoky-féle régi ágyú is. Döntőnek viszont azért nem tarthatjuk ezt az ütközetet, mert a császári erő nem vonult tovább a terveknek megfelelően Illyefalva felé, hanem visszafordult. Ennek egyik fő oka az volt, hogy közben a székelyek ismét megszállták Prázsmárt, vagyis egyáltalán nem ment el a „kedvük" a további harctól, a császáriaknak három gyalogszázadot, egy dragonyos századot, két löveget és egy népfelkelőosztagot kellett ide küldeniük, hogy a székelyek visszavonuljanak.

Mindezen események megint óvatossá tették Stutterheimet. Egy erős köteléket állomásoztatott Botfalván, amelyet ugyanúgy, mint a prázsmári csapatokat, folyamatosan foglalkoztatták a székelyek. December 26-án háromnegyed kilenckor két oszlopban 5-600 gyalogossal, százötven lovassal, egy löveggel és 2400 lándzsás népfelkelővel Bodoláról, illetve Nyén felől támadtak Prázsmár felé. Karl Véver százados, az itt lévő császári csapatok parancsnoka előtt ez a támadási szándék nem maradt titokban, készült rá. Hogy a következőkben mi is történt, azt a Bianchi-gyalogezred történetét bemutató könyvben a következőképpen rögzítették: *„Az ellenség 1500 lépésre, kétosztagnyi frontszélességben állt fel. Véver százados a túlerő miatt először védekezni akart. A falu előtt felfejlődtette két gyalogszázadát, a dragonyosokat, és felállt a két löveg is. A népfelkelő lovasok egy részével balszárnyba és hátba fenyegette az ellenséget. A gyalog népfelkelők egy rohamoszlopot képeztek és minden oldalon könnyen alkalmazni lehetett őket. Éppen rohamra készültek, amikor egy civil, Barabás komisszár egy hadnaggyal és egy dobossal jött, egy fehér kendőt lobogtatva. Véver megállította a csapatait, a komisszár közeledett és átadott egy írást békeszerződéssel. Véver átvette és közölte, hogy tovább küldi, mert ő nem tárgyalhat. Az ellenséget ugyanakkor haladéktalan visszavonulásra szólította fel, különben egy negyed óra múlva támadást helyezett kilátásba. Ebben a pillanatban a balszárnyon Nyén felől feltűnt két ellenséges lovas és néhány gyalogos, ami felkeltette a gyanút, hogy az ellenség Bikfalvától is felvonul. A parlamenter küldése csak csel. Véver a komisszárt visszatartotta mint túszt, és a visszaküldött tiszthez fordult, hogy sürgősebben vonuljanak vissza, mert azonnal támad. A székelyek nem várták meg a támadást, hanem Bodola és Nyén felé azonnal visszavonultak."*

Közben Heydte ismét parancsot kapott arra, hogy szállja meg Felsőrákost, amit december 24-én, huszonöt fokos hidegben hajtott végre. Itt egy zászlóaljnyi székely gyalogság és egy század lovasság állomásozott, de mindenféle rendszabály nélkül, így könnyen meglepték őket. A székelyek egy része letette a fegyvert, negyvenen fogságba estek a többiek elmenekültek. A dragonyosok a baróti hídig üldözték a huszárokat.

Gedeon tábornok december 26-án a főhadiszállását Vledényből Brassóba helyezte át, ahová másnap Heydte csapatai is bevonultak. A tábornok december 30-ára kitűzte az általános támadás időpontját, ez azonban már nem következett be.

December végére a székely ellenállási kedv alábbhagyott. Bíró Sándor, az események résztvevője fogalmazta nem sokkal később, hogy *„három hónapi táborozásban népünk a tél dermesztő hidegében elfáradt”*. A népfelkelők, nemzetőrök, határőrök egy része hazament, a táborok létszáma apadt. A székelyeket aggodalommal töltötték el a kudarcok, az egyre erősödő ellenségről szóló hírek és akár az orosz beavatkozás réme is. Talán arról sem kaptak híreket, hogy közben Erdélyben megjelent egy magyar hadtest, mely már Kolozsváron ünnepelte a karácsonyt. A háromszéki had vezetői, a „régi” tisztek e folyamatot úgy értelmezhették, hogy eljött a kiegyezés ideje. A politikai vezetés ugyanakkor még továbbszervezte az ellenállást, az állandó választmány megtiltotta a táborok elhagyását, a Kiskomité szabályozni kívánta a népfelkelés folytatását.

Berde Mózes, Dobay Károly és Sombori Sándor nevéhez köthető, hogy a tárgyalások megkezdését eldöntötték. December 28-án az állandó választmány megfogalmazta a tárgyalási alapfeltételeket és megválasztották a békebizottságot. A szerződéstervezetet 1849. január 1-jén terjesztették Heydte kapitány elé, aki Gedeon tábornok nevében tárgyalt. Rövid egyezkedés után másnap Árapatakon a felek aláírták a szerződést. Ennek értelmében a császáriak nem szállják meg Háromszéket, a határőrök megtarthatják fegyvereiket, viszont a 12. honvédzászlóalj katonáit és a Mátyás-huszárokat el kellett távolítani a szék területéről, az ágyúcsövekből pedig, ismét harangokat kellett volna öntetni. Háromszék e szerződés megkötésével időt nyert, egészen addig, míg Josef Bem altábornagy győzedelmes seregei elérték, hogy a császári sereg először ellene összpontosuljon, majd elmeneküljön Erdélyből. A háromszékiek már január 15-én felmondták a szerződést.

8. Az önvédelmi harc vezetésének értékelése

Az 1848–49-es magyar szabadságharcot több kisháború is kísérte. Leghosszabb az úgynevezett délvidéki kisháború volt, mely 1848 májusától szünet nélkül tartott a harcok befejezéséig. A másik jelentős terület Erdély volt, ahol 1848 októberétől 1849. március végéig, majd az orosz betöréstől a fegyverletételig zajlottak harcok. Kisháborúnak nevezhető Bem tábornok erdélyi felszabadító hadművelete, még ha önálló, jórészt reguláris csapatokkal vívott küzdelem volt is. Ezen belül is elhatárolható a székelyek harca az agyagfalvi gyűlés után Gedeon altábornagy csapatai ellen.

Hálás feladat a háromszéki ellenállást bemutatni és értékelni, hisz egy sikertörténetről írhatunk. A székbeliek önvédelmi harca tökéletesen betöltötte hivatását, megvédték függetlenségüket, megőrizték döntési szabadságukat, ugyanakkor jelentős erőket vontak el más haszintérről. Puchner altábornagynak minden katonájára szüksége lett volna az Erdélybe törő Bem ellen, azonban legalább kétdandárnyi erejét lekötötte Háromszék. Ez összes erejének a harmada volt.

A háromszékiek „kisháborúja" klasszikus példája lehet annak, hogy egy adott terület miként tudja minden erőforrását mozgósítani a siker érdekében. Minden „hadrafogható" embert, minden készletet, minden háztartást a sikeres háború szolgálatába állítottak. A politikai vezetésen belül, hasonlóan a katonai vezetésen belül is voltak ellentétek, mindez azonban nem gátolta a csapatok tevékenységét. Amellett, hogy a főbb katonai vezetők, sokszor elveiket félretéve, szervezték a haderő összehangolt tevékenységét, az egyes kötelékparancsnokok döntésképessége, bátorsága, talpraesettsége szinte hihetetlen győzelmeket eredményezett. Sikeres parancsnoknak bizonyult Gál Sándor, Horváth Ignác, Sárosi Ferenc, de még mások is, akik sok kis győzelmet elérve nagyon megkeserítették a császáriak életét. A székelyek tökéletesen kihasználták helyismeretüket, gyorsan és észrevétlenül jelentek meg, majd vonultak vissza, a szemben álló félnek általában nem volt biztos híre róluk. Külön fejezetként kellene Gábor Áron tevékenységéről szólnunk, de szerencsére ezt már többen megtették, most legfeljebb ismét fejet hajtunk működése előtt.

A harcmód megfelelt a kisháborús követelményeknek éppúgy, mint a székelyek évszázados hagyományainak. Az erdők közelségére rendszerint figyeltek, attól csak ritkán távolodtak el. Ha igen, akkor vagy biztosak voltak a dolgukban, vagy vereséget szenvedtek. Ez utóbbi következett be az 1848. december 9-i köpeci ütközetben, amikor már későn jöttek rá, hogy

vakmerőség volt elvállalni a harcot. A lovasság elleni harcuk viszont a „könnyűlövész” harcászat tökéletes megvalósítása volt. Amikor látták, hogy nincs idejük zárt alakzatot létrehozni, akkor egyénileg oldották meg feladatukat. Ebben a korban még szégyennek minősült egy gyalogosnak lehasalni az ellenség előtt, de ha az egyetlen túlélési esély ez volt, akkor megtették.

A kisháborús sikerhez jelentősen hozzájárult a népfelkelők mentalitása is. Kiképzetlen voltuk ellenére megállták a helyüket, ami nyilvánvaló elkötelezettségüket jelzi. Mutatja ugyanakkor azt is, hogy bíztak saját seregükben. Hihetetlenül fontos volt, hogy a sereget tapasztalt katonák vezették, hogy volt tüzérségük, hogy ott voltak velük a határőrszomszédok. A legfontosabb tényező azonban mégis az volt, hogy saját földjüket védték. Horvát írta, hogy a Kormos-lángos-patakon már nem akartak átmenni a székelyek, nem csak a hideg víz miatt, hanem mert az már nem az ő földjük volt.

A szemben álló félnek már nem volt ilyen szerencséje a népfelkelőkkel. A szász és román harcosok esetében hiányzott az igazi motiváció, őket jóformán kirendelték a háborúba. Ezért azután különösen megviselte őket a kudarc. Hiába állt minden népfelkelő-kötelék élén egy császári tiszt, mégsem bíztak eléggé a sikerben. Az első veszteségek után bizonytalanná váltak. Ismét Horváthra hivatkozunk, amikor felidézzük azt a történetet, amikor három huszár úgy megriasztott egy népfelkelő tábort, hogy azok az erdőbe menekültek, ahol azután egymásra lövöldöztek.

A kisháború velejárójának kell tartanunk a rablásokat, fosztogatásokat, gyújtogatásokat. Ez mind a két oldalon sok szerencsétlenséget okozott. A falvakat, a lakosságot ért súlyos csapások elsősorban a nehezen fegyelmezhető népfelkelőkhöz köthetőek. A tragédiák közül azonban Köpec esete mindenképpen kiemelkedik, egyrészt a sok áldozat miatt, más részt pedig azért, mert egy császári tiszt, legalábbis végig nézte az eseményeket. Magyarországon szintén égettek fel falvakat, a császáriak például Bősárkányt, az oroszok Losoncot, viszont itt már előző nap kidoboltatták a döntést, így a lakosságnak volt ideje értékeit összeszedni és kimenekülnie. Az ilyen pusztítás irreguláris csapatokra volt jellemző és szinte kizárólagosan a mellékhadszíntereken.

Háromszék ellenállása – legalábbis 1849 nyaráig – megakadályozta, hogy ellenség lépjen a szék területére, majd több ezer embert biztosított Bem számára. Ennél nagyobb sikert aligha érhettek volna el.

Felhasznált és ajánlott irodalom

DEMETER László (1998): Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849. Barót (k. n.).

DEMETER László (2003): Kovachich Horváth Ignác alezredes emlékirata az 1848–49-es forradalom és szabadságharc székelyföldi eseményeiről. In DEMETER Lajos szerk.: *Határvidék 1762–1918. 1.* Sepsiszentgyörgy (k. n.).

CSIKÁNY Tamás – EGYED Ákos – ZÁGONI Zsolt (2006): *Gál Sándor életrajza, avagy a székely ezredes, aki nem engedett a 48-ból*. Csíkszereda (k. n.).

EGYED Ákos (1978): *Háromszék 1848–1849.* Bukarest (k. n.).

HERMANN Róbert – BENKŐ Levente szerk. (2014): Ágyúba öntött harangok. Tanulmányok Gábor Áron születésének 200. évfordulójára. Barót–Sepsiszentgyörgy (k. n.).

ORBÁN Balázs (1868–1873): *A Székelyföld leírása* I-IV. kötet. Pest (Budapest) (k. n.).

Kranzieritz Károly: A huszárság 17–20. századi harcászati alkalmazásának ismertetése

A lovasság alkalmazása a 19. században, különösen annak első felében reneszánszát élte. A napóleoni háborúk csatáit követően a lovasság klasszikus alkalmazása egészen a századfordulóig kitartott. Annak dacára is, hogy a fegyvernemnek a tűzfegyverek fejlődésével szembeni hátránya már nem csupán elvi kérdés volt, de egyre többször a hadszíntereken is megmutatkozott, különösen a 19. század közepétől.

A század első felében még a fegyvernem klasszikus alkalmazásáról beszélhetünk, így ennek megfelelően majd minden európai haderő rendelkezett jelentős számú lovassággal – ez alól a Habsburg Birodalom sem volt kivétel. A fegyvernem nehéz-, illetve könnyűlovasságra tagolódott. A nehézlovassághoz tartozó vértesek, dragonyosok feladata volt zárt alakzatban az ellenséges arcvonalat frontálisan megrohamozni és a sikert kifejleszteni, ezért is nevezték csatalovasságnak. A könnyűlovassághoz tartozó huszárság és ulánusok – hosszú szálfegyverük, a dzsida miatt a dzsidások elnevezést is használták rájuk – feladata a felderítés, a biztosítás, valamint a portyázás volt. Ennek során az ellenség felvonulásának és menetének zavarása, saját utánpótlási vonalainak biztosítása, míg az ellenségének az elvágása volt a feladatuk, de szükség esetén a csatalovasság szerepét is be tudta tölteni a könnyűlovasság. Ez a fajta sokoldalúság tette nélkülözhetetlenné a huszárságot az európai hadrendekben és harctereken.

Magyar szempontból fontos tisztázni, hogy a lovasfegyvernem alatt, akármennyire is ellentétes a katonai terminológiával, annak egyik csapatnemét, a huszárságot kell(ett) érteni. Ez nem az jelenti, hogy más lovascsapatnem tiszti, vagy legénységi állományába ne lettek volna magyarok, de arányuk a huszárságnál jelentősebb volt. A szabadságharc idején ezért sem tekinthető véletlenek, hogy a felálló Magyar Honvédség lovasfegyvernemét döntően a huszárok alkották.

1. A lovasság szerepe a 17. és 18. században

A harmincéves háború (1618–1648) alapvető változást hozott az európai hadszínterekre. Az addig megszokott nagy tömeget, a kisebb mélységű, mozgékonyabb kötelékekből álló harcrend

váltotta fel. A háborúból levont következtetések alapozták meg a 17. század következő évtizedeinek harcászati fejlődését és alakították ki az ún. vonalharcászatot.

Az új eljárás kezdetben a hat sor mélységű felállást követte és két harcvonalat alakítottak. Az ezredek rendszerint két zászlóaljból álltak, amelyek általában húsz lépés térközzel álltak fel. A harcvonalak távolsága 200-250 lépés volt egymástól. Az eljárás egyértelműen a gyalogost tekintette fő fegyvernemnek, amitől a csaták és ütközetek eldöntését várták. A másik két fegyvernemet, a lovasságot és a tüzérséget a gyalogság támogatására használták. A tüzérségnek ez előrelépést jelentett, hiszen, mint gyalogságot támogató fegyvernem már jelentős szerepet kaptak a mezei harcokban. A könnyűlövegeket a gyalogzászlóaljak harcának támogatására már a harmincéves háború összecsapásaiban is eredményesen alkalmazták. A tüzérséggel szemben a lovasság számára szerepvesztéssel járt az új harceljárás. A fegyvernem a szárnyakra szorult, a továbbiakban pedig mint „segédfegyvernemre" tekintettek.

A vonalharcászat a 18. században csak kevésbé módosult. A legnagyobb változást a technika, ezen belül is a fegyverek fejlődése indukálta. A század elejére általánossá vált a szuronyos kováspuska, melynek alkalmazása fölöslegessé tette a gyalogság pikásokra és muskétásokra osztását. Az új fegyver gyorsabb tölthetősége és a megbízhatóság a támadóképességeket növelte, míg a szurony fegyveren való alkalmazása a katona közvetlen védelmét biztosította. A technikai fejlődés ezzel lehetővé tette a harceljárás egyszerűsödését, ami az egyes harcvonalak mélységének négy, majd három sorra történő csökkenését vonta maga után. A tűzerő hatékonyabbá tételének érdekében az alakzatok zártabbak lettek, ezzel kialakultak a korra jellemző, szinte összefüggő sorok.

A harcrend szárnyain a nehézlovasság (vértesek, dragonyosok) három sorba zárkózva állt fel, esetükben is, mint a gyalogságnál az alakzat megtartása volt az elsődleges követelmény. A lovasszázadok az arcvonaluk szélességének megfelelő térközökkel álltak fel. Az alakzat megtartása érdekében az ellenséget ügetésben közelítették meg, majd kb. huszonöt lépésről pisztolyokból leadott sortüzek után indultak rohamra. A lovasság pisztolyhasználatát, annak hasznosságát megkérdőjelezték már a korban is – XII. Károly svéd király pedig el is vetette.

A lovascsapatnem nem csupán a nehézlovasságot képviselte a vonalharcászat korában. A harceljárás az évtizedek alatt egyre szigorodó dogmái ellenére a könnyűlovasság sem tűnt el.

A harmincéves háborút követően a harcászat rendkívül sablonossá és merevvé vált. A vonalak és így az alakzat megtartásának elsőrendűsége szinte automatizálta a harceljárást, ami kevés lehetőséget teremtett a hatékony irányításra. A vezérek a harcrend felvétele után az eseményeket alig tudták befolyásolni, az erőösszpontosítás, az átcsoportosítás lehetetlenné vált. A hadvezetés a merev harcászat oldására egyre többször alkalmazott könnyűcsapatokat, amelyek gyorsaságukból, nagy manőverezőképességükből fakadóan meglephették, pusztíthatták, zavarhatták az ellenséget. A huszárság ezért is vált egyre keresettebb csapatnemmé Európa-szerte.

A vonalharcászat a lovasságot megfosztotta a legfontosabb erényétől, a dinamikától. A tűzfegyverek fejlődése jelentette lehetőségeket megpróbálták ennél a fegyvernemnél is kiaknázni, de a várt eredmény elmaradt. A vonalharcászat és a technika jelentette lehetőség a lovasságnak nem hogy fejlődést, inkább hátrányát jelentett. A megoldást a fegyvernem régi alkalmazásának visszaállítása jelentette. Ebben II. (Nagy) Frigyes porosz király (1740–1786) járt az élen. Törekedett a váratlanságra, az ellenség meglepésére, a kezdeményezés megragadására és megtartására is. Ezt a lovasságban rejlő dinamikától várta el. A harcrendben a nehézlovasságnak az elsődleges feladata az alakzata megatartása mellett a leggyorsabb jármódban az ellenség megtámadása volt. Nagy Frigyes a könnyűlovasság fejlesztését is megkezdte haderejében, a magyar mintát követően porosz huszáralakulatokat állították fel, amellyel a vonalharcászat merevségét kívánta tovább oldani. Ezek az intézkedések a szálfegyverekkel harcoló lovasság szerepét ismét megerősítették.

A könnyűlovasság erényeit nem csupán Nagy Frigyes, de a Habsburg Birodalom is igyekezett kihasználni. Így, a 18. század derekán már mind a két sereg rendelkezett a nehézlovasság mellett könnyűlovassággal, azon belül is huszársággal és dzsidásokkal. Nem hiába, hiszen a hétéves háború folyamán számos esetben játszottak jelentős szerepet. 1757. június 28-án, a kolini csatában ennek ékes példája mutatkozott, amikor gróf Nádasdy Ferenc helyzetfelismerése és gyors cselekvése hozta meg a lovasság sikerét. Miután a császári gyalogság helytállása megállította a poroszok sorozatos támadását. Nádasdy a csata közben gyarapodó lovasszázadainak meg-megújuló támadásai a porosz lovasságot és gyalogságot felőrölték. A döntő pillanatban a rendelkezésére bocsátott 100 lovasszázad – vértesek, dragonyosok, svalizsér, huszárok, stb. – közreműködésével elsöprő rohammal megfutamította a porosz lovasságot és Nagy Frigyes seregének bal szárnyán lévő gyalogságot. Nádasdy

lovasságában többek között a huszár csapatnem kb. 45 századdal képviselte magát – a Császár-, az Erdélyi-, a Festetich-, a Dessewffy-, a Baranyay-, valamint a Nádasdy-huszárezredből.

A 1757. december 5-én lezajlott leutheni csatában a könnyűlovasság előőrsi, felderítő-szolgálatot látott el, valamint portyázással igyekezett zavarni az ellenséget. A porosz huszároknak köszönhető az első siker december 5-én, a csata küszöbén. Nagy Frigyes Borne település melletti állásfelderítés után először az elővéd harminc huszárszázadát küldte ki. A ködös időnek, valamint az osztrák felderítés és biztosítás esetlenségnek köszönhetően Nostritz gróf, a császári (osztrák) elővéd parancsnoka későn szembesült azzal, hogy az egész porosz sereg áll vele szemben. A visszavonulást azonnal elrendelte, viszont ennek fedezésre kiküldött három könnyűlovas- (svalizsér) ezred még nem állt fel, amikor rajtaütésszerű támadás érte. A meglepés eredményeként a porosz huszárságnak sikerült megfutamítania az osztrák svalizséreket.

2. A huszárság harcászati eljárása

A harcászati eljárásokat a csapatok alkalmazási területe szabta meg. A lovast elsődlegesen a csatákra és ütközetekre készítették fel. A huszárságnak éppen lényegéből fakadóan nem merülhetett ki alkalmazása a rohamban, a fegyvernemet, ugyanis elsődlegesen a *rajtaütés*, a *portyázás*, *üldözés*, *felderítés* és *biztosítás* területén szerzett tudása miatt alkalmazták.

A *rajtaütés* a huszárság védjegyének is tekinthető, amelyben a csapatnem gyorsasága és mozgékonysága a legjobban megmutatkozott. Ez a harcászati eljárás lehetővé tette, hogy a huszárság nagyobb távolságok megtétele után váratlanul üssön rajta az ellenségen, majd ugyanilyen gyorsan el is tűnjön.

A *portyázás* a rajtaütés után a másik olyan harcászati eljárás, amelyet a huszárcsapatnem magáénak tudhatott. Itt is a gyorsaság és a mozgékonyság kapott fontos szerepet. A támadások irányulhattak települések, táborok, de az ellenség utánpótlási vonalai és csapatai ellen egyaránt. A portyázás nagy önállóságot, találékonyságot és kezdeményezőkészséget kívánt, amivel leginkább a huszárság rendelkezett a lovascsapatnemek közül – ez a szabadság tette oly nehézzé a huszárság integrálását az állandó haderők kötelékeibe.

Az *üldözés* a gyorsaság miatt a lovasság, ezen belül is a leggyakrabban a huszárság feladata volt. A megvert, megfutamított ellenség csapatainak üldözése a siker továbbfejlesztése volt, lehetőség nyílt az ellenség további pusztítására, valamint zsákmányszerzésre (lovak, tüzérségi eszközök, stb.) ezzel megakadályozva az újabb harcrend felvételét.

A *felderítés* legfontosabb eszköze a huszárság volt. A feladat távolságától függően állították össze a felderítőcsoportokat. Néhány kilométerre egy kb. 10 fős csoportot küldtek ki egy altiszt vezetésével. Távolabbra már tiszt vezetésével nagyobb csoportot – szakaszt, vagy szárnyat – küldtek ki. Utóbbi esetben már kisebb ellenséges különítmények megtámadására is parancsot kaphattak. A több tíz km-re, vagy ennél messzebbre irányuló felderítést már nagyobb kötelékek, több század, vagy ezred hajtotta végre, tüzérséggel kiegészülve. Ekkor már komolyabb összecsapásra is sor kerülhetett, egyes esetekben erre parancsot is kaptak, de ha a szükség nem szorította a parancsnokot erőinek megkímélése érdekében ezt igyekezett elkerülni.

A *biztosítás* is fontos lovassági feladat volt, amellyel általában a huszárságot bízták meg, bár ezt már más fegyvernemekkel megoszthatták. A meneteket oldalról kisebb huszárrajok biztosították, míg elővédként és hátvédként már gyalogsággal és tüzérséggel kombinálva működtek. Feladatuk a harc felvétele volt, s lehetőleg ki kellett addig tartani, amíg a zöm felkészül a harcra, vagy a visszavonulásra. Utóbbi esetben az elővédből hátvéd lett, melynek fedeznie kellett a visszavonulást.

Az ütközetben alkalmazott harcászati eljárások három nagy csoportra oszthatóak: (1.) Elszélesedés: széles arcvonalon, laza, csatárláncszerű alakzat; (2.) Tömegben: egyesítve, szoros zárt tömegben alkalmazva; (3.) Más fegyvernemmel egyesítve: gyalogsággal és/vagy tüzérséggel kombináltan alkalmazva.

3. A Habsburg Birodalom huszárjai

A legelső állandó, reguláris huszárezredeket 1688-ban szervezték meg. I. Lipót császár (1858–1705) gróf Czobor Ádám ezredest bízta meg 2000 magyar lovas verbuválására, akikből két huszárezredet kellett kiállítania. Ezek egyike lett a későbbi 9. huszárezred, ami Nádasdy gróf, tábornagy nevét viselte és 230 évig, egészen 1918-ig, az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásáig fennállt. Ez nem véletlen, hiszen a huszárok reguláris kötelékekben is beváltották

a hozzájuk fűzött reményeket. A tapasztalatokon felbuzdulva, 1696-ban mihályi Deák Pál ezredes egy újabb huszárezred felállítására kapott parancsot (ez lett a későbbi 8. huszárezred). Ez folytatódott 1702-ben, amikor már öt huszárezredet szerveztek meg.

Ezeknek a huszárezredeknek öt eskadronja (lovasszázada) volt. Az eskadronok egy-egy kapitányból, hadnagyból, kornétból (zászlós), őrmesterből, szállásmesterből, írnokból, felcserből, továbbá egy-két trombitásból, két-három káplárból, három szakaszba osztott 80-90 huszárból, egy nyergesből és egy kovácsból álltak. Az ezredparancsok törzséhez tartoztak: az alezredes, a főstrázsamester (őrnagy), a szállásmester (gazdasági tiszt), a hadbíró, az ezredkáplán, az ezredtitkár, a kocsimester és az élelmező mester. Ezredtrombitás helyett ezredüstdobost alkalmaztak. Az üstdobok arannyal, vagy ezüsttel hímzett színes takaróval díszítve a ló mindkét oldalán függtek. Külön ezredzászló nem létezett, minden compagnienak külön kis fecskefarkas zászlót rendszeresítettek.

1704-ben nyolc huszárezred volt hadrendben, bár létszámuk igen csak megcsappant. Ez a tendencia nem véletlen, hiszen kitört a Rákóczi-szabadságharc (1703–1711). A magyar lovasok többsége a „*Cum Deo pro patria et libertate*" (Istennel a hazáért és szabadságért) jelszava alá sorakozott és kuruc lovasként keserítette a császári erők életét. A Habsburgoktól való függetlenségért harcoló II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelem (1704–1711) lovasságának 90%-a magyar huszár volt. A fejedelem kuruc huszárjai a csapatnemre oly jellemző harcászati eszközökkel: portyázással, lesvetéssel és rajtaütéssel aratták sikereiket, kiemelkedő vezéreik Ocskay László, Borbély Balázs, Bottyán János, Béri Balogh Ádám és Bezerédy Imre voltak.

A kuruc lovasságot a folyamatos harcok teremtették meg. Az első lovasegység 200 főt számlált, amelyet Ocskay László és Borbély Balázs vezetett. Ezt az alakulatot nagyrészt a császári zsoldból megszökött huszárok alkották. Ilyen szökések folyamatosak voltak, ezért is okozott komoly nehézséget a bécsi udvarnak a meglévő huszárezredeinek kiegészítése és újabbak felállítása a szabadságharc ideje alatt. Ocskay szervezőmunkájának és a magyar virtusnak köszönhetően egy-két hónapon belül már tízezresre emelkedett a kuruc lovasság létszáma. 1704–1705 telén három reguláris lovasezred felállítása kezdődött meg Esterházy Antal, ifjabb Barkóczy Ferenc és Palocsay György irányításával. Mind a három személy komoly katonai tapasztalattal rendelkezett, ezért nem meglepő, hogy a kuruc lovasságot az általuk már jól ismert osztrák minta alapján kezdték megszervezni.

Számos híres, vagy hírhedt siker került fel a szabadságharc lovasainak győzelmi listájára. Csak néhányat említve. Bezerédy Imre 1706-ban dandárjával egy nap leforgása alatt 150 kilométert nyargalt, közben számos falut felégetett és még Baden városának megostromlására is maradt ideje. Ocskay László az északnyugati részeken szerzett érdemeket, több alkalommal betört Morvaországba és sikeresen akadályozta Starhemberg Guido tábornagy előnyomulását. Egy másik, de jóval kisebb vállalkozás alkalmával Bornemissza János strázsamester és húsz embere igen értékes fogolyra tettek szert. Lesben vártak, majd megtámadták azt a kocsit, amely Starhemberg Miksa császári tábornokot és öccsét szállította. A kurucok levágták az osztrák lovasokat, akik a szekeret kísérték – Fekete Mihály közhuszár négyet –, majd magas rangú foglyaikkal 100 kilométert nyargalva belovagoltak Nyitrára.

A Rákóczi oldalán harcoló huszárok ismételten bebizonyították, hogy nélkülözhetetlenek a kor harctereiről. Ezért sem véletlen, hogy a szatmári békekötés (1711. április 30.) után a szabadságharc minden résztvevője amnesztiát kapott. Ezzel együtt a Habsburg hatalom lehetővé tette, hogy a huszárok beálljanak a császári haderőbe. A szükség is ezt kívánta, ugyanis még javában tartott a spanyol örökösödési háború (1704–1714). Azok, akik éltek a lehetőséggel, a császári haderő huszárezredeibe kerültek. A Császári Udvari Haditanács ezután mindig számított a főurak neve alatt kiállított magyar huszárezredekre.

A magyar huszárokat szívesen látták Európa valamennyi haderejébe. A legkiemelkedőbb Rákóczi „jobbkezének”, Bercsényi Miklósnak a fia, Bercsényi László (1689–1778) számított, aki a francia huszárságot alapította meg. Ezen felül pedig kiérdemelte a legmagasabb katonai rendfokozatot, Franciaország marsallja lett. Mihályi Deák Pál a híres huszár ezredes, aki franciáknál „Poldeack” néven vált ismertté és ott szervezte meg huszárezredét.

A császári haderőben a huszárezredek száma állandóan változott. Ennek okai egyszerűen anyagi természetűek voltak, jelentős összegeket lehet megspórolni, ha csak szükség esetén hívták harcba a huszárokat. A spanyol örökösödési háborút követően 1714-ben, valamint 1721-ben is, két-két huszárezredet oszlattak fel, így a lengyel örökösödési háború (1734–1738) küszöbén, 1733-ban a Habsburg kormányzat csupán három huszárezreddel rendelkezett. A csapatnem nélkülözhetetlenségét bizonyítja Savoyai Jenő császári altábornagy egy nyolcezres huszárhadtest felállítására és a huszárság számának növelésére vonatkozó terve is. Az elképzeléseket tettek követék. Hat új huszárezredet állítottak fel, amelyek közül a későbbi császári és királyi 4., illetve 6. ezred is származott. 1733-ban két ezredes, Hávor Miklós és

Splényi Gábor állított fel huszárregimentet, majd ezt követték az egykori kuruc generális, Károlyi Sándor lovassági tábornok, Pestvármegyey József ezredes és Ghillányi János ezredes ezredei. Ezzel öt reguláris huszárezred állt föl. A hatodik Jovanivics Vince szerb metropolita alapította Illír ezred volt, de ez mindvégig irreguláris maradt, ezért 1739-ben fel is oszlatták.

A lengyel örökösödési háborúban tünteti ki magát először Nádasdy Ferenc (1708–1783) a későbbi császári tábornagy, aki a vezetése alatt álló 300 huszárral a Pó folyó mellett egy spanyol lovasegységet vert szét. Ekkor 800-nál több foglyot ejtettek, szereztek 90 lovat, két ezüsttrombitát, miközben saját veszteségük, mindössze 19 fő volt. Az osztrák kormányzat a lengyel és a török elleni háborúit lezárva, 1739-ben egy ezredet feloszlatott. Talán többet is tervezett, de III. Károly császár (1711–1740) halála utáni trónviszály miatt kirobbant osztrák örökösödési háború (1740–1748) ismét szükségessé tette a huszár szablyák szolgálatát.

Mária Terézia (1740–1780) atyjától, III. Károlytól 52 gyalogezredet, 18 vértes-, 14 dragonyos- és 8 huszárezredet örökölt meg. Szüksége is volt rá, hiszen hosszú uralkodását háborúk sora kísérte végig. Ennek következtében számos további huszárezred állt föl. Vezetőik a kor legnagyszerűbb katonái voltak: az egyik leghíresebb vezér, a már említett Nádasdy Ferenc huszárgenerális. Az osztrák örökösödési háborúban, 1742-ben Chotusitz-nél rohammal győzött és elfoglalta Pisek várát, 1744-ben a Rajnán túl szétverte a francia sereget, Nagy Figyes porosz király (1740–1786) seregét kiszorította Csehországból. Nádasdy a legnagyobb győzelmét a hétéves háborúban (1756–1763) a már említett kolini csatában, 1757. június 18-án aratta Nagy Frigyes ellen. A kolini győzelem emlékére a királynő megalapította a Mária Terézia Rend-et. Az első négy kitüntetett között két magyar volt, Nádasdy és Hadik.

Gróf Hadik András a hétéves háború egyik legkalandosabb vállalkozására adta a fejét 1757-ben, amikor is alig több mint ötezer katonájával mélyen, 450 kilométerre az ellenséges vonalak mögé nyomult és megsarcolta Berlint, a porosz király fővárosát. Hadik katonái között ott voltak a saját nevét viselő Hadik-huszárezred és a Baranyay-huszárezred magyar lovasai is. A siker érdekében rejtve közlekedtek, éjszaka vonultak, nappal jól elrejtőzve pihentek. A nagy távolságot a napi 70-80 kilométeres menetteljesítménnyel 6 nap alatt tették meg. Hadik lovasain kívül tüzérséget és gyalogságot is vitt magával, utóbbiak menetének meggyorsítása végett huszárai mögé ültette és így szállíttatta őket. Berlin falai alá 1757. október 16-án érkezett meg. A város vezetését Hadik és katonáinak határozott fellépése győzte meg, de a város felprédálását Hadik szigorúan megtiltotta. A berliniek így kifizették az óriásinak számító 235 000 talléros

hadisarcot. Nagy Frigyes értesülve az esetről azonnal csapatokat küldött fővárosa megsegítésére, azonban ezek elkéstek, ugyanis Hadik már október 17-én elhagyta Berlint és ötnapi erőltetett menetet követően épségben elérte a Habsburg vonalakat. A vakmerő kaland mérlege önmagáért beszél, Hadik ezzel a pimasz lépésével saját veszteség – 100 ember – mellett, 400 porosz foglyot ejtett és hat ellenséges lobogót zsákmányolt.

A napóleoni háborúk során is, hasonló hőstettekről lehet beszámolni. A „legvitézebb magyar huszár" Simonyi József, vagy, ahogy a köztudatban elhíresült Simonyi óbester révén. 1800-ban Langenfeldnél 30 huszárjával elfogott egy 320 fős francia előőrsöt. 1809-ben Wagramnál feladatul kapja a Thaya hidjánál a franciák feltartóztatását. A hidat huszárjaival sikeresen védte, ezzel biztosítva az osztrákok visszavonulását. A francia előnyomulás akadályozása végett felgyújttatta, majd utolsóként az égő rőzsén átugratva hagyta el a hidat. A lipcsei csatában, a „népek csatájában" vakmerő lovasrohamot indított, amelyben megfutamított több francia lovascsapatot. Lyon 1814-es bevételénél huszárjaival a Rhone folyón átúszva a franciák hátába kerül és így indított támadást.

Az Oroszország ellen indított 1812-es hadjáratban is részt vettek magyar huszárok. A Grand Armée keretéhez tartozó osztrák hadtestben öt huszárezred vonult fel a keleti hadjáratra. Fő feladatuk a mélységi felderítés volt, amit sikeresen végre is hajtottak. Mindezek ellenére a kemény tél, az élelemhiány a lovak elhullásához vezetett, így a huszárok a visszavonulást már gyalogosan voltak kénytelenek megtenni. A napóleoni háborúk majd, minden, az osztrák haderőt is érintő eseményében ott találjuk a magyar huszárokat.

4. Az 1848/49-es szabadságharc lovassága/huszársága

A magyar honvédségen belül a szárazföldi haderőnem korra jellemző mindhárom fegyverneme: a gyalogság, a lovasság és a tüzérség is megtalálható volt. A magyar honvédség lovasságát szinte kizárólag egy csapatnem, a huszárság alkotta. A magyar könnyűlovasság katonai erényeit már a szabadságharcot megelőzően is megbecsülés övezte. A tradicionálisan, elsősorban harcrenden kívül, kötetlenebbül a harc bevezetésére, portyázásra, üldözésre, fogolyszerzésre, meglepésre, futárszolgálatra és más olyan feladatokra, amelyhez gyorsaság, leleményesség és bátorság, már-már merészség kellett, előszeretettel alkalmazták őket. A huszárságnak tehát fel kellett készülnie szinte minden feladat végrehajtásra, így attól sem rettenhettek meg, ha az

eredeti rendeltetésétől teljesen idegen módon, a nehézlovasság szerepét átvéve zárt kötelékben kellett rohamozniuk. A bátorság, vakmerőség olyan velejárója volt a huszárnak, mint a lova, vagy a kardja. Ez, ahogy 1848/49 előtt, úgy a szabadságharcban is számtalanszor bizonyságot nyert. Már csak abból kiindulva is igaz, hogy a magyar honvédség egyik legnagyobb hiányosságát, a nehézlovasságot és annak szerepkörét is többször betöltötték.

A szabadságharc lovasságának megszervezésénél nagy előnyt jelentett, hogy a gyalogsággal ellentétben a magyar kiegészítésű huszárezredekből többet sikerült hazarendelni. Ezeknek a létszáma szinte soha sem volt teljes, ugyanis voltak, akik különböző okokból – nemzeti identitás, királyhűség, szökés meghiúsulása stb. – nem tartottak ezredükkel. A huszáralakulatok sikeres hazaszökésének egyik alapja a gyorsaságuk volt, valamint nem szabad elfelejteni, hogy ezek a lovasok voltak a hirtelen felbukkanás, eltűnés és rejtett menetek mesterei is.

A huszárságnak 1848/49-ben az ún. „*német lovassággal*" (az elnevezés nem takarja a legénységi állomány valós etnika összetételét) kellett szembe néznie. A gyűjtőfogalom a nehézlovassághoz tartozó vérteseket és dragonyosokat, valamint a könnyűlovassághoz tartozó svalizsereket takarta.

A szabadságharc lovasságának legnagyobb szervezeti egysége az ezred volt, amelyet nyolc századból (svadron) szerveztek. Az alapvető harcászati egysége a század volt, amelyeket kettesével osztályokba szerveztek valamely magasabb kötelék, rendszerint dandár alárendeltségbe. Az osztályokat az azokat vezető tisztek rendfokozata szerint különítették el, így volt ezredesi, alezredesi, 1. őrnagyi és 2. őrnagyi. Az osztályparancsnoknak volt egy segédtisztje al-, vagy főhadnagyi rangban, valamint az osztálytörzshöz tartozott még egy állatorvos, egy zászlós, egy főtrombitás és zenekar – ha volt.

A század két szárnyból, a szárny pedig két szakaszból állt. A század parancsnoka az első kapitány volt, helyettese a másodkapitány (százados). A század állománya a következőképpen épült fel: két-két főhadnagy, hadnagy és őrmester, 12 káplár (tizedes), 6 vicekáplár (altizedes), trombitás, kovács és 150 huszár, valamint ló nélküli négy közhuszár. A század hadilétszáma 182 fő, míg az ezredé 8 századdal és az ezredtörzzsel együtt 1792 fő, valamint 1388 ló volt.

A könnyűlovasság alkalmazása a napóleoni háború tapasztalatai alapján a 19. század első felében jelentősen kibővült. Ennek első jele volt, hogy egyre többször alkalmazták őket a

nehézlovasság feladatkörében, rohamok végrehajtására és az ellenség harcrendjének áttörésére. Zárt kötelékben mindhárom fegyvernem ellen alkalmazhatóvá vált a könnyűlovasság, ezenbelül a huszárság is.

A roham harcrendi felállása a fejlődött vonal, illetve oszlop lehetett. A fejlődött vonalban a század négy szakasza, jobbról balra, zártan, kétsoros vonalban bontakozott szét. Az egymás mellett lovon ülő lovasok kengyelvasa összeért, a sorok között pedig két lépés távolság volt. A századparancsnok az arcvonal előtt állt, vagy lovagolt a század szélessége felének megfelelő távolságon. Tőle, kissé hátrébb balra volt a trombitás helye. A vonal mögött két lépésre állt a század másik tisztje, míg a szakaszparancsnok ugyanilyen távolságra az első sor előtt. Abban az esetben, ha az osztály két százada egymás mellett vonalban állt, akkor annak szélessége annyi lépés volt, ahány fő állt az első sorban, valamint a századok közötti tizenkét lépés térköz, tehát akár százötven méter is lehetett. A leírt alakzat felvételéhez szükség volt elég térre és időre, ami nem minden esetben ált rendelkezésre. Az előbbiek miatt a század oszlopot is alakíthatott, amelyben a szakaszok – melyek ekkor is kétsoros vonalba fejlődtek – egymás mögött álltak fel, a szakasz szélességének megfelelő távolságra. A szakaszok előtt lovagolt a szakaszparancsnok, tőle tizenöt lépésnyire a századparancsnok.

A lovasszázad ebben a két alakzatban hajthatta végre rohamát, de elsősorban mindig a fejlődött vonalra törekedtek, ugyanis ez biztosította, hogy egyidejűleg a lehető legtöbb lovas harcoljon – ez egészen az első világháborúig igaz volt. Más fegyvernemekhez hasonlóan a lovasságnál is nagyon sokat számított a harci tapasztalat, valamint a morális felkészültség, mind a roham végrehajtására, mind annak kiállására. Lényeges volt, hogy a zárt alakzat a roham során megmaradjon, és megfelelő távolságból ugrassák vágtába a lovakat. Utóbbi különösen fontos volt, hiszen a ló erejére a kézitusában is szükség volt. Az összecsapások rendszerint rövid idő alatt zajlottak le, ritkán tartott néhány percnél tovább, viszont többször ismétlődhetett, attól függően, hogy a harcászati helyzet miképpen alakult.

A huszárok igyekeztek elkerülni a frontális összeütközést, különösen, ha a másik oldalon a harchoz nehéz lovasság, vagy dzsidások bontakoztak szét. A harcászati helyzet azonban ezt nem mindig tette lehetővé, számos esetben vállalni kellett a szemtől-szembeni összecsapást (pl.: a kápolnai csatában 1849. február 27-én Verpeletnél, majd 28-án Mezőkövesdnél). Ilyen alkalmakkor – különösen, ha nehézlovassággal álltak szemben – a huszár lovának gyorsaságát, fordulékonyságát használta ki a statikus ellenféllel szemben. A roham utolsó fázisában

törekedtek arra, hogy a két szélső szakasz, vagy legalább az egyik az ellenség oldalába kerüljön, növelve ezzel annak gondjait. Ha ez nem hozta meg a várt eredményt, akkor a huszárok futást színlelve maguk után csalták ellenfelüket, majd hirtelen fordulattal újra rohamoztak.

A támadás során a lovasság is képezett tartalékot, osztályszinten egy fél századot, amely a roham során az osztályt zárkózott kötelékben követte. A tartalékot üldözésre, sikertelenség esetén a visszavonulás fedezésére és az újjáalakulás idejére az ellenség feltartóztatására alkalmazták.

A lovasság zárt kötelékben, mind a tüzérség, mind a gyalogság ellen alkalmazható volt. A már négyszögbe felállt gyalogságot a terep adottságait kihasználva kellett a huszárkötelékeknek megközelíteniük. A gyalogsági alakzatot eredménnyel a sarkain, vagy esetleg oldalán lehetett megbontani. A huszárok támadásának gyorsnak és határozottnak kellett lennie ahhoz, hogy betörjenek a gyalogsági alakzatba. Nagyobb távolságból azonban a gyalogság négyszögét megtámadni, azok hatásos puskatüze miatt már túl veszélyes vállalkozás volt.

A tüzérség elleni támadás a huszárságnak az egyik legnagyobb haditette volt. Az ellenséges üteget a siker reményében csakis oldalról közelíthette meg a huszárkötelék, ugyanis a szemtől-szembeni támadás szinte biztosan kudarcba fulladt volna. A huszároknak számolniuk kellett az üteg biztosítására kirendelt lovassággal, vagy ritkábban gyalogsággal. Ha a biztosító alakulatokat elűzték és az ágyúk a helyükön maradtak, akkor már sikerrel járt az akció – a tüzérek komolyabb ellenállást nem jelentettek a huszároknak. Ekkor egy kérdés maradt: volt-e elég idő az elvontatásra? Ennek hiányába csupán a lövegek harcképtelenné tételére volt lehetőség. Előbbi eset egyértelmű, utóbbi esetben az altisztek a magukkal hozott kalapáccsal és erős vasszöggel a lövegek gyújtólyukát beszögezték, ezzel hosszú időre működésképtelené téve azt. Ilyen, sikeres támadást hajtottak végre tüzérség ellen 1849. június 16-án Zsigárdnál a Württemberg-huszárok.

A huszárságot általában a harcvonal mögött állították fel. Kisebb részük a szárnyakon helyezkedett el, feladatuk a biztosítás volt az ellenséges átkaroló mozdulatok elhárítására, illetve a tüzérütegek fedezetét adták. A csatarend hátsó részében álló lovastömeg, amennyiben erre lehetőség nyílt átkaroló támadást indított, vagy áttörést kísérelt meg.

A szabadságharc huszársága a nem hagyományosnak tekinthető harcászatában is szép sikereket értek el. A huszárok 1849 áprilisában sikeresen biztosították Görgei Artúr altábornagy (1818–1916) Komárom felé előnyomuló seregének lőszerszállítmányait. Dessewffy Arisztid (1802–1849) ezredes hadosztályának négy (Császár-, Coburg-, Hunyadi-huszárezredből való) huszárszázada 1849. február 18-án sikeresen rajtaütött és szétvert egy, a közelben állomásozó vértesosztályt. A huszárok sikeres portyázó tevékenyégének köszönhető, hogy a Komáromot körülzáró osztrák hadtestek elhelyezkedését és erejét tartalmazó futárpostát 1849. július 25-én Tatánál elfogták.

A napóleoni háborúk tapasztalatai, majd az azt követő évtizedek megnyitották az utat a lovasfegyvernem egységesítése felé. Köszönhetően annak, hogy a könnyűlovasság alkalmazása kibővült, a vértesekhez és a dragonyosokhoz hasonlóan a huszárokkal is hajtottak végre tömegrohamokat. Ezzel elkezdődött a lovasfegyvernemen belül a nehézlovasság lassú, de folyamatos térvesztése. Az Osztrák–Magyar Monarchia haderejéből 1867 után eltűnttek a klasszikus nehézlovasnak számító vértesek, ellenben a könnyűlovasságot képviselő huszár- és ulánusezredek megmaradtak, sőt számukat idővel növelték. A változás mögött egyértelműen az állt, hogy míg a könnyűlovasság megtartva sajátos harceljárásait a nehézlovasság szerepkörébe is alkalmazható volt, addig ez fordítva nem működött. Ez vezetett tehát a fegyvernem egységesítéséhez.

5. A lovasság harcászata a 19. század második felében

A lovasság klasszikus alkalmazásának talán utolsó európai példái a német egyesítésért folytatott porosz–osztrák (1866) és porosz–francia (1870–1871) háborúk voltak. A lovasság szempontjából a kedvezőtlen változások már ekkor érezhetővé váltak: „*Szedánnál 1870. szeptember 2-án (Floingnál) a franczia lovasság több támadást intézet a gyalogság ellen, de ha sikerült is a rajvonalon keresztültörni, a tartalék mindig visszaűzi.*

Itt sokszor előfordult, hogy a megtámadott gyalogosztagok 2-ik sora hátrafordult és úgy lőtt a lovasság után.

A német vezérkari munka azt mondja, hogy a gyalogság a támadást széles arcvonalakban és árkokban vagy keritések mögött födötten fogadta és csak akkor gyülekeztek az osztagok zárt,

tömött csoportokban, hogyha épen ezt a többi oldalról jövő támadás megkövetelte."(Eredeti helyesírással – a szerző) – írja Wagner Béla (1860–1914) százados – később honvéd őrnagy – munkájában.

A lovas fegyvernem alkalmazása éles vitákat váltott ki Európa-szerte. Ennek alapját a technika viharos fejlődése váltotta ki, ami nem hagyta érintetlenül a fegyverzetet és ezzel a harceljárásokat sem. Az egyre hatékonyabb és nagyobb hatótávolságú fegyverek, valamint a tűzerő növekedése, illetve az új harceljárások az eddig a lovassággal szemben sokszor végtelennek tűnő gyalogságot erősítette. „*Jövőben a lovasságnak a gyorstüzelő puskával szemben csak oly támadásai fognak sikerülni, hol meglepően léphet fel.*" (Eredeti helyesírással – a szerző) – vélekedett Wagner Béla százados 1893-ban, amikor a gyalogság harcra való kiképzéséről írt. Gerenday Tivadar százados, aki a lovasság fegyverét vizsgálata a gyalogság és a tüzérséggel szemben szintén úgy gondolta, hogy „*A modern harcz mindenek előtt a tűzfegyverek harcza.*", valamint a gyalogsággal szembeni sikert nem a meglepés erejében határozta meg, véleménye szerint „*A lovasság csak akkor számíthat sikerre a gyalogság felett, ha ez kimerült és rendetlen tömegekben van.*" (Eredeti helyesírással – a szerző). Ez általában rajtaütés, üldözés, esetleg tüzérség, vagy gyalogság által megtört ellenség esetében valósulhatott meg.

Így egyre jobban előtérbe került az a jogosnak ítélhető kérdés, hogy a lovasság, mint fegyvernem milyen szerepet tölthet be 20. század elején?

A gyalogság harcászatának fejlődése törvényszerűen jelentős befolyást gyakorolt a lovasság alkalmazhatóságára. Erre Wagner Béla százados „*A gyalogság védekezése a lovasság ellen*" című munkájában már 1891-ben felhívja a figyelmet: „*a lovasságnak szerepe a gyalogságnak hátultöltő puskával történt felszerelése folytán nagyon megváltozott és ezért a hadsereg összes huszár- és ulánus ezredeit dragonyos ezredekké változtatta át olyaténképen, hogy azokat mind messzehordó gyalogsági puskákkal látta el és a lovas legénységet a gyalog lövészszolgálatra is kiképeztette.*

A többi európai államokban még eddig tartózkodtak ezen példát utánozni, mert azt vallják, hogy a lovasságnak tulajdonképeni feladata a hadászati és harczászati felderítés mellett első sorban a lovasság elleni harcz; de ezenkívül azt is hiszik, hogy még mindig lehetséges lesz meglepő

rohamokkal magát a gyorstüzelő gyalogságot is visszavetni és megsemmisíteni." (Eredeti helyesírással – a szerző).

A 19. és 20. század fordulóján a lovasszázad elfogadott harcalakzata a *fejlődött vonal* volt, ugyanis ez az alakzat tette lehetővé a legtöbb lovas számára a kézitusában való részvételt, ami minden lovastámadás végső célja volt. *Oszlopalakzat*ot csak kivételes esetben alkalmaztak, ha meglepték a századot, vagy nem volt elég tér a vonalba fejlődéshez. A lovasszázad sem tartalékot, sem oldalvédet nem különített ki.

Az osztály és az ezred harcalakzata szintén a fejlődött vonal volt. Az osztály fél századot, az ezred egy századot különített ki tartalékul. A támadás irányának meghatározása után az első vonalat hátul és oldalt 2x400 méterre követte a tartalék. Ezenkívül a szárnyszakaszok, mint védő oldalak maradtak vissza. Az utászszakasz 150 m-re az ezred közepe mögött haladt és a keletkező hézagok kitöltését végezte. A tartalék rendeltetése az első vonal váratlan támadás elleni biztosítása volt, vagy a harcba való közbelépés és annak eldöntése, az üldözés megszüntetése. A tartalék parancsnoka, ha nem kapott más utasítást, köteles volt önállóan cselekedni. Az ezred parancsnoka csak akkor állt az irányszázad élére, ha az összes század egyszerre egy célt támadott, ha viszont a századok több irányba és célra támadtak, akkor az ezred parancsnoka a kézitusába nem vehetett részt.

A lovasdandár a harchoz több harcvonalba fejlődött fel. Egy lovasdandár, ami két ezredből állt, a harchoz a következőképpen bontakozott szét: egy ezred az első harcvonalat, míg a második ezred egy osztállyal a második, másik osztályával a harmadik harcvonalat alkotta. Védő oldalakul mindegyik szárnyon egy-egy félszázad maradt vissza. A második harcvonal azon szárny mögé volt helyezendő, melynek nagyobb támadó erőt akartak adni. Az első harcvonalat még erősebbé kellett tenni, vagy ha a dandár létszáma kikülönítések által csökkent, akkor a második harcvonal el is maradhatott. Ilyenkor a védőoldalakat egy-egy század képezte. A harmadik harcvonalnak, amely a lovasdandár erejének negyedének kellett lennie, a helyzet kifejlődésig a közép mögött maradt. Célszerű volt azonban azon szárny mögé rendelni, amely mögött második harcvonal nem volt.

A harcvonalak a rohamban a következő feladattal bírtak: az első a roham végrehajtására és a kijelölt cél leküzdése volt rendelve, a második az első harcvonal közvetlen támogatására, különösen pedig oldaltámadások kivédésére volt hivatott, egyúttal igyekezett az ellenség

hátában és oldalában működni. A harmadik harcvonal volt a tartalék és a dandárparancsnok rendelkezésre állt. A tartalékparancsnok csak akkor avatkozhatott bele önállóan a harcba, ha a késedelem a feladat sikerét kockáztatta.

Az általános harcalakzatok után szükséges ismertetni, hogy miképpen kellett felvennie a lovasságnak a harcot lovassággal, gyalogsággal és tüzérséggel szemben. A *lovasság harca a lovasság ellen* három módon történhetett: várakozással, megközelítéssel és döntéssel.

1) Várakozás. A lovascsapat biztosított, fedett állásban várakozott az alkalmas pillanatra, a támadás megindítására. Eközben a parancsnok az ellenséget és a terepet harcjárőrök által felderítette, valamint, ha már folyt a harc, annak menetét követte figyelemmel.

2) Megközelítés. A lovascsapatnak a legrövidebb és legalkalmasabb vonalon, az ellenség előtt célszerűen rejtve, a terep és a rendelkezésre álló idő felhasználásával arra a pontra vezetése, ahonnan a legalkalmasabb volt a roham megindítása. A módszer fő célja az volt, hogy az ellenséget váratlanul érje a roham.

3) Döntés. Magába foglalta az elhatározást, a végrehajtást, végén pedig a sikerkifejlesztést.

A lovassági roham tervszerű végrehajtása megkövetelte, hogy a támadás irányát megfelelően meghatározzák. Ennél a cél az volt, hogy az ellenséget oldalról érje a támadás, lehetőleg még a harchoz való szétbontakozás folyamatában, de ha ez már befejeződött, akkor is törekedni kellett az oldaltámadásra. Amennyiben erre nem volt mód, kisebb csapatokkal kellett a kedvező irányba terelni/kényszeríteni az ellenséget és utána végrehajtani az oldaltámadást. A szemtől szembeni lovasroham csak ritkán vezetett eredményre, de ha mégis erre került sor, akkor a sikert a visszatartott részek (védő oldalak, tartalék, hátsó harcvonalak) az ellenség hátában, vagy oldalában történő működésétől volt várható.

A siker feltétele volt: (1.) A gyorsaság és váratlanság. A lovasroham legyen villámgyors, váratlan, s vége legyen, mielőtt az ellenség feleszmélhetett volna. (2.) A roham sebessége. A lehető legnagyobb sebesség elérése, amely a terep minőségétől, a lovak állapotától és a távolságtól függött. (3.) A zárkózottság megtartása. A roham sikerét csakis a legteljesebb, hézagmentes vonal hozhatta meg. Ellenkező esetben a roham kudarcra volt ítélve.

A rohamvégrehajtás a következő módon ment végbe. A lovascsapat harchoz való felfejlődésének befejeztével, mintegy 500 lépést ügetett, majd nyílt terepen kb. 1000 lépésre – fedett terepen, mikor az ellenség láthatóvá vált, vagy közeledését jelentették – a parancsnok a roham jelét fújatta, amelyet valamennyi trombitás átvett. Ezután minden parancsnok, segédtiszt és trombitás a szakaszparancsnokok vonalában lovagolt, a rohamjelre a kardokat kirántották. Minden század előtt 300 méterre két huszár, mint terepkutató mozgott, hogy váratlan akadályok a csapatot fel ne tartóztassák. A vágtába váltás rendes viszonyok között a rohamjel adása után következett be, kedvezőtlen – terepviszonyok, lovak állapota, stb. – esetében később. Az ellenségtől mintegy 60-80 lépésre „Rajta-rajtá!”-t vezényeltetett, melyet valamennyi tiszt ismételt, a trombitások pedig a megfelelő jelet fújták. A csapatok ekkor támadásra emelt karddal, a legsebesebb jármódban, hangos rajta kiáltással az ellenségre rontottak.

Az összeütközés kritériumai voltak: legyen határozott, erőteljes, az azt követő kézi tusánál minden huszár igyekezzen minél több ellenséget harcképtelenné tenni. A tisztek és altisztek a legénységet biztatták, de erre természetesen a harc hevében kevés lehetőség nyílt.

Ha a roham sikeres volt, és a tartalékok oldaltámadása, vagy a kézitusa folytán az ellenség visszavonult, akkor következett az üldözés, amely gyülekezés nélkül addig tartott, míg a lovak ereje engedte. Az üldözést akkor is meg kellett kezdeni, ha az ellenség a kézitusa elől visszavonult, de a saját csapatok már a roham utolsó fázisában voltak. Az üldözés során a védőoldalak és a tartalékok, amennyiben a kézitusában részt nem vettek az üldözőket zárkózottan követték és hátulról biztosították.

Ha az ellenséget jelentős erők biztosították, vagy a terepviszonyok nem voltak arra alkalmasak, az üldözést félbe kellett szakítani és előre gyülekeztetni kellett. Ha az ellenség a „Rajta-rajta!” előtt megfordult, csak kisebb, erre kijelölt csapatok kezdték meg az üldözést, a zöm pedig zárkózva óvatosan nyomult előre.

Ha az ellenséges roham sikerrel járt a gyülekezés csakis az üldözők feltartóztatása után valósulhatott meg, ezért minden csapatnak erre kellett törekednie.

A *lovassági támadás gyalogság ellen* csakis akkor lehetett sikeres, ha az ellenség harcászati rendje megbomlott, fegyelme megszűnt. Ennek ellenére adódhatott olyan helyzet, amikor

harcászatilag ép gyalogságot kellett megtámadnia a lovasságnak. Az ilyen esetben a támadás jelentős veszteséggel járt, de kedvező körülmények és egy jó időben indított roham eredményes lehetett.

A rohamra alkalmas helyezetek: (1.) Rajtaütésnél: ha az ellenséget menet, nyugvás közben, vagy gyülekezés alatt érte a támadás; (2.) Támogatásnál: saját gyalogság támadáskor, az ellenség támogatására érkező részek megállítására; (3.) Védelemnél: hogy az ellenséget saját gyalogság leghatásosabb tüzében megállítsák; (4.) Üldözésnél: hogy az ellenség teljes felbomlását segítsék; (5.) Visszavonulásnál: az ellenség feltartóztatására.

A lovastámadásnak a meglepés erejével kellett végbemennie, amihez a terep adottságait ki kellett használni. Ha a meglepésre nem volt lehetőség, akkor az ellenség hatásos tűzkörletén a lehető legnagyobb sebességgel kellett átlovagolni.

A gyalogsággal szembeni támadó alakzatot úgy kellett kialakítani, hogy az a sebességet ne befolyásolja, viszont hézagos célpontokat nyújtson – az ellenség kénytelen legyen tüzét megosztani. Ennek ismeretében a század fejlődött vonalban, vagy még inkább raj alakban támadott. Ezred, vagy ennél nagyobb kötelékek a támadást több vonalban hajtották végre. Ennek kialakítását a parancsnok a körülményektől, a harchelyzettől és terepviszonyoktól függően határozta meg. A századok meghatározott térközökkel egy, vagy több célpont ellen egyszerre, vagy fokozatosan hajtották végre a támadását.

A *tüzérség elleni lovastámadás* fő feltétele a meglepés volt, melyet mozgás, föl- és lemozdonyozás[3] alatt, illetve hátulról, vagy oldalról kellett végrehajtani. Támadáskor a lovascsapat kisebb része rajban a lövegre és fogatokra, míg a nagyobb a fedezetre kirendelt gyalogságra, vagy lovasságra támadott. Század esetében egy szakasz rajban a lövegekre és a fogatokra, míg három szakasz zárkózva a fedezetre kirendelt csapatokra rontott.

A lovasság *gyalogtűzharc*hoz való alkalmazására csakis kivételes esetben kerülhetett sor, ha a feladatot lóháton nem lehetett megoldani, és gyalogság sem állt rendelkezésre. Ilyen esetek lehettek például, ha fontos pontokat, szorosokat, átkelőket kellett megvédeni a saját gyalogság megérkezésig. A lovasság gyalogtűzharca főleg védő, míg támadó csak akkor, ha az adott

[3] Lemozdonyozás során a tüzérek a löveg ágyútalpát a mozdonyról lekapcsolták és a földre helyezték, majd ezt követően a löveget tűzkész helyzetbe hozták és várták a tűzmegnyitási parancsot.

harcászati helyzet ezt követelte meg, vagy nagyobb számú lőfegyverét váratlanul tudta alkalmazni.

A rajvonal alakításánál minden járőr egy rajt képezett, három raj pedig egy szakaszt. A szakasz átlag 20 karabéllyal lépett harcba. Az önállóan fellépő század tartalékul legalább egy szakaszt nyeregben tartott, ami a rajvonaltól oldalt és hátul állt fel. Ha több lovasszázad fejlődött harchoz, akkor tartaléknak a rendelkezésre álló erők harmadát-negyedét tartották vissza.

A terep ismerete elengedhetetlen volt, ennek felderítése után a lovascsapat amennyire csak tudta, lóháton megközelítette az ellenséget, ezt követően pedig a rajvonal és a tartalék oldalát harcjárőrökkel biztosította. A lovak leszállás után a harcoló csapatokhoz közel fedve maradtak.

A harc végrehajtása során a gyalogság tűzharcának elveit kellett alkalmazni, de a tűzharc csak legfeljebb 600 lépésig terjedt, illetve a tüzelést nem fokozatosan, hanem egyszerre kellett kifejteni (össztűz). A lóra szállást, vagy az esetleges visszavonulást a lóháton maradt részek fedezték.

A fentiekből kiderül, hogy a lovasság alkalmazása nem követte a technika fejlődését. A helyzetét a vegyipar fejlődése is nehezítette. A füst nélküli, vagy gyérfüstű lőpor kifejlesztése és rohamos elterjedése a 19. század utolsó évtizedeire újabb kételyeket generált a fegyvernemmel kapcsolatban. Erről Müller Hugó őrnagy „*Füst nélkül robbanó lőkészítmények fejlődése és jövője*” munkájában értekezik: „*A lovassági támadás nehezen vihető keresztül. A lovasságnak a gyalogság elleni támadása nemcsak a fokozott tűzhatás, hanem nagy részben azon kedvezőtlen ható morális benyomás miatt is igen megnehezíttetett, mely a füst elmaradásából származik. T. i. eddig a füst a gyalogságot eltakarta úgy, hogy a támadó lovas úgyszólván vakon rohanhatott a nem látható veszélybe; ezentúl a támadó lovas a tüzelő ellenfelét szemtől-szemben látja, mely látszólag kicsinyes körülmények pedig igen nyomos erkölcsi hatása van.*”

„*A lovasság tűzharcza nagyobb fontosságot nyert. Máris akadtak lovassági szaktekintélyek, melyek szerint a tűzharcz a lovasság jövendőbeli főharczmódja és a megrohanás a kivétel lenne, nemcsak gyalogsággal, hanem lovassággal szemben is.*” (Eredeti helyesírással – a szerző).

A kérdésben a konzervatív és a lovasságot a kor követelményei alapján megreformálni kívánó új nézeteket vallók feszültek egymásnak. Tersztyánszky Károly (1854–1921), lovassági tábornok, a fegyvernem harcmódját és kiképzését akarta megváltoztatni. Otto Ritter von Berndt (1865–1956) vezérkari alezredes a felszerelésük könnyítése, a lőszerjavadalom növelése és gyalogos harcra való kiképzés mellett érvelt. A haderő vezérkari főnöke, Franz Conrad von Hötzendorf (1852–1925), gyalogsági tábornok reformtervezete is jelentős ellenállásba ütközött. Többek között a lovasság díszes egyenruháját akarta eltörölni. Az új egyenruhákat végül megtervezték, de a háború kitörése miatt bevezetésükre már nem került sor.

A változást más európai állam reformerei is sürgették, szót emeltek a lovasság alkalmazhatóságának mielőbbi újragondolása érdekében. A teljesség igénye nélkül kiemelendő Friedrich von Bernhardi, porosz tábornok, aki szerint a lovasság jövőbeni feladata a felderítés, a saját felvonulás leplezése, az ellenség összeköttetési vonalai elleni harc lesz. François-Oskar Négrier, francia tábornok, véleménye szerint a lovasságot lóról kell szállítani és gyalogos harcra kiképezni. Továbbá szuronnyal és tüzérségi tarackkal kell felszerelni őket, hogy önállóan is tudjanak harcolni. A világháború előtt az angol lovasság volt a leghatékonyabban felszerelve, az angol lovas ruházata és fegyverzete megegyezett a gyalogságéval.

Az 1904–1905-ös orosz–japán háború tapasztalatait felhasználó orosz hadvezetés is jelentős fejlesztéseket hajtott végre a fegyvernemen. A modernizált orosz lovasság a kard helyett a karabélyt részesítette előnyben, a terepet jól kihasználva laza alakzatban mozgott és közelítette meg ellenségét. Ezt mi sem bizonyítja ékesebben, mint a császári és királyi 5. huszárezred – 1914. december 15-én kelt – harctéri jelentése. A huszárezred II. osztálya, valamint 4. és 5. százada, mint hadsereglovasság a 37. honvéd gyaloghadosztályhoz volt beosztva. A jelentés szerint: „*Az orosz lovasság az ellenség megközelítése céljából – eltérőleg a mieinktől – szivesen használja az erdőt és helységeket* […] *A kézi tusa elől az orosz lovasság lehetőleg kitér, annál ügyesebb azonban a tüzharcz felvételében, bár rosszul lő*.” (Eredeti helyesírással – a szerző). Ez megerősíti, hogy az orosz lovasok célszerűbbnek ítéltékék, és lóról szállva gyalogosan vették fel a harcot az ellenség lovasságával, vagy gyalogságával. Tehát az orosz harceljárásban 1914-re nem volt törvényszerű, hogy a lovas katonának kötelezően a lova hátán kelljen feladatát végrehajtania. Ennek eldöntését az adott harcászati helyzetre (terepviszonyok, ellenség nagysága, stb.) bízták.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadvezetése sem tett annak érdekében lépéseket, hogy a lovasfegyvernem harcászati alkalmazását a kor követelményeihez igazítsa. Ennek ékes példáját kínálja Froreich Ernő altábornagy – 1914. július 17-én, egy keretgyakorlatot követően a későbbi tragikus sorsú magyar királyi 5. honvéd lovashadosztálynak kiadott, a kiképzésre vonatkozó – egyik észrevétele, amelyben a következőképpen fogalmazta meg a lovasság feladatát: „*legfontosabb tevékenysége a roham… A lovas csapat értéke attól függ, hogyan rohamozik. Sikerültnek pedig csak az a roham tekinthető, mely erélyesen, zárkózva, egyes emberek vagy osztagok elmaradása nélkül lovagoltatik.*” (Eredeti helyesírással – a szerző). Az 1900-ban kiadott gyakorlati szabályzat is egyértelműen fogalmazza meg: „*A lovasság lóháton csak egy harcmódot ismer: a támadást.*” A Monarchia és vele több nemzet lovassága is ezzel a klasszikus, konzervatív felfogással indult háborúba.

6. A világháború lovas harcászata

A távolfelderítésre küldött lovashadosztályok működését az 1875-ös Szolgálati Szabályzat dogmái határozták meg, amelyet az 1877-es Szolgálati Szabályzat a magyar királyi honvédség számára, 3. rész: lovasság egészített ki. Igaz, több kiadást is megért a szolgálati szabályzat, lényegi változás a tartalmát illetően nem következett be. Ezért sem meglepő, hogy a 1914-ben kiadott gyakorlati szabályzat is az évtizedekkel ezelőtti eljárásokat erősítette meg.

A lovasságot elsősorban hadászati felderítésre és az ellenséges gyalogság, lovasság, illetve tüzérség rohammal történő legyőzésére, továbbá üldözésére képezték ki. A lovasság kiképzéséből a gyalogosan vívott harc szinte teljesen kimaradt.

A Monarchia lovashadosztályai a keleti határon, az Orosz Birodalommal szemben sorakoztatták fel. Elsődleges feladatuk a határ átlépése után a mélységi felderítés, az orosz erők helyzetének és felvonulásának felderítése, zavarása volt. A feladat végrehajtása közben a magyar királyi 5. honvéd lovashadosztály 1914. augusztus 17-én Gorodok település mellett klasszikus lovasrohammal támadt a beásott orosz erők ellen. A rohamban részt vevő két ezred jelentős veszteségeket szenvedett (a magyar királyi 7. honvéd huszárezred egyik osztálya szinte teljesen megsemmisült). Míg ugyanennek a hadosztálynak a jobb szárnyán harcoló császári és királyi 11. ulánusezred lóról szállva, eredményesen vette fel a harcot a beásott orosz gyalogsággal szemben.

A távolfelderítés során, 1914. augusztus 15-én sikeres lovasrohamot hajtott végre a magyar királyi 24. honvéd lovashadosztály Stojanow település közelében. A sikerhez hozzátartozik, hogy a rohamra induló négy század váratlanul rontott a sorozatlövő fegyverekkel és tüzérséggel rendelkező oroszokra. Itt a meglepés ereje hozta meg a sikert, ami mindig is a huszárság erőssége volt.

A távolfelderítés az ellenség zöméről szinte semmit sem tudott meg, viszont az kiderült, hogy az orosz haderőben lefolyt reformok következtében, az előnybe került. Az orosz lovasság inkább nyeregből szállt és gyalogos módjára vették fel a harcot, a lovat pedig csupán szállítóeszközként használták. A Monarchia igyekezett erre minél gyorsabban válaszolni, ennek eredményeként a lovasság 1914 telén Limanowánál már gyalogosan harcolt a támadó oroszokkal szemben.

A háború első hónapjaiban levont tapasztalatok gyors és elhamarkodott döntéseket alapoztak meg a Monarchia katonai vezetésében, aminek a következménye a lovasság fokozatos leépítéséhez vezetett.

A lovasság klasszikus alkalmazása már a világháború első évében megbukott, viszont a fegyvernemre jellemző gyorsaságot a háború folyamán semmivel sem tudták pótolni, ami nem egyszer súlyos hiányosságként mutatkozott. Heinz Guderian, a sikeres caporettói áttöréssel kapcsolatosan jegyezte le, hogy többek között a lovasság hiánya miatt nem sikerült teljesen kiaknázni a harcászati sikert: „*két-három nap alatt áttörték a 2. olasz hadsereg két védőövét és bevezették az üldözést* […] *a gyorsan mozgó csapatok (lovasság, kerékpárosok, gépkocsizó gyalogos) hiánya*”. (Eredeti helyesírással – a szerző). Guderian itt a lovasseregtestek hiányára is utal. 1917-ben ekkora lovaskötelékeket a központi hatalmak az 1915-tól folyamatosan súlyosbodó lóhiány miatt már aligha állíthatott fel. A hátország lóállományát nem csupán a huszáralakulatoknál beállt veszteségek pótlása apasztotta, az erősen fejlesztett tüzérség és a szállítócsapatok is egyre többet igényeltek. A kialakult állásharcok miatt a lovakat elsődlegesen a logisztika és a tüzérség kiszolgálásra összpontosították, csak másodsorban a lovassági szükségletekre.

Az 1918 márciusában lezajlott német támadó hadművelet végkimenetelére is a lovasseregtest hiánya nyomta rá a bélyegét. A németek Arras térségében széles arcvonalon sikeresen áttörték

a francia védelem teljes mélységét, azonban a harcászati sikert nem követte hadműveleti. Ennek okát Guderian abban határozta meg, hogy míg a 6. francia hadsereget megerősítették a 4. lovashadosztállyal, addig a németek nem rendelkeztek gyorsan mozgó csapatokkal. Ennek a francia lovasságnak a működése akadályozta meg a német sikerkifejlesztést.

Kétségtelen, a lovasság reformokra szorult, de alkalmazása az első világháborúban még koránt sem volt elavult. Heinz Guderian Riadó! Páncélosok! című munkájában a következő véleményt fogalmazta meg a lovasságról: „*A lovasság 1918-ra* […] *lovasított gyalogsággá változott* […] *lóháton történő bevetését csak akkor lehet fontolóra venni, amikor az áttörés már befejeződött, szabaddá vált a terep, amikor tehát sem szögesdrót, sem lövészárok, sem pedig géppuskák nem korlátozzák e fegyvernem gyorsaságát és terepjáró képességét*." (Eredeti helyesírással – a szerző). Guderian véleménye is megerősíti, hogy nem maga a lovasfegyvernem, hanem annak harceljárás vált elavulttá.

A világháború folyamán számos esetben szükség lett volna a lovasság gyorsaságára és bátorságára, ugyanis a gyalogsági védelem áttörése után a harcászati sikert csakis gyorsan mozgó csapatok fejleszthették hadműveleti szintű sikerré. A háború végére kifejlesztett technikai eszközök és harcászati eljárások sem kellő gyorsasággal, sem kellő mozgékonysággal nem rendelkeztek ahhoz, hogy a 1916-tól nélkülözött lovasfegyvernem hadműveleti sikerkifejlesztéshez szükséges eszközeit pótolja.

A lovasság szükségessége mellett érvelt Hans von Seeckt vezérezredes (1866–1936), aki az első világháború keleti hadszínterén szerzett tapasztalatai alapján: „*A korszerűen kiképzett, felszerelt és vezetett lovasság napjai egyáltalán nincsenek megszámlálva* […] *A döntő tényezők a mozgékonyság és a nagy tüzér tűzhatása. A harckocsi osztagokkal való összeköttetés előnyös lehet*". Seeckt vezérezredes szerint a lovasságot hosszabb meneteken állandó gyalogságnak kellett kísérnie – amit nem lehet a lovasságtól elvenni –, valamint motorizált tüzérségnek.

A lovasság túlélte az első világháború viszontagságait, amit jól mutat, hogy számos európai hadszervezetben megtartották a fegyvernemet, jellemzően újjászervezett csapatnemekkel. Magyarországon az utóbbi történt a két világháború között, ennek köszönhető, hogy még a második világháború harcterein is vágtathattak magyar huszárok.

Felhasznált és ajánlott irodalom

AJTAY Endre – PÉCZELY László szerk (2005) [1936]: *A magyar huszár. A magyar lovaskatona ezer évének története*. Budapest (k. n.).

ÁCS Tibor szerk. (1995): *A magyar katonai gondolkodás története*. Budapest, Zrínyi.

BALLA Tibor (2000): *A magyar királyi honvéd lovasság 1868–1914.* Budapest, Balassi.

BARCZY Zoltán–SOMOGYI Győző (1999): *Nagy huszárkönyv.* Budapest, Dürer.

CSIKÁNY Tamás (2003): *Csata Komáromnál 1849. július 2-án, avagy a szabadságharc harcászata*. Budapest, Hadimúzeum.

CSIKÁNY Tamás (2005): *A harmincéves háború.* Budapest, Korona.

CSIKÁNY Tamás (2015): A szabadságharc hadművészete 1848–1849. Budapest, HM Zrínyi.

FORSTER Gyula, báró (1925): *Gróf Berchényi László Franciaország marsallja*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

FRÖHLICH Dávid (2012): *Huszárok, előre! Magyar sereglovasság a II. világháborúban*. Nagykovácsi, Puedlo.

FÜZI Imre szerk. (1986): *Az egyetemes és magyar hadművészet fejlődése az ókortól napjainkig*. Zrínyi Miklós Katonai Akadémia, tankönyv. Budapest, Zrínyi.

HERMANN Róbert (2001): *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete*. Budapest, Korona.

KEDVES Gyula (1992): A szabadságharc hadserege I. Lovasság. Budapest, Sygnatura.

KEDVES Gyula (1998): *A szabadságharc huszárjai.* Budapest, Hadimúzeum.

KRANZIERITZ Károly (2015): A pécsi 8. huszárezred a világháború első napjaiban. In: BERKI Gábor – SZELEI Ildikó szerk.: *A hadtudomány és a 21. század tanulmánykötet*. Budapest, Colorcom Média, 57–70.

KRANZIERITZ Károly (2016): A gorodoki lovasroham és előzményei. Az 5. honvéd lovashadosztály működése a világháború első napjaiban orosz területen. *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. évf. 3. szám 734–758.

LUGOSI József–KISS Gábor (2009): *Volt egyszer egy huszárezred. A m. kir. zalaegerszegi 6. honvéd huszárezred története*. Budapest–Zalaegerszeg, Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

PÁSZTI László (2013): *A magyar honvédség harcászata az 1848–49-es szabadságharcban*. Budapest, Hadtörténeti Intézet és Múzeum.

ROMSICS IGNÁC szerk. (2010): *Magyarország az első világháborúban.* Budapest, Kossuth.